

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVIII. évfolyam

2011. 3. szám

E számunk szerzői

Fazekas István (Levéltári delegátus, Bécs),
Mátyás-Rausch Petra (PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola,
doktorjelölt/PhD hallgató),
Merényi-Metzger Gábor (PhD, történész, Gyula),
Pap Ferenc (történész, Kolozsvár),
Póka Ágnes (ELTE BTK, PhD hallgató)

BTK = Bölcsészettudományi Kar, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti
Kulturális
Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon
Gróf Sándor Móric (Metternich-Sándor család tulajdona)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVIII. évfolyam

2011. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok) *Lapinformációk*

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

FAZEKAS ISTVÁN

AZ OSZTRÁK ÁLLAMI LEVÉLTÁR NYOMTATÁSBAN MEGJELENT SEGÉDLETEI.

Segédeszköz kezdő bécsi kutatóknak*

A bécsi levéltárak jelentősége közismert a magyar történettudomány számára. Idestova másfél évszázada kutatnak történészek új és új nemzedékei a Habsburg-birodalom egykori központjában, Bécsben, a levéltári anyag mégis kimeríthetetlennek tűnik. Jelen összeállítás elsődleges célja a bécsi levéltárak nyomtatásban megjelent segédleteinek számbavétele (Függelék II.), kiegészítve azzal a néhány segédlettel, amely valamilyen formában, másolatban vagy mikrofilmen elérhető a Magyar Országos Levéltárban (Függelék I). A tanulmány igyekszik a függelékben leírt segédletet röviden bemutatni, megpróbálja továbbá a legfontosabb, a levéltári anyag használatát elősegítő hivataltörténeti feldolgozásokat számba venni. Az összeállítás elsősorban azon kutatók dolgát könnyítheti meg, akik első alkalommal indulnak a császárvárosba. Ne várja senki, hogy végiglapozva a tanulmányt máris kimerítő ismereteket nyert a bécsi levéltárak szerkezetéről, ez a munka csupán az első lépéseket könnyíti meg. A teljesebb tájékoztatás kedvéért az összeállítás végén megtalálhatóak a más bécsi levéltárakra vonatkozó legfontosabb információk is.

Historiográfiai összefoglaló Osztrák történeti szakirodalom — Mikrofilmek

A bécsi levéltárak már hosszú ideje állnak a magyar kutatók keresztüzében, tanácsos ezért abban a tekintetben is előtanulmányokat végezni, hogy milyen kutatások történtek korábban a feldolgozni kívánt témában. Ha az 1970-ben kiadott Kosáry-féle levéltári bibliográfia folytatása megjelenik, a külföldre induló kutatóknak elég lesz egyetlen művet leemelni a polcról ahhoz, hogy kimerítő bibliográfiai ismeretekhez jussanak választott témájukban.¹ A bibliográfia

---

* A tanulmány megírásában nyújtott segítségért köszönettel tartozom hivatalbeli elődeimnek, Gecsényi Lajosnak és Ress Imrének, Ujváry Gábor barátomnak, a bécsi Collegium Hungaricum volt igazgatóhelyettesének, továbbá Hofrat Dr. Leopold Auernek, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv nyugalmazott igazgatójának, akinek a belga levéltári folyóiratban megjelent közleménye az összeállításához az ötletet adta (12). Jelen tanulmány korábban hasonló címmel megjelent közle-

megjelenéséig azonban fáradságos munkával kell összegyűjteni az adatokat. A bécsi levéltárak és a magyar történettudomány kapcsolatát először Szekfű Gyula kísérelte meg bemutatni 1922-ben megjelent cikkében.² Az újabb historiográfiai irodalomból Glatz Ferenc tanulmányai emelhetők ki, aki először hívta fel a figyelmet a századfordulón Bécsben tevékenykedő magyar történétírói körre, az elfelejtett kultuszminiszterre, Klebelsberg Kunóra és a Bécsi Magyar Történeti Intézetre (1921–1948).³ Ez utóbbi történetét a közelmúltban Ujváry Gábor dolgozta fel.⁴ Könyvének különösen hasznos része a függelék, amelyben számba vette az ösztöndíjasok kutatásainak eredményeként megjelent tanulmányokat. Az 1926-os badeni osztrák-magyar levéltári egyezmény létrejöttéről 2008-ban Ress Imre szerkesztésében jelent meg alapos bevezetővel ellátott fontos forráskiadás.⁵ A Bécsben 1918 előtt működő magyar levéltárosokról, ill. az 1926-ban életre hívott magyar levéltári delegáció történetére vonatkozólag szintűgy Ress Imre tanulmányai érdemelnek említést, ill. néhány problémáról e sorok írója tett közléseket.⁶ A badeni egyezmény létrejöttéhez és a katonai és polgári levéltári

---

mény kibővített, új bibliográfiai hivatkozásokkal ellátott változata: *Fazekas István: Az Osztrák Állami Levéltár nyomtatásban megjelent segédletei.* In: *Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 195–219. p. A tanulmány újraközlésére a magyar levéltárosok által eddig készített bécsi levéltári segédletek adatbázis formában, CD-Romon való megjelentetése adta az apropót: *Segédletek az Osztrák Állami Levéltár magyar vonatkozású irataihoz.* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv). Szerk.: Fazekas István – Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla. Magyar Országos Levéltár, Arcanum Kft. CD-Rom. Bp., 2011.

- 1 *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Általános rész I–II.* Bp., 1970. Az osztrák történeti bibliográfiákról a 101–102. oldalon található rövid áttekintés.
- 2 *Szekfű, Julius: Die ungarische Geschichtsforschung und die Wiener Archive.* In: *Historische Blätter.* Hrsg. vom Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien 1 (1921) 155–166. p.
- 3 *Glatz Ferenc: Történetíró és politika. Szekfű, Thim, Miskolczi nemzetről és államról.* Bp., 1980. *Uő: Alkotmányos önállóság és történetírás (A „bécsi” magyar történétírók köre).* Nemzeti kultúra — kulturált nemzet 1867–1987. Bp., 1988, 82–103. p. *Uő: Kultúrpolitika és szak tudomány, 1919–1931 (Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány).* Uo, 121–178. p.
- 4 *Ujváry Gábor: Tudományszervezés-történetkutatás-forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Historia est magistra vitae? Tanultunk a történelemből?* Győr, 1996.
- 5 *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926).* Szerk. Ress Imre. Bp., 2008.
- 6 *Ress Imre: A bécsi levéltárak szétválasztásának kérdése 1918–1919-ben.* In: *Levéltári Közlemények* 48 (1987) 1752–193. p. és *Uő: Nemzeti levéltári vagyon közös szellemi tulajdon. A bécsi magyar levéltári delegáció szerepe a határon átnyúló levéltári problémák megoldásá-*

kirendeltségek történetéhez hasznos adalékot szolgált az egyezmény aláírásának 70. évfordulója alkalmával 2006-ban Bécsben tartott emlékkonferencia nyomtatásban is megjelent anyaga.⁷ A Monarchia vagyonának felosztásáról, köztük a kulturális vagyon kérdéseiről Szávai Ferenc tett közzé több munkát, amelyek természetszerűleg érintenek levéltári kérdéseket is.⁸

Bécsi levéltári kutatások esetében a magyar történeti irodalom ismerete mellett fontos, hogy a kutató tájékozottságot szerezzon az osztrák történeti szakirodalomban is. Az 1945 utáni időszakra vonatkozólag rendelkezésre áll a remek mutatókkal ellátott osztrák történeti bibliográfia, amely 1965 óta évente jelenik meg, az 1945–1964 közötti időszak anyagát pedig utólag három kötetben publikálták.⁹ A régebbi szakirodalomról jól tájékoztat Karl és Matilde Uhlirz által kiadott Ausztria-történet irodalomjegyzéke.¹⁰ Megemlíthető még Richard Charnatz önálló történeti munkákat tartalmazó válogatása.¹¹ Az osztrák történelem forrásairól igen jó tájékoztatást ad az 1982-ben Erich Zöllner szerkesztésében megjelent tanulmánykötet.¹² Ezt mindig érdemes végiglapozni bő irodalmi hivatkozásai miatt. A Habsburg birodalom forrásanyagába szándékozik bevezetést adni a Josef Pauser, Martin Scheutz és Thomas Winkelbauer szerkesztésében megjelent vaskos kötet. Bár az egyes tanulmányok között nagy

---

ban. In: Levéltári Szemle 38. (1988) 3–10. p. *Fazekas István*: Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918. In: Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században. Szerk.: Sipos András. Bp., 2004. 59–85. p. — *Uő*: Marczali Henrik és a bécsi levéltárak. In: Előadások Marczali Henrik születésének 150. évfordulója alkalmából. Szerk.: Karancz Gábor. Marczali, 2006, 49–58. p.

- 7 Das Institutionserbe der Monarchie. Das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven. Herausgegeben von der Generaldirektion. Wien, 1998. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband 4.)
- 8 *Szávai Ferenc*: Az Osztrák-Magyar Monarchia közös vagyona. Pécs, 1999. Dokumente des österreich-ungarischen Schidsgerichtes von Lausanne 1930–1938. Hg.: Haselsteiner, Horst — Szávai Ferenc. Frankfurt am Maine, Berlin, Bern. 2001. *Szávai Ferenc*: Die Folgen des Zerfalls der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Scripta Mercaturae Verlag. St. Katharinen Verlag (D) 2003.
- 9 Österreichische Historische Bibliographie 1965 ff. Az 1945–1964 közötti időszak irodalma három kötetben később jelent meg: Österreichische Historische Bibliographie 1945–1964. Bd. 1–3. Salzburg – Santa Barbara, California 1985.
- 10 *Uhlirz, Karl und Matilde*: Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer, Böhmen und Ungarn. Bd. IIV. GrazWien, 1927–1944. — Sajnos új kiadásban csak az első, 1526-ig terjedő kötet jelent meg (Wien, 1963).
- 11 *Charnatz, Richard*: Wegweiser durch die österreichische Geschichte. Stuttgart, 1912.
- 12 Die Quellen der Geschichte Österreichs. Hrsg. Erich Zöllner. Wien, 1982. (Schriften des Instituts für Österreichkunde 40.)

színvonalbeli különbség van, számos hasznos információ, meglátás nyerhető a kötetből.¹³ Végezetül még egy hasonló témakörben készült tanulmányra, Leopold Auer magyar fordításban is megjelent munkájára szeretném felhívni a figyelmet, amely az osztrák történelem forrásait a fennmaradás és pusztulás szemszögéből kísérli meg számba venni.¹⁴ Általában jól használható, további útmutatásokat tartalmazó irodalomjegyzék található a legújabb osztrák történeti összefoglaló munka, a tizennégy kötetből álló Osztrák Történelem egyes kötetének végén is (Österreichische Geschichte, hrsg. Herwig Wolfram, Verlag Ueberreuter, 1994–2003).

A forrásanyagra vonatkozó közvetlen ismeretek mellett számos probléma megértését könnyíti meg a forrásokat képző közigazgatás alapos ismerete. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Habsburg-birodalom központi kormányzatának történetét I. Miksa korától 1867-ig monumentális sorozatban dolgozta fel az osztrák történetírás. Az 1907–1971 között publikált három alorozatban összesen 14 kötet jelent meg.¹⁵ A vállalkozásról magyar oldalról R. Kiss István, Szekfü Gyula, Szilágyi Loránd, Ember Győző írt ismertetést, és gyakorolt felette némiképpen kritikát is.¹⁶ Az utóbbi években megerősödött az igény egy modern összefoglaló munka megírására, amely a Habsburg birodalom XVI. századi létrejöttére és az 1800-as évek eleje közötti időszakra kiterjedően mutatná

-
- 13 Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004.
  - 14 *Auer, Leopold*: Ausztria történetének írott forrásai. A megőrzés és a feltárás problémái. In: Levéltári Szemle 42. (1992) 52–75. p. — A németnyelvű eredeti a Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 97. (1989) 13–51. oldalán látott napvilágot.
  - 15 Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Von Thomas Fellner und Heinrich Kretschmayr. 1–3. Bd. Wien, 1907. — II. Abt. Von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848). Von Friedrich Walter. 1–5. Bd. Wien, 1938–1956. III. Abt. Von der Märzrevolution 1848 bis zur Dezemberverfassung 1867. Hrsg. von *Friedrich Walter*. 1–4. Bd. Wien, 1964–1971. — Fontos lehet még az összbirodalmi eszméről Hermann *Ignaz Bidermann* munkája: Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee, 1526–1804. I–II. Innsbruck, 1867, 1889.
  - 16 Az első alorozat három kötetéről *R. Kiss István* írt ismertetést a Századokban: 42. (1908) 720–737. p. — További ismertetések a sorozatról, ill. egy összefoglaló értékelés az osztrák kormányzattörténetéről Szekfü Gyula tollából: *Szekfü Gyula*: Az osztrák központi kormányzati szervek történetének irodalma. In: Történeti Szemle 1. (1912) 185–219. p. *Szilágyi Loránd*: A modern kormányzattörténet kialakulása. In: Századok 67. (1933) 291–307. *Ember Győző*: A Habsburg-birodalom központi kormányzati szervei, 1711–1765. In: Történelmi Szemle 18. (1975) 445–488. p.

be e bonyolult képződmény központi és területi kormányserveinek működését. A Michael Hochedlinger, Petr Mat’ a és Thomas Winkelbauer nevével fémjelzett vállalkozás első kötete a központi igazgatást, a második az egyes országok igazgatását, a harmadik az egyházi igazgatást mutatná be.¹⁷ A vállalkozáshoz kapcsolódóan néhány évvel ezelőtt sor került egy tudományos konferenciára, amely a Habsburg birodalomra vonatkozó hivataltörténeti kutatásokat igyekezett számba venni. A 2010 folyamán publikált, Michael Hochedlinger és Thomas Winkelbauer szerkesztésében kiadott tanulmánykötet egyes tanulmányai hasznos áttekintést nyújtanak az osztrák, cseh, magyar hivataltörténeti kutatások eredményeiről, az éppen most folyó munkálatokról.¹⁸

Walter Lukan és Max Demeter Peyfuss több átdolgozást megért könyve az Ausztriában működő Közép- és Kelet-Európával foglalkozó intézeteket, a régióra vonatkozó forrásanyagot őrző levéltárakat és múzeumokat veszi számba. A kezdeti nehézségek legyőzéséhez igen hasznos segítséget nyújthat, hisz egyetemi intézetek, állami és magánlevéltárak, múzeumok egyaránt számbavételnek itt pontos névvel, postai címmel, telefonszámmal, nyitvatartási idővel, rövid állományismertetéssel. Sajnos a munka 2011-ben már némi történeti karakterrel is bír, hiszen menetközben számos intézetet átszerveztek, többek között a kiadványt megjelentető Ost- und Südosteuropa Institutot is véglegesen bezárták és felszámolták (2008).¹⁹

A szakirodalmi ismeretek megszerzésével párhuzamosan ajánlatos arról is tájékozódni, hogy választott témánkra vonatkozó anyagokról készültek-e mikrofilmek. A lehetőséggel azért is kell foglalkozni, mert eddig több mint, három millió felvétel készült bécsi levéltári anyagról, és néhány kiemelkedő jelentőségű állag teljes egészében felvételre került. Ilyen a Haus-, Hof- und Staatsarchiv állagai közül az Ungarische Akten, Staatenabteilungen Türkei, a Monarchia Külügyminisztériumból a Politisches Archiv, ill. a Hofkammerarchiv Hoffinanz-

---

17 *Hochedlinger, Michael – Mat’ a, Petr – Winkelbauer, Thomas* (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Bd. 1–3. (Megjelentés alatt, az első kötet várhatóan 2011 folyamán fog megjelenni).

18 *Hochedlinger, Michael – Winkelbauer, Thomas*: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*. Wien-München, 2010. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 57.)

19 *Lukan, Walter – Peyfuss, Max Demeter*: *Ost- und Südosteuropa-Sammlungen in Österreich. Verzeichniss der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen. Zweite, erweiterte Auflage unter Mitarbeit von Josef Vogl*. München, 1990. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts).

Ungarn állaga. A Magyar Országos Levéltárban található, ausztriai levéltári anyagokról készült mikrofilmekről eddig három segédlet látott napvilágot.²⁰ Használatuk ugyan első pillantásra nem egyszerű, de áttanulmányozásuk azért sem felesleges, mert a levéltár belső rendjéről is hasznos információk nyerhetők belőlük. Kevesek által tudott dolog, hogy a nyomtatott segédleteken kívül esetenként a mikrofilmekhez részletes filmezési jegyzékek is készültek, amelyek használata jelentős mértékben megkönnyítheti a filmek használatát.

Österreichisches Staatsarchiv

Az Österreichisches Staatsarchivot 1945-ben alapították. A „Reichsarchiv Wien” néhány éves előzményét követően (1940) 1945. július 28-án jelent meg a létrehozásáról rendelkező törvény (STGBI 94/1945).²¹ Kisebb-nagyobb átszervezések után jelen pillanatban az Osztrák Állami Levéltár két (három) épületben elhelyezett négy taglevéltárból áll, amelyek a következők:

1. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (A–1010 Wien, Minoritenplatz 1.). Nyitvatartás: hétfő csütörtök 9.15–15.45 óra között, péntek 9–13.00 óra között.

2. Kriegsarchiv (A–1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2.). Nyitva tartás: hétfő, csütörtök 9.17 óra között, kedd, szerda 9–18 óra között, péntek 9–13 óra között.

3. Allgemeines Verwaltungsarchiv (A–1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2.). (Benne az egykor önálló Verkehrsarchiv.) Nyitva tartás: mint a Kriegsarchiv esetében.

3a. Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv (A–1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2.).²² Nyitvatartás: mint a Kriegsarchiv esetében.

---

20 *Borsa Iván*: Ausztriai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár Mikrofilm-tárában (1960. január 1-én). Bp., 1960 (Levéltári leltárak 11.) *Uő*: Ausztriai levéltári anyagról készült mikrofilmek (1969. január 1-én). Bp., 1969. (Levéltári leltárak 46.) *Szentgyörgyi Mária*: Ausztriai levéltári anyagról készült mikrofilmek (1977. január 1-én). Bp., 1977 (Levéltári leltárak 71.)

21 Az osztrák levéltárügy 1938–1945 közötti időszakáról jó áttekintést nyújtanak a Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv „Österreichs Archive unter dem Hakenkreuz” címmel 2010-ben megjelent tematikus kötete (Bd. 54.) — Az Osztrák Állami Levéltár alapításáról és működése első szakaszáról ugyanott olvasható *Rudolf Jeřábek* tanulmánya: „Zu den Anfängen des Österreichischen Staatsarchivs 1945–1948” cím alatt (319–386. p.).

22 A Bundeskanzleramt 2005–2006 folyamán a Johannesgasse-i levéltári célra épült épületből kiköltöztette a Finanz- und Hofkammerarchiv levéltári anyagának nagyobb részét, egyúttal fel-

4. Archiv der Republik (A–1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2.). Nyitva tartás: mint a Kriegsarchiv esetében.

Az Osztrák Állami Levéltár alakulásáról, történetéről jó áttekintést kaphatunk abból a füzetből, amely az 1988-ban Bécs város Erdberg nevű városrészében felépített új épület átadására jelent meg, illetve Ress Imre cikkéből (3, 25),²³ valamint az Osztrák Állami Levéltár megalapítása 50. évfordulója alkalmából kibocsátott kiadványból (4). A levéltár egészére (anyaggyarapodások, munkatársak publikációi stb.) vonatkozólag hasznos információk nyerhetők a levéltár folyóiratában, a Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivban megjelenő összeállításokból (57.), ill. a levéltár folyamatosan frissített honlapjáról, amely egyre nagyobb mennyiségű levéltári anyagot dolgoz fel (www.oesta.gv.at). A levéltári honlapok használata kapcsán fontos azonban tudatában lenni, hogy a levéltári anyagnak egyelőre csupán töredéke rendelkezik elektronikus segédlettel. Nem elég tehát a honlap kereső funkcióját használni, és a nemleges válasz esetén elégedetten nyugtázni, hogy a keresett kérdéshez Bécsben nincs anyag, hanem még mindig szükség van a nyomtatott, ill. kéziratos formában rendelkezésre álló segédletek átnézésére. Egyelőre úgy fest a helyzet, hogy még hosszú időn át szükséges lesz az elektronikus keresés és a hagyományos keresés együttes alkalmazására.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

A taglevéltárak sorában az első, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv, régi magyar elnevezéssel élve, Házi, Udvari és Állami Levéltár, amely mint neve mutatja, az uralkodó családnak, az udvartartás különböző szerveinek, az uralkodó melletti tanácsadószerveknek, ill. a külügyi kormányzat különböző formáinak (Államkancellária, Külügyminisztérium) levéltárait őrzi. Az 1749-ben alapított komoly múltú intézményről igen jó ismertetést ad az 1936–1940 között megjelent,

---

számolta a levéltárat mint önálló osztályt és az Allgemeines Verwaltungsarchiv alá rendelte. A Johannesgasse 6. alatti épületben maradt a nagyterjedelmű, de a történeti kutatás által ritkán figyelembe részesített Bankalakten, ill. a műemlékvédelmi törvény értelmében eredeti helyén megőrzendő, biedermeier berendezésű Grillparzer-szoba. A helyben maradt levéltári anyag használatára előzetes egyeztetés után hetente egyszer nyílik lehetőség.

23 A zárójelbe tett számok a II. számú függelékben közölt munkák azonosítására szolgálnak. A mű pontos bibliográfiai leírása tehát Függelék II.-ben 3. szám alatt található.

több évtizedes előmunkálatokra támaszkodó Gesamtinventar, amelynek létrejöttében kulcsszerepet játszott az akkori igazgató, Ludwig Bittner (1877–1945) (27).²⁴ Az öt kötetből álló kiadvány első kötete tartalmazza a Haus-, Hof- und Staatsarchiv történetét, hozza az itt dolgozó levéltárosok rövid életrajzát publikációs jegyzékkel, amely esetenként ugyancsak fontos információkhoz juttathatja a figyelmes olvasót.²⁵ A tényleges levéltárismerítés az akkor használatos segédletekről készült összeállítással kezdődik. Noha időközben a segédletrendszer alapos változásokon ment át, többek között megváltozott a jelzete, így az AB (Archivbehelf) és arab szám kombinációt felváltotta a fondcsoportokra utaló római szám és arab szám kombináció²⁶, továbbá számos új segédlet készült, mégsem elhanyagolható az inventárium ezen fejezete sem. Azt is érdemes észben tartani, hogy az esetlegesen használaton kívülre került segédletek, különösen a cédulakatalógusok mindmáig nyújthatnak hasznos adalékokat a kutató számára. A segédletrendszerben bekövetkezett változásokról pontos képet nyújt Otto Friedrich Winter, ill. Robert Stropp egyaránt a levéltár folyóiratában megjelent összeállítása (35, 36). Az első kötet utolsó egysége, valamint a következő kötetek már a levéltár egyes állagait ismertetik. A Gesamtinventar minden egyes állag esetében röviden bemutatja az iratképző szervet, ismerteti az iratok sorsát, majd hozza az iratanyag raktári rendjét. Ez az utóbbi fejezet ma már az esetek többségében érvénytelen, mivel az

24 A századfordulón meginduló munkálatokra lásd *Ludwig Bittner: Károlyi Árpád, a levéltárnok*. In: *Levéltári Közlemények* 11. (1933.) 173–207. p.

25 A HHStA történetére vonatkozó újabb irodalomból fontos összefoglaló: *Hochedlinger, Michael: „Geistige Schatzkammer Österreichs“*. Zur Geschichte des Haus-, Hof- und Staatsarchivs 1749–2003. In: *Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Geschichte – Gebäude – Bestände*. Hrsg: Auer, Leopold – Wehdorn, Manfred. Wien, 2003. 16–41. p.; *Uő: Das k.k. „Geheimes Hausarchiv“*. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Hg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004. 33–44. p. — A két világháború közötti nagy levéltáros egyéniségekről készült tanulmányok is sok hasznos információt közvetítenek a levéltár történetére vonatkozólag: *Hochedlinger, Michael: Lothar Groß (1887–1944)*. Zur Geschichte des österreichischen Archivwesens in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: *Archivalische Zeitschrift* 89. (2007.) 45–118. p.; *Just, Thomas: Ludwig Bittner (1877–1945)*. Ein politischer Archivar. In: *Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts*. Hg. von Karel Hruza. Wien, Köln, Weimar, 2008. 283–305. p.

26 Pl. az eddig AB 399 jelzésű az Allgemeine Urkundenreihe magyar vonatkozású okleveleit tartalmazó segédlet mai jelzete XIV/13, ahol XIV az „Urkundenreihen, Abschriften, Siegelsammlungen” csoportot hivatott jelölni, a 13-as szám a magyar oklevélmutató sorozaton belüli elhelyezkedését mutatja. Fontos, hogy a római számok csupán a segédletekre vonatkoznak, nem alkotják részét a levéltári anyag jelzetének.

anyagot újrarendezték, néhány állag pedig a világháborúban károsodott. A levéltár anyagát az 1999–2003 közötti felújítás alkalmával bedobozolták, az anyag belső struktúrája tekintetében mégis számos fontos információ nyerhető innen is.

Az I. világháborút követően fellendült magyar forráskiadás, gondolva elsősorban a *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* sorozatra, igen nagy mértékben támaszkodott a bécsi levéltárak forrásanyagára. Az ekkor induló kutatások elősegítése végett a Magyar Országos Levéltár frissen alapított folyóiratában Szekfü Gyula és Miskolczy Gyula tollából részletes ismertetés jelent meg a Haus-, Hof- und Staatsarchivról (29). A ma is jól forgatható cikk megállapításait már csak azért is bizton elfogadhatjuk, mert a szerző Szekfü 1911 óta a levéltárban tevékenykedett, előbb mint az intézmény levéltárosa (1911–1918), majd mint a közös levéltári anyag sorsáról tárgyaló magyar delegáció tagja (1918–1925). A nyomtatásban megjelent ismertetés alapját az a kéziratot inventárium jelentette, amelyet Szekfü 1918–1919-ben körvonalazódó iratszétválasztásra készülődve állított össze.²⁷ A levéltár iránt magyar oldalról megnyilvánuló érdeklődést jól mutatja, hogy a Lothar Gross által, a Haus-, Hof- und Staatsarchivról írt ismertető cikk magyar fordításban egyidejűleg jelent meg az *Archivalische Zeitschrift*-ben lehozott német eredetivel (30, 31).

Sajnálatos módon a II. világháború súlyos károkat okozott a levéltár iratanyagában, elsősorban az uralkodó mellett működő Kabineti Iroda állagaiban. Különösen érzékeny veszteség érte a XVIII. század második felében központi szerepet játszó uralkodói tanácsadó szerve, a Staatsratot, amelynek 17611834 közötti iratanyaga teljesen elpusztult. A Staatsrat tevékenységéről ma már csupán a részletes, de az eredeti aktákat mégsem pótoló kivonatokat tartalmazó protokollumokból tájékozódhatunk. A Kabinettsarchivot ért károkat részletesen számbaveszi Anna Coreth 1958-ban publikált cikke (61).

A tizenkilenc nagy egységre tagolódó, mintegy 200 állagot magában foglaló levéltár első nagy egységét a német-római birodalom levéltárai (Reichshofrat, Reichshofkanzlei, Mainzer Erzkanzlerarchiv) alkotják. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk a birodalmi levéltárak magyar vonatkozású anyagáról Buzási János jóvoltából a Levéltári leltárak 76. számaként három kötetben külön *Hungarica*-jegyzék jelent meg (37). Jóllehet Magyarország nem tartozott a német-

---

27 Az igen érdekes összeállításnak ma egy példánya ismert „A bécsi házi, udvari és állami levéltár ismertetése” címmel az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzik, és az első oldalon lévő ceruza bejegyzés tanúsága szerint a Klebelsberg hagyatékából került oda. Gyarapodási száma 1949: 84. Sajnos a példány csonka, a kabineti levéltárra vonatkozó rész hiányzik. Jelzete: Fol. Hung. 2130.

római birodalom országai közé, az évszázados közös kapcsolatok igen jelentős mennyiségű magyar vonatkozású levéltári anyagot hoztak létre. A Habsburg-birodalom igazgatásában fontos szerepet játszó birodalmi kancelláriáról önálló hivataltörténeti feldolgozás is készült Lothar Gross (1887–1944) tollából.²⁸ A főkancellári tisztet hagyományosan betöltő mainzi érsek levéltári anyagáról (Mainzer Erzkanzlerarchiv) közzétett mikrofilmjegyzék szintén hasznos eligazítást nyújthat számos esetben (42). A német jogtörténet az utolsó tíz évben nagyszabású projektet indított útnak a Reichshofrat anyagának a feltárására, amelynek eredményeként adatbázist építenek, ill. az anyag egy részéről nyomtatott segédlet is napvilágot látott, ill. újabb munkák megjelenése várható (43–46).

A következő nagyobb egység az Österreichische Geheime Staatsregistratur (Repertorium N) nevet hordozza. E furcsának tűnő elnevezés alatt lényegében a Lipót kori Osztrák Udvari Kancellária iratanyagának jelentős része rejtőzik számos magyar vonatkozással, amelyekről Buzási János készített részletes jegyzéket (47). A magyar vonatkozások többsége mikrofilmezésre már került.

A Habsburg-birodalom átszervezései sorában fontos szerepet játszott az Államkancellária létrehozása (1742), amely a külügyek irányítását vette át az Osztrák Udvari Kancelláriától, a Birodalmi Kancelláriától, ill. a keleti diplomácia vezetését a Haditanácstól. A Staatskanzlei iratanyagáról sajnos még nem rendelkezünk olyan részletes feltárással, mint a birodalmi levéltárakról, viszont levéltári segédletei közül néhány megtalálható a MOL Központi Könyvtárában (Függelék I.). Az Államkancellária működéséről Josef K. Mayr monográfiája, ill. Erwin Matsch művének idevágó fejezete ad eligazítást.²⁹

A Staatskanzlei utóda, a Ministerium des Äußern, azaz a Külügyminisztérium (1848–1918) esetében lényegesen jobb a helyzet, egyrészt, mert a levéltári anyag tekintélyes hányada már mikrofilmre került, másrészt a három részre tagolt levéltár legfontosabb részét képező Politisches Archiv esetében a készített részletes raktári jegyzék (Aufstellungsverzeichnis) megtalálható a MOL Központi

---

28 Gross, Lothar: Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1906. Wien, 1933. (Inventare österreichischer staatlicher Archive V/1.) — A birodalmi tanácsról: Gschliesser, Oswald: Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung. Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806. Wien, 1942. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 33.)

29 A Metternich korabeli Államkancelláriáról: Mayr, Josef Karl: Geschichte der österreichischen Staatskanzlei im Zeitalter des Fürsten Metternich. Wien, 1935. (Inventare österreichischer staatlicher Archive V/2.) — Továbbá haszonnal forgatható Erwin Matsch két kiadást is megért könyve: Matsch, Erwin, Der auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720–1920. Wien-Köln-Graz, 1980., 50–83. p.

Könyvtárában. A Robert Stropp által készített jegyzék érdemi része nyomtatásban is megjelent az Osztrák Állami Levéltár folyóiratában (48). A Monarchia külügyi anyaga az egyik legnépszerűbb, a kutatás által leggyakrabban használt anyag, bár az utóbbi évtizedben mind az osztrák, mind a magyar történettudományban kisebb érdeklődés mutatkozik az 1867–1918 közötti kor problematikája iránt. Az osztrák-magyar történettudomány egyetlen közös projektje is a Monarchia külügyi anyagához kapcsolódik. Az itt őrzött közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadása az 1960-as évek óta tárgya a két ország együttműködésének. Eddig négy kötet jelent meg a sorozatban, amely várhatóan még ebben az évtizedben le fog záródni.³⁰ Somogyi Éva monográfiája, ill. Komjáthy Miklós tanulmányai alapos bevezetőt nyújtanak a közös minisztertanács működésébe.³¹

A külügyi kormányzat nem politikai, adminisztratív jellegű ügyeit őrző Administrative Registratur jegyzéke nyomtatásban is megjelent a Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. (MÖStA) lapjain (49). A Külügyminisztérium ügymenetéről külön tanulmány is készült egy egykori tisztviselő tollából, amely az ügyiratok útjáról igen hasznos információkat közöl.³² Helmut Rumpler munkája, amely a Habsburger Monarchie idevágó kötetének fejezeténeként látott napvilágot, szintén fontos információkhoz juttat a minisztérium működéséről, ill. személyzetére vonatkozólag.³³ Sajnos magyar nyelvű összefoglaló tanulmányt

-
- 30 „Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867–1918” eddig megjelent kötetei: III. *Somogyi Éva*: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates des österreichisch-ungarischen Monarchie 1867–1870. Bp., 1999. — IV. *Diószegi István*: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates des österreichisch-ungarischen Monarchie 1883–1895. Bp., 1993. — V. *Somogyi Éva*: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907. Bp., 1991. — *Komjáthy Miklós*: Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreich-Ungarischen Monarchie 1914–1918. Bp., 1966.
- 31 *Somogyi Éva*: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906). Bp. 1996. (História könyvtár, Monográfiák.) — *Komjáthy Miklós*: Die organisatorischen Probleme des Gemeinsamen Ministerrates im Spiegel der Ministerratsprotokolle. Bp., 1961 (Studia Historica 51) *Uő*: A közös külügyminiszteri állás kialakulása és funkciója. In: Levéltári Szemle 15. (1965) 4. sz. 37–74. p. — *Uő*: A közös minisztertanács a világháború korában. Irattani és forrástani megjegyzések. In: Levéltári Szemle 16. (1966) 1. sz. 43–114. p.
- 32 *Wiedermayer, Rudolf*: Geschäftsgang des k.u.k. Ministeriums des Äussern 1908–1918. In: Archivalische Zeitschrift 40. (1931) 131–152. p. — Hasznosan forgatható továbbá Erwin Matsch fentebb már idézett műve.
- 33 *Rumpler, Helmut*: Die rechtlich organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburger Monarchie 1848–1918. Die Habsburger Monarchie Bd.VI/1. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien, 1989., 1–121. p.

az olvasó figyelmébe nem tudunk ajánlani. A külügyminisztérium tisztviselőiről, legalábbis 1896 után, a minisztérium által magyar és német nyelven nyomtatásban kiadott évkönyveiben közölt életrajzok adnak megbízható alapszolgáltatásokat.³⁴ A vezető magyar származású diplomatákról Somogyi Éva készített több tanulmányt.³⁵

A külügyminisztériumi levéltár harmadik egységének az Informationsbüro tekinthető, amely lényegében államrendészeti, rosszízű szóval élve államvédelmi feladatokat látott el, és a külföldi, birodalom ellen irányuló mozgalmak feltárása és megfigyelése volt a feladata. Az Informationsbüro legizgalmasabb része, az 1848–1867 iratanyag, amely még a különböző neoabszolutista rendvédelmi minisztériumok működése során keletkezett, és amely azok megszüntetése után került előíratként a külügyminisztérium őrzetébe. Ez az anyag sok-sok magyar vonatkozást tartalmaz, úgy az 1848 utáni belföldi, mint külföldi, emigrációs mozgalmakra vonatkozólag, bár az iratok egy részét a kiegyezést követően megsemmisítették. Az 1849–1909 közötti évek indexei már filmzésre kerültek. Így a kutató még elutazása előtt kontrollálhatja, hogy a keresett személyről készült-e egyáltalában akta. Sajnos sok ügyirat nem az eredeti helyén van, hanem más ügyirat mellé csatolták be, és visszahelyezésükre pedig nem került sor, ezért nagyon fontos az egykorú elenchesok használata, amelyek pontos felvilágosítást adnak egy-egy ügyirat hollétéről. Jelentős segítséget nyújthat a kutatásban, hogy az 1848–1867 közötti aktagyűjtemény magyar vonatkozásait Ress Imre volt levéltári delegátus kigyűjtötte. A jegyzék elektronikus változata megtalálható a bécsi levéltári segédleteket tartalmazó CD-Romon.³⁶

A külügyminisztériumi iratanyagot jól kiegészítő követségi és konzulátusi levéltárak kutatási lehetőségei lényegesen rosszabbak. Jóllehet a diplomáciai jelentések jelentős része megtalálható bennük fogalmazványban, ill. a küldött utasítások eredeti példánya, így a központi iratanyagban meglévő esetleges lyukakat remekül ki lehet tölteni velük, rendezésük és feltárásuk még csak részben történt meg. Nagy fájdalom, hogy éppen a két legjelentősebb, és tegyük hozzá mindjárt két legnagyobb követségi levéltár, a római és a konstantinápolyi levéltár

---

34 Jahrbuch des k. k. auswärtigen Dienstes, 1896–1917 — Magyar változata: A cs. és kir. külügyi szolgálat évkönyve, 1896–1917.

35 E tanulmányok összegyűjtve megjelentek: *Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. Bp., 2006. Utó: Im Dienst der Monarchie oder der Nation? Ungarische Führungsbeamte am Ballhausplatz. In: Österreichische Osthefte 44. (2002) 595–626. p.*

36 A segédlet egy gépelt példánya a levéltári kirendeltségen megtalálható.

rendezése nem fejeződött még be, anyaguk ezért csak részben használható. Sajnos viszonylag kevés képviselőről jelent meg nyomtatott feldolgozás, és a levéltári anyag feltártsági foka miatt nagyon kevésről készült mikrofilm is. E tekintetben leginkább Rudolf Agstner munkássága érdemel említést, aki konzulok, ill. a konzulátusi épületek történetére specializálódott és e témakörökben számtalan tanulmányt tett közzé eddig a követségi és konzulátusi levéltárak kevéssé használt I forrásanyagára alapozva.³⁷

Rudolf Agstner a közeljövőben tervezi egy nagyobb konzuli életrajzi lexikon közzétételét. Az Osztrák-Magyar Monarchia számára igen fontos Balkánon működő konzuli képviselők feldolgozása sem történt meg teljes egészében, az eddigi eredményeket délkelet-európai súlyponttal azonban röviden számba vette Leopold Kammerhofer.³⁸ Gerhard Rill a boszniai konzuli bíraskodásról publikált tanulmányt.³⁹ Erwin A. Schmidl az Afrika déli részén működő konzulátusokkal foglalkozott.⁴⁰ A Szentföldi képviselő működéséről külön forráskötet jelent

---

37 Néhány munka az igen kiterjedt publikációs tevékenységből: *Rudolf Agstner*: Das Hotel Maignon als k.u.k. Botschaft in Paris. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 41. (1990) 215–263. p.; *Uő*: Von der k.k. Konsularagentie zum Österreichischen Generalkonsulat. Österreich(-Ungarn) und Alexandrien 1763–1993. Kairo, 1993.; *Uő*: Von der k.u.k. Diplomatischen Agentie zur österreichischen Botschaft in Sofia. Österreichische Präsenz in der bulgarischen Hauptstadt 1879–1993. Kairo, 1993.; *Uő*: Die k.k. österreichisches bzw. k.u.k. österreichisch-ungarisches Konsulate in Italien und Malta 1752–1915. In: Römische Historische Mitteilungen 44. (2002.) 509–552. p.; *Uő*: Austria(-Hungary) and her diplomatic and consular missions in Mexico and Guatemala. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 52. (2007) 273–315. p.; *Uő*: Österreich(-Ungarn) und seine Konsulate in Bulgarien 1844–1918. Eine Spurensuche in Burgas, Plovdiv, Rose, Sofia, Varna und Wien. In: Österreich und Bulgarien 1878–2008. Geschichte und Gegenwart. Hg: Peter Bachmaier, Andreas Schwarcz, Antoaneta Tscholakowa. Wien, 2008. 17–43. p.; *Uő*: „Die Errichtung eines österreichischen General-Consulats in Constantinopel hat auf sich zu beruhen [...]” Zur Geschichte der österreichischen (österreichisch-ungarischen) Konsulate in der Türkei 1718–1918. In: K. (u.) k. Präsenz im Osmanischen Reich. Hg: Rudolf Agstner — Elmar Samsinger. Wien-Berlin, 2010., 137–174. p.

38 *Kammerhofer, Leopold*: Das Konsularwesen der Habsburgermonarchie (1752–1918). Ein Überblick mit Schwerpunkt auf Südosteuropa. Der Weg führt über Österreich... Zur Geschichte des Verkehrs- und Nachrichtenwesens von und nach Südosteuropa (18. Jahrhundert bis zur Gegenwart). Hrsg. Harald Heppner. Wien-Köln-Weimar 1997., 7–35. p.

39 Rill, Gerhard: Zur Geschichte der österreichischen Konsulargerichtsbarkeit in Bosnien. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 30. (1977) 153–190. p.

40 *Schmidl, Erwin A.*: Zur Geschichte der k.(u.k.) Konsularvertretungen im südlichen Afrika bis zum Ersten Weltkrieg. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 38. (1985) 223–273. p.

meg.⁴¹ A konzuli szolgálat szabályrendszerére mindmáig nélkülözhetetlen Josef Malfatti szerkesztésében az 1870-es években megjelent kézikönyv.⁴² Nem minden diplomáciai képviselő anyaga került be a HHStA-ba, az I. világháború kitörésekor lefoglalt képviselői levéltárak közül több még most is a célszág levéltárában található. A mind a mai napig Szicíliában maradt palermói főkonzulátusról közölt ismertető cikket Giuseppe Lo Giudice.⁴³

A Staatenabteilung furcsa elnevése alatt a különböző kancelláriák, az Udvari Kancellária, a Birodalmi Kancellária, és az Osztrák(-Cseh) Udvari Kancellária diplomáciai jellegű iratainak pertinencia alapon létrehozott gyűjteményei találhatóak az 1521/1526–1848 közötti időből. Közük több, a magyar történelem számára igen fontos állag található, így mindenekelőtt a Türkei I., régi nevén a Turcica, amely a császári követ Konstantinápolyból írt jelentéseit, ill. a 16–17. század esetében a budai pasa és a császári kormányzervek közötti érintkezés iratait tartalmazza. Az évrendezett iratanyag az 1980-as évek folyamán teljes egészében mikrofilmre került, és így Budapesten is elérhető. Az utóbbi tíz évben a delegátus megkezdte Turica anyag lajstromozását, amelyből eddig 118 doboz készült el. A jegyzék adatbázissá alakított formában szintén megtalálható a bécsi segédleteket tartalmazó, már említett CD-Romon. Ernst Dietrich Petritsch, a HHStA levéltárosa megkezdte az Osztrák Állami Levéltár oszmán személyektől származó, az oszmán-török és más nyelvű dokumentumainak kivonatos formában történő közlését (54, 55). E vállalkozás, amely javarészt a Turcica, a Türkische Urkunden, Ungarische Akten (Hungarica) állagra épül, igen hasznos segítséget szolgáltat a témával foglalkozóknak. A Turcica mellett történelmünk számára még két állag igen fontos a Staatenabteilung anyagából, az ún. Romana és az ún. Polonica állagok. A Romana foglalja magában a birodalom pápasággal folytatott diplomáciai érintkezésének emlékeit, így igen sok magyar vonatkozást is tartalmaz. A Polonica állag az intenzív magyarul, ill. lengyelül folytatott kapcsolatok miatt lehet érdekes, különösen a XVI. században. Hasznos információ, hogy a bécsi levéltár őriz egy többé-kevésbé teljes, 19. században készült sorozatot a bécsi császári udvarban működő velencei követ jelentéseiről (Dispacci di Germania).

---

41 Österreich und das Heilige Land. Ausgewählte Konsulatsdokumente aus Jerusalem 1849–1917. Hrsg. von Mordechai Elian unter Mitarbeit Barbara Haider. Wien, 2000.

42 *Malfatti, Josef von*: Handbuch des österreich-ungarischen Konsularwesens. Bd. 1–2. Wien 1879–1883. p.

43 *Giuseppe Lo Giudice*: Il consolato d' Austria Ungheria in Sicilia dal 1861 al 1914. In: Annali Dipartamento di Scienze Storiche, Università di Catania 80 (1981) 9–83. p.

Ez főleg akkor hasznos, ha tehát valaki nem tud Velencébe utazni, vagy esetleg különböző állagvédelmi okok miatt az eredeti kézirat ott nem hozzáférhető.

A Staatskanzleihez és a birodalmi levéltárakhoz kapcsolódik a következő egység, amely egy hadtörténeti jelentőségű sorozatot (Kriegsakten), és két diplomáciai sorozatot (Große Korrespondenz, Collection diplomatique) foglal magában. A Kriegsaktenről, amely lényegében a Reichshofkanzlei, ill. kisebb részben a Staatskanzlei katonai vonatkozású iratainak gyűjteménye, jó áttekintést ad Walter Ernst Heydendorff cikke a levéltár folyóiratában (56). A Große Korrespondenz, amely különböző államférfiak, diplomaták hivatalos, ill. félhivatalos levelezését, foglalja magában főleg a 18. századból, köztük pl. Szavojai Jenő herceg nem katonai vonatkozású levelezését, segédlete hozzáférhető a MOL Központi Könyvtárában.

Az uralkodócsalád levéltárai (Habsburg-, Lotharingiai-, Esterházy-családi levéltárak) és különböző főhercegi irathagyatékok tartalmáról csak viszonylag kevés információ nyerhető itthon a Bittner-féle Gesamtinventaron kívül (27). A Habsburgok családi levéltárának régebbi iratait, pontosabban azt, amit annak neveznek, utólag gyűjtötték össze különböző hivatalok irattáraiból, tehát nem szervesen képződött levéltári anyagról van szó. A Lothringisches Familienarchivról a kutató már a Gesamtinventarból jó áttekintést kaphat, amelyet Jakob Seidl cikke tovább mélyít (60). A Habsburg-levéltárakhoz csatlakozó hagyatékok közül az egyik legérdekesebb Ferenc Ferdinánd főherceg hagyatéka (ún. Depot Hohenberg), amely a magyarokat nem túlságosan szerető trónörökös politikai elképzelései, gondosan felépített kapcsolatrendszere megismerése szempontjából fontos (57, 58).⁴⁴

Az uralkodó mellett működő ún. Kabineti Iroda (Kabinettskanzlei) működésénél keletkezett levéltár (Kabinettsarchiv) a birodalom XVIII–XX. századi történetére vonatkozólag őriz elsőrendű fontosságú forrásokat. A kabineti iroda történetét a Haus-, Hof- und Staatsarchiv egyik legkiválóbb levéltárosa, Fritz Reinöhl dolgozta fel külön monográfiában.⁴⁵ A kabineti levéltár általános történetéről, ill. II. világháború alatti sorsáról Anna Coreth említett cikke ad áttekintést (61). A kabineti levéltár részeként őrzik az uralkodó mellett működő tanácsadó szervek levéltárait, így a II. világháborúban sajnálatosan

---

44 Ferenc Ferdinánd hagyatékának egy része minden jel szerint még mindig a család birtokában van, ennek nagyságáról és jellegéről sajnos nem áll rendelkezésre információ. A HHStA-ban őrzött hagyatékok mellett mindenképpen érdemes a főherceg személye és politikája iránt érdeklődő kutatóknak a Kriegsarchivban őrzött főhercegi katonai irodában is kutatni (133).

45 *Reinöhl, Fritz*: Geschichte des k.u.k. Kabinettskanzlei. Wien, 1963.

elpusztult Staatsrat megmaradt anyagát, a protokollum sorozatot és az 1834 utáni aktákat. Az Államtanács anyagából 1945 előtt készült publikációk az eredeti iratok hiányában alaposan felértékelődtek. Magyar részről Ember Győző és Csapodi Csaba munkássága emelhető ki, akik még a sörtetlen levéltári anyagot használták.⁴⁶ A későbbi tanácsadó szervek közül a Staatskonferenz (alapítva 1809) magyar vonatkozású anyagáról részletes Hungarica-jegyzék készült Ress Imre és Pajkossy Gábor közreműködésével (62).⁴⁷ A segédlet újdonsága, hogy nem csupán az iratot ismerteti, hanem megadja azt is, hogy a MOL Mikrofilmtárának melyik tekercsen található meg az akta mikrofilmfelvétele. Ily módon egyaránt használható az eredeti iratanyagban, illetve mikrofilmen való kutatáskor. A neoabszolutizmus idején működött Reichsrat (1851–1860), verstärkter Reichsrat (1860–1861), jüngerer Staatsrat (1861–1865) anyagáról szintén Ress Imre készített Hungarica-jegyzéket, amely az említett bécsi segédleteket tartalmazó CD-Romon adatbázisformába szerkesztve megtalálható. A neoabszolutizmus-kori Reichsrat történetét Karl Kazbunda, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv egykori cseh levéltárosa dolgozta fel.⁴⁸

A dualizmus története számára oly fontos Kabinettskanzlei-Vorträge sorozat sajnos még nagyon kevésbé feldolgozott. Az uralkodó elé kerülő előterjesztések a dualizmus-kori miniszteriális anyag pusztulása miatt értékelődtek fel. Az elpusztult minisztériumi levéltárak esetében szinte ez az iratsorozat az egyetlen esély, hogy a minisztérium működésének legalább bizonyos aspektusairól képet kapjunk. Jól feltárt, és mindig is a történeti érdeklődés középpontjában állt az ún. Geheimakten, amely filmezve is hozzáférhető Budapesten, illetőleg a magyar vonatkozású iratairól külön jegyzék készült. A Geheimakten jelentőségét az adja,

---

46 *Ember Győző*: Die österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768. In: Acta Historica 1959–1960. vol. VI. No.1–2. 105–153. p., No.3–4 331–371. p., vol. VII. No.1–2. 149–182. *Uő*: Magyarország és Államtanács első tagjai. In: Századok 69. (1935. évi pótfüzet) 554–664. p. Az Államtanács hivataltörténeti feldolgozása: *Hock, Karl – Bidermann, H. I.*: Der österreichische Staatsrat 1760–1848. Wien, 1879. — Egy további terjedelmes, nyomdakésznek nevezhető monográfia a Staatsrat 1761–1766 közötti időszakáról Ember Győző hagyatékában található. Sajnos az Ember Győző által készített kivonatok, vagy esetleg teljesszövegű másolatok egyelőre nem kerültek elő, mintahogy hiányzik az a többszáz másolat is, amelyet Ember Győző az 1960-as évek elején Csapody Csabától vásárolt meg.

47 Cseh nyelvű ismertetés Staatskonferenzzel: *Motouš, Bohuslav*: Státní konference (1809–1848). In: Časopis archivní koly 12. (1934) 1–62. p.

48 Archiv rakouského ústavoděrného říšského snmu (1848/49), rakouské říšské rady (1851–1861) a rozmozené rady říšské (1860/61). In: Časopis archivní koly 2. (1924) 44–111. p. A cseh nyelvű tanulmány gépelt német fordítása megtalálható a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Könyvtárában (BI 1867/1a).

hogy magában foglalja a forradalmi évek osztrák miniszterelnökének, Felix Schwarzenbergnek (1849–1852) a hagyatékát. Ezen állag magyar vonatkozásairól szintén készült Hungarica-jegyzék, amely felkerült a bécsi segédleteket tartalmazó adatbázisra.

Az udvari levéltárak elsősorban a művészettörténettel és a művelődéstörténet más ágaival foglalkozó kutatók érdeklődését keltették fel. Számos kisebb-nagyobb ilyen jellegű publikáció jelent meg a császári gyűjtemények, majd a Kunsthistorisches Museum évkönyvében, ill. önállóan.⁴⁹ Az udvar mint társadalmi közeg, fontos politikai színtér iránt csupán az utóbbi időben ébredt érdeklődés. Egy néhány évvel ezelőtt tartott levéltári szeminárium a Habsburg udvart az ott folytatott udvari ceremóniákról vezetett jegyzőkönyveken át próbálta megragadni. A szeminárium nyomán kiadott tanulmánykötet jó kiindulást jelenthet több kérdésben.⁵⁰ A kamarási szolgálaton át elemzi Mark Hengerer az udvar és a nemesség kapcsolatát a 17. század közepén.⁵¹ Egészen speciális udvari szolgálatról, a 17. századi udvarhölgyekről írt könyvet Kathrin Keller.⁵² Ferenc József kori császári és királyi udvartartás működéséről informatív, igen jól kezelhető, pontos áttekintést ad Martina Winkelhofer monográfiája, amelyet minden érdeklődőnek mint elsődleges irodalom ajánlható.⁵³

Friedrich Freiherr von Haan publikációja hasznos segítséget jelent a HHStA udvari levéltáraihoz csatolt, eredetileg az alsó-ausztriai tartományi marsalli hivatal őrizetében lévő végrendeletek kutatásához, amely számos birodalmi szinten is

---

49 *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des ah. Kaiserhauses (1883–1923/1925.)*, *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien (1926 ff.)*. — Továbbá: *Pillich, Walter*: Kunstregesten aus den Hofparteiprotokollen des Obersthofmeisteramtes von 1638–1780. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 12. (1959) 448–478. p., 13. (1960) 518–560. p., 16 (1963) 472–500. p., 17/18. (1964/1965) 639–672. p., 19. (1966) 511–539. p. (Register).

50 *Pangerl, Irmgard – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Martin*: Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung. Wien, 2007. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 47., ill. Forschungen zur Landeskunde niederösterreich 38.) — Ebből a vállakozásból nőtt ki a XVII–XVIII. századi udvari instrukciókat tartalmazó forráskötet: *Scheutz, Martin – Wührer, Jakob*: Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof. Wien, 2011. (Quelleneditionen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.)

51 *Hengerer, Mark*: Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne. Konstanz, 2004. (Historische Kulturwissenschaft 4.)

52 *Keller, Katrin*: Hofdamen. Amsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts. Wien-Köln-Weimar, 2005.

53 *Winkelhofer, Martina*: Der Alltag des Kaisers. Franz Joseph und sein Hof. Innsbruck-Wien, 2010.

fontos udvari, katonai személyiség végrendeletét, köztük néhány magyarét is tartalmazza (66).

A további fond csoportok közül fontos kiemelni az oklevélsorozatokat, különösen az Allgemeine Urkundenreihe, amelynek magyar vonatkozású középkori okleveleiről már az 1950-es években jegyzék készült, majd mikrofilmfelvételek, amelyek nagyításai bekerültek a Diplomatikai Fényképgyűjtemény anyagai közé, és amely ily módon a MOL digitalizálási akciójának részeseivé váltak. A MOL mikrofilmes segédletei között található jegyzék lényegében a Has-, Hof- und Staatsarchiv segédletei közé tartozó, nagyon jól forgatható magyar oklevélmutató (repertórium) középkori részének kivonata. A formai alapon (1918-ig tart!) rendezett sorozat újkori része kevéssé ismert. Mintegy 200 magyar vonatkozású oklevél található a sorozat 1526 utáni részében, köztük több békeszerződés, mint a nagyváradi béke (1538), a bécsi béke (1606), a linzi béke (1645), a szatmári béke (1711) eredeti példánya. Az Allgemeine Urkundenreihe 1526 utáni magyar vonatkozásai teljes körű feltárása még nem történt meg.

Szintén formai alapon állították fel a levéltár kb. 3000 kötetből álló kéziratgyűjteményét (Handschriftensammlung), amelynek katalógusa két kötetben Constantin von Böhm jóvoltából meg is jelent még az 1870-es években (69). E katalógus alapján dolgozva készítette el Csontos János a maga válogatását a magyar vonatkozású kéziratokról (70). Szintén múlt századi publikáció Krafft műve a Keleti Akadémia arab, perzsa, török kézíratairól, amely gyűjtemény azután a levéltárba került át (71).

A pertinencia alapon felállított Ungarische Akten sorozat jelentősége a magyar történetre, különösen a XVI–XVII. századi történetre nézve felbecsülhetetlen. A négy iratsorozatra tagolódó állag legfontosabb sorozatához, az ún. általános iratokhoz (Allgemeine Akten, Fasc. 1–262) Buzási János készített tematikus leltárat. A nyomtatott leltárból és a gépelt/kézírtos cédulakatalógusból álló segédlet nagyon jól használható, főleg tematikus kutatások esetében (72). A cédulakatalógus egy példánya megtalálható a MOL-ban a mikrofilmes segédletek között, másik példánya a Bécsi Levéltári Kirendeltségen tanulmányozható. A cédulakatalógus adatbázisba szerkesztett változata megtalálható a többször említett bécsi segédleteket tartalmazó CD-Romon. A kisebb sorozatok közül a Specialia sorozat (Fasc. 263–377) foglalja magában a Wesselényi-féle rendi szervezkedés alkalmával elkobzott iratokat, ill. a résztvevők letartóztatás azután folytatott vizsgálatok iratait (Fasc. 282–330). Ez az állag is nagyobb részt lajstromozásra került, a készített kivonatok megtalálhatók az adatbázisban (utolsó huszonhárom fascikulus feldolgozása van még hátra: Fasc. 355–377). Az országgyűlési iratokat tartalmazó Comitalia állag lajstroma az adatbázisba már

bekerült (Fasc. 378–417M). A sok érdekes anyagot magában foglaló Miscellanea gyűjteményhez hasonló módon készült segédlet (Fasc. 418–434).

A családi levéltárak, hagyatékok, gyűjtemények⁵⁴ csoportjában három jelentősebb magyar levéltár található: a Csáky család szepesmindszenti levéltára (76), az Erdődy család levéltárának egy része, valamint a Pálffy család vöröskői levéltárának mintegy 100 dobozos töredéke.⁵⁵ A magyar kutatók között különösen az Erdődy család levéltára élvez nagy népszerűséget, leginkább a mintegy 2000 darabból álló középkori, legalább 3000 oklevélszöveget tartalmazó oklevélgyűjtemény okán, amely a legnagyobb oklevélegyűttes, amely nem található meg a Magyar Országos Levéltár adatbázisában.⁵⁶ Az osztrák családi levéltárak közül jelentősége miatt az Auersperg család, a Breuner család (Schlossarchiv Grafenegg)⁵⁷, a Falkenhayn család (Schlossarchiv Walpersdorf), a Khevenhüller család, a Schallenberg család (Schlossarchiv Rosenau), a Sinzendorf család (Schlossarchiv Jaidhof) levéltára említhető meg. A levéltár őrizetébe került személyi hagyatékok részint politikusi (pl. Alois Lexa Frh. von Aehrenthal külügyminiszter, Berchtold külügyminiszter, Mérey Kajetán külügyminisztériumi tisztviselő stb.), részint levéltáros-történelmi hagyatékok (pl.

---

54 A politikai jelentőségű személyi hagyatékokra vonatkozólag mindmáig haszonnal forgatható *Fritz Renöhl* összeállítása: Politische Nachlässe des 19. Jahrhunderts in den staatlichen Archiven Österreichs. In: Korrespondenzblatt des Gesamtvereins des deutschen Geschichts- und Altertumsvereine (1926) 210–220. p.

55 Az Erdődy család galgóci levéltárának másik részét a Szlovák Központi Levéltár őrzi Pozsonyban. Ismertetését lásd *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Bp., 1970 656–658. p. Továbbá Státny Slovensky Ústredny Archiv v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch. I. Oddelenie Feudalizmu. Spracovali František Sedlák, Juraj udel A František Palko. Bratislava, 1964. 3252. p. A Pálffy család vöröskői levéltárának egy része szintén Pozsonyban található. Erre vonatkozólag lásd Kosáry i. m. 715–718. p., idézett Sprievodca I. 89–174. p. Régebbi ismertetés *Málnási Ödön*: A hg. és gr. Pálffy család vöröskői és bazini levéltára. Homok, 1933. Fontos publikációk a Pálffy levéltár anyagából: *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek a gr. Pálffy család okmánytárához, 1401–1653, és gr. Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910., valamint *Uő*: Adatok erdődi gr. Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához, 1552–1600. Eger, 1897. A Csáky család szepesmindszenti levéltárára lásd a bibliográfiában szereplő Fügedi Erik cikket (49).

56 Néhány friss kutatási eredmény, ill. kutatási jelentés: *Benda Borbála–Koltai András*: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. In: *Lymbus* (2008) 429–460. p.; *Kis Péter*: Kiadatlan oklevelek az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). In: *Levéltári Közlemények* 75. (2004) 65–81. p.; *Kis Péter*: Bakócz Tamás házingatlanaira vonatkozó oklevelek az Erdődy család bécsi levéltárából 1464–1518. In: *Fons* 12. (2005) 399–421. p.

57 Az osztrák gyakorlat szerint a legtöbb családi levéltár nevét nem a tulajdonos családról, hanem az őrzőhelyről kapta.

Hans Schlitter, Ludwig Bittner, Lothar Gross hagyatéka). Nyomatott ismertetés eddig csak kevésről jelent meg (pl. Sinzendorf család jaidhofi levéltáráról: 77), viszont az utóbbi időben a hagyatékok rendezése nagy erővel indult meg és már számos hagyatékké jegyzeke került feltöltésre a levéltár elektronikus rendszerébe.

A családi levéltárak esetében fontos tudnivaló, hogy jelentős részük továbbra is magántulajdonban maradt, ami azt jelenti, hogy csak a család engedélyével lehet a levéltári anyagban kutatni. A tervezett kutatás megkezdése előtt érdemes tehát tájékozódni a levéltár használata ügyébe. Ez azért is tanácsos, mert az engedélyezési eljárás néha hosszabb időt vesz igénybe. Számos családi levéltár nem is központi levéltárban került letétbe, hanem a tartományi levéltárakban (Landesarchive) található, ill. nem egy esetben Csehországba kell ahhoz utazni, hogy a magyar történelemben is jelentős szerepet játszó osztrák családok levéltárát tanulmányozhassuk, nem is beszélve arról, hogy még mindig mintegy 50-60 családi levéltár a tulajdonos kezelésében található. A közel múltban indult el az Österreichisches Staatsarchiv által irányított projekt, amely célul tűzte ki az Ausztriában található családi levéltárak kataszterszerű felmérését.

Néhány szó erejéig érdemes a Haus-, Hof- und Staatsarchiv könyvtáráról is megemlékezni, amely három egységből áll, úgymint a levéltár tulajdonképpeni könyvtárából, a Monarchia külügyminisztériumának könyvtárából, valamint a Konsularakademie (megszüntetve 1949-ben) könyvtárának mintegy 8000 kötetes részéből.⁵⁸ A Külügyminisztérium könyvtáráról nyomatott katalógus áll rendelkezésre.⁵⁹ Az 1999–2003 közötti felújítás után a Konsularakademie és a Külügyminisztérium könyvtára a központi épületben maradt, és a központi könyvtár részlegeként használható.

A Haus-, Hof- und Staatsarchiv a két világháború között saját folyóirattal rendelkezett, amely *Historische Blätter* néven jelent meg. A folyóiratban főként a munkatársak publikációi láttak napvilágot, számos esetben a levéltárban őrzött iratanyagot véve közléseiknek alapul. A periodikához melléklet is tartozott, amelyben több levéltári inventárium, ismertetés jelent meg.⁶⁰

---

58 A Konsularakademie levéltári anyagát szintén a levéltárban őrzik. Az intézet történetére: A cs. és kir. konzuli akadémia 1754-től 1904-ig. Emlékirat az akadémia fennállásának és új épülete megnyitásának ünnepe alkalmából. Bécs, 1904. — Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck, Wien, 2005. — A levéltári anyag rövid ismertetését Vera Ahamer végezte el (78).

59 Katalog der Bibliothek des K. u. K. Ministeriums des Aeussern. Wien, 1900.

60 *Historische Blätter* 1–7. (1921–1937); *Archivalische Beilage zu den Historischen Blättern* 1–6. (1931–1932.)

Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv

A Habsburg-birodalom központi pénzügyigazgatásának levéltári anyagát őrző Finanz- und Hofkammerarchiv egyik feléről, a Hofkammerarchivról modern inventáriummal rendelkezünk (79). Az 1955-ben megjelent inventárium többékevésbé hű képet ad a levéltár felépítéséről. Ezt a képet az intézmény volt közös tisztviselőjének, a későbbi kiváló jogtörténész Eckhart Ferenc tollából a Levéltári Közleményekben 1923-ban megjelent ismertetése a magyar vonatkozások kihangsúlyozásával jól egészíti ki (81). A levéltár a magyar történelem számára fontos forrásokban is igen gazdag. A Haus-, Hof- und Staatsarchiv és a Kriegsarchiv régi állagaihoz viszonyítva az iratpusztulás a Hofkammerarchivban viszonylag csekély volt. Mivel pedig majd minden ügynek van pénzügyi vonatkozása, alig van téma, amelyre ne találna a kutató itt forrást. Sajnos a Zahlamtsbücherekről, ill. a Gedenkbücherekről megjelent ismertetéseken, illetőleg Schönherr Gyula oklevélsorozatról készített regesztáin kívül nyomtatásban alig jelent meg publikáció az egyes állagokról (88–94). A levéltárnak épített Johannesgasse-i épület építéstörténetét Lorenz Mikoletzky dolgozta fel külön tanulmányban (85).

Kevesen tudják, hogy a múlt század végén felmerült ötlet nyomán, ti. hogy a magyar vonatkozású iratokat haza kell hozni a bécsi levéltárakból, közel két évtizedig folyt igen komoly anyagfeltárás a Hofkammerarchivban.⁶¹ Az Országos Levéltár által fizetett napidíjasok, többek között Takács Sándor, Hodinka Antal, Szekfű Gyula, Miskolczi Gyula munkája nyomán igen komoly mennyiségű jegyzék készült a vegyesnek minősített, osztrák és magyar anyagot egyaránt tartalmazó állagokban.⁶² A Magyar Kamara Archivumában E 239 törzsszám alatt elhelyezett ekkor, ill. részben korábban készült iratjegyzékek, kisebb részben teljes szövegű másolatok nem csekély részben ma is jól használhatók.⁶³ Külön kiemelném a Hofffinanz-Österreich állaghoz, ill. a Familienakten, Kontrakte und Reverse, Kommerz sorozatokhoz készült rövid, de mégiscsak támpontot adó lajstromokat

---

61 *Szűcs László*: Adalékok a bécsi központi levéltári anyag Ausztria és Magyarország közötti felosztásának történetéhez (1875–1918). In: Levéltári Közlemények 33. (1962) 27–42. p.

62 E munkálatok nyújtottak lehetőséget huzamosabb bécsi tartózkodásra Takács Sándornak, aki azután számos tanulmányában használta fel a Hofffinanz-Ungarn és több más levéltári állagot. Munkáinak bibliográfiája megtalálható *Takács Sándor*: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1961. 377–408. p. (Nemzeti könyvtár.)

63 Az állag pontos neve „A bécsi udvari kamara levéltárában őrzött iratok segédletei és másolatai 1295–1867”. A sorozat összesen 26 kötetet tartalmaz. Jegyzékét lásd: Magyar Kamara Archivuma. Repertórium. Összeállította Maksay Ferenc. Bp., 1975. 257–258. p. (Levéltári leltárak 63.)

és jegyzékeket, ill. a Gedenkbücher alsó-ausztriai sorozata első 62 kötetének (1500–1548) magyar vonatkozású iratairól készült teljes szövegű másolatokat. Néhány igen jó jegyzék található a Reprográfiai Osztály törzskönyveiben, mint a mikrofilmek kísérőjegyzékei (Instruktionen, Handschriften, Kontrakte und Reverse Liste D. Miscellanea).

A Familienakten sorozat számos főnemes, nemes, tisztviselő családra tartalmaz anyagot. Josef Kallbrunner és Julius Neukirch elkezdte az értékes családtörténeti állag publikálását regesztákban, de csak AC-ig terjedő rész jelent meg a Julius Frh. von Frank kiadásában a Senftenegger Monatsblatt hasábjain mintegy 30 rövid közleményben (95).⁶⁴

A régi, 1762-ig terjedő regisztrátúra törzsét kitevő Hofffinanz sorozat magyar alsorozata, a Hofffinanz-Ungarn még az 1980-as évek elején felvételre került. A régi Hofkammer (Alte Hofkammer) központi magyar sorozatának számító sorozat lajstromozása a levéltári delegáció egyik preferált feladata, amelynek ötlete Gecsényi Lajostól származik, aki delegátusi működése alatt (1987–1994) 40 fascikulus feltárását végezte el, és amely munkát jelen sorok írója folytatta (Fasc. 41–161, 1581–1641). Az elkészített kivonatok adatbázis formában megtalálhatók a bécsi segédleteket tartalmazó CD-Romon. Sajnos a sorozat közösen vezetett segédkönyvei pénzügyi okok miatt csak részben kerültek felvételre, csupán az 1531–1613 és az 1683–1700 közötti korszak protokollumai hozzáférhetők Budapesten.

A Hofffinanz sorozat folytatását jelentő Ungarisches Camerale állag (1762–1821, 1822–1848) mikrofilmezése az utóbbi években kezdődött meg, és csak nagyon vontatottan halad előre. Eddig felvételre került az első 288 fascikulus, ami azt jelenti, hogy a tételrendbe állított anyagból csupán az első tizenkét tétel használható teljes egészében Budapesten, a 13. tétel, hagyatékokat tartalmazó anyaga csupán 1810-ig került felvételezésre. Az utóbbi években a Kirendeltség költségvetésében mikrofilmezésre szolgáló pénzösszeg gyakorlatilag megszűnt, így kérdésessé vált az egész vállalkozás sorsa. Ha az iratanyag nem is, a hozzátartozó segédkönyvek azonban már egészében felvételre kerültek és Budapesten hozzáférhetők.

A központi épületbe való költöztetésnek köszönhetően lehetőség nyílt arra, hogy az Ungarisches Camerale 1763–1821 és az 1822–1848 közötti, eddig egymástól elkülönítve kezelt iratanyaga egyesítésre kerüljön. Ez a munka pillanatnyilag még folyamatban van.

---

64 A kevésbé ismert közleményre Pálffy Géza hívta fel figyelmemet, akinek ezúton is köszönöm az értékes kiegészítést.

Mikrofilmen hozzáférhető Budapesten a külön sorozatban őrzött magyarországi bányászatra és pénzverésre vonatkozó iratok első sorozata (Ungarisches Münz- und Bergwesen 1500 k.1745). Ennek az iratanyagnak az első tizenkét csomójához H. Németh István készített lajstromot, amely a bécsi segédleteket tartalmazó CD-Romon található adatbázisba is beépítésre került. Az első csomó lajstroma nyomtatásban is megjelent (96).

A fontosnak ítélt iratokat az Udvari Kamara másolati kötetekbe, az ún. Gedenkbücher-be másoltatta, amelyből külön magyar sorozatot vezettek (Ungarische Gedenkbücher, 1534–1762). A Gedenkbücher sorozatról Friedrich Walter és Tomáš Knoz cikkei adnak jó áttekintést (88, 89). A magyar sorozat elérhető már mikrofilmen Budapesten. Mivel az Alsó-Ausztriai Kamara igen sok területen gyakorolt befolyást magyar ügyekre, értelemszerűen az alsó-ausztriai másolati sorozat is sok magyar vonatkozást tartalmaz (Niederösterreichische Gedenkbücher). Mint az előbb már említésre került, a kötetek első részében található magyar vonatkozásokról teljes szövegű másolat készült még a századfordulón (1500–1548, Bd. 1–62). Az 1547–1554 közötti kötetek magyar vonatkozásait Kenyeres István és Sarusi Kiss Béla tárta fel, jegyzékeik nyomtatásban is megjelentek, ill. adatbázis formájában is hozzáférhetők a CD-Romon (90, 91).

A terjedelmes Kommerz sorozatról, amely a kereskedelem szervezése mellett esetenként más gazdasági területet is átfogott, ill. annak magyar alsorozataról külön publikáció nincs. Az iratanyag jellegéről leginkább Eckhart Ferenc munkáiból alkothatunk képet.⁶⁵

A Zahlamtsbücher sorozat kapcsán már említésre került Christian Sapper, ill. újabban Mark Hengerer ismertető cikke (92, 93). Nemcsak a Hofkammer, hanem más levéltárakban, könyvtárakban őrzött udvari számadáskönyvekre vonatkozólag még mindig használható Fleischer Gyula könyve.⁶⁶

A külön sorozatok közül teljes egészében filmezésre került az Anhang vermischter ungarischer Gegenstände. Amint neve is mutatja az állag különböző eredetű és különböző jellegű iratokat foglal magában. Egyik legértékesebb részét, az állag elején található bányavárosi iratokon kívül (r. Nr. 1–22.), egy 16–17. századi, főleg 17 század végéről származó összeírás gyűjtemény (r. Nr. 40–49.) alkotja, amelyhez jól használható jegyzék található a Levéltári leltárak

---

65 *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922. *Uő*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Bp., 1958.

66 *Fleischer, Julius*: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzählamtsbücher in den Staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790. Wien, 1932. (Quellenschriften zur Barocken Kunst in Österreich und Ungarn. Hrsg. von Anton Hekler. Bd. I.)

11. kötetében (pag. 140–170). Az első tizenöt csomóhoz Christian Sapper, a Hofkammerarchiv levéltárosa készített jól használható jegyzéket, amely szkennelt formában fel is került a már többször említett bécsi CD-Romra.

A több mint 3000 térképet és tervrajzot tartalmazó Kartensammlunghoz darabszintű cédulakatalógus áll rendelkezésre, amelyet az utóbbi évben a Staatsarchiv elektronikus rendszerébe is feltöltöttek és ezért ma már a világhálón át is elérhető.

A Finanzarchiv esetében, amelynek legnagyobb egységét az 1848–1918 között működő osztrák pénzügyminisztérium alkotja, csupán az 1909-ben megjelent inventáriumra lehet mint nyomtatott segédletre utalni, jöllehet az már csak részben használható (80).⁶⁷ A Finanzarchivhoz tartozik az Osztrák-Magyar Monarchia egykori közös pénzügyminisztériuma is (1867–1918), amelyről Walter Winkelbauer cikke ad áttekintést (83). Az 1990-es évek végén a Himmelpfortgasse-i épületből kiköltöztetett Finanzarchiv rendbetétele, nem utolsósorban Herbert Hutterer levéltáros áldozatos munkájának köszönhetően, megtörtént. Bár az újradobozolt iratanyagról nyomtatott leltár nem jelent meg, viszont a levéltár elektronikus adatbázisába feltöltésre került a Finanzarchiv raktári jegyzéke, amely jó tájékoztatást nyújt a levéltári anyagról.

A Finanz- und Hofkammerarchiv saját folyóirattal nem rendelkezett, de 1935–1941 között volt önálló publikációs sorozata, amelyben „Veröffentlichungen des Wiener Hofkammerarchivs” cím alatt öt kötet jelent meg.⁶⁸

Allgemeines Verwaltungsarchiv

A hosszú fejlődés eredményeként létrejött, mai állapotában a Lajtán túli birodalomfél levéltáraként értelmezhető Allgemeines Verwaltungsarchivról sajnos nincs modern inventárium, viszont a levéltár elektronikus adatbázisba beépített raktári jegyzékek az anyagról a Verwaltungsarchiv esetében jó áttekintést nyújtanak. A Verwaltungsarchiv magját képező régi osztrák belügyi levéltárról készült leltár az 1927-es tűzvész miatt csak korlátozott mértékben használható

---

67 1867–1918 között a közös pénzügyminiszter felügyelte a Hofkammerarchivot, innen van a régebbi magyar irodalomban sűrűn felbukkanó az Udvari Kamara levéltárára vonatkozó „közös pénzügyi levéltár” elnevezés.

68 Részletezésüket lásd Minerva Handbücher, Archive. Archive im deutschsprachigen Raum. Bd. II. Berlin-New York, 1974. 1075 (1).

(61). Terjedelmi korlátai ellenére is jó áttekintést ad a levéltárról Michael Göblnek a *Scrinium* hasábjain megjelent ismertetése (97).

Az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változások közül három dolog említésre méltó. Az egyik a korábban önállóan működő, az 1950-es években önálló inventáriumot megjelentető Verkehersarchiv 1987, az új épületbe való költözés után beolvadt a Verwaltungssarchivba (103). A másik említésre méltó változás, hogy a költözés során az AVA kezeléséből 1918 utáni iratanyag az újonnan felállított Archiv der Republik hatáskörébe került át. A harmadik jelenség, a Finanz- und Hofkammerarchiv beolvasztása már említésre került. Ennek eddig a levéltári anyag vonatkozásában nem volt következménye, mivel más-más kormánysszervek működése során keletkezett az AVA és a FHKA anyaga, leszámítva egy rövid XVIII. század közepi periódust, a Directorium in publicis et cameralibus időszakát (1749–1761).

Az Allgemeines Verwaltungssarchiv állagai közül a hazai kutatás számára elsősorban a joghatóságukat Magyarországra is kiterjesztő szervek működésének eredményeként létrejöttek érdekesekek. Így pl. fontos a sajnálatos módon 1927-ben tüzkárt szenvedett Polizeii- und Zensurhofstelle anyaga.⁶⁹ Még a tüzeset előtt számos országgyűlési vonatkozású, reformkori iratról készítettett másolatot Takáts Sándor. Ezek ma a Magyar Országos Levéltár Regnikoláris levéltárában találhatók (N 119). A Takáts gyűjtemény keletkezését Pajkossy Gábor dolgozta fel külön tanulmányban.⁷⁰ Magyar szempontból fontos a neoabszolutizmus idején Magyarországon is tevékeny minisztériumok iratanyaga, amelyekből azonban az általános iratok magyar vonatkozású aktáit kiszolgáltatták. Ezek ma a Magyar Országos Levéltár abszolutizmuskori levéltárában férhetők hozzá.⁷¹ A minisztériumi ügyiratkezelés rejtelméből ad ízelítőt Berthold Waldstein-Wartenberg tanulmánya.⁷² Az Oberste Justizstelle történetét M. Friedrich

---

69 Benna, *Anna Hedwig*: Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle (1793–1848). In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 6. (1953) 197–239. p. *Kazbunda, Karl*: Organisaace a archiv nejvyšho policejního úřadu ministrstva policie (1852–1867). In: Časopis archivni koly 1. (1923) 13–50. p. (A cseh nyelvű tanulmánynak a Haus-, Hof- und Staatsarchiv könyvtárában megtalálható a német fordítása, BI 1036).

70 *Pajkossy Gábor*: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. In: Levéltári Közlemények 77. (2006) 49–72. p.

71 Ismertetésüket lásd: Az abszolutizmuskori levéltár. Repertórium. 1. kötet. Szerk.: Sashegyi Oszkár. Bp., 1984., 17–59. (Levéltári leltárak 82.)

72 *Waldstein-Wartenberg, Berthold*: Die Aktenlauf im k. k. Justizministerium 1848–1918. In: MÖStA 28. (1975) 226–235. p.

Maasburg dolgozta fel.⁷³ Sajnos a „Vereinigte böhmische-österreichische Hofkanzlei” iratanyaga jelentős mértékben megsemmisült, becslések szerint mintegy 20 százaléka maradt csak meg az eredeti mennyiségnek. Ez a magyar történettudomány számára is érzékeny veszteséget jelent, mert az 1620-ban önálló hivatalná szervezett Osztrák Udvari Kancellária különösen a XVII. század második felében erőteljes befolyást gyakorolt a magyar ügyre, nem véletlen, hogy a Kollonich-féle Einrichtungswerk eredeti példánya is a kancellária levéltárában volt található.

A részpublikációk közül fontos a Karl Friedrich von Frank munkája nyomán megjelent „Standeserhebungen und Gnadenakten für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblände” című munka, amely lényegében az 1933-ban a levéltárba került Adelsarchivban található birodalmi és osztrák nemesítési ügyek jegyzékét tartalmazza (105).

A Verwaltungsarchiv őrzetében lévő hagyatékok és családi levéltárak közül a magyar történelem számára különösen érdekes Alexander Bach egykori belügyminiszter hagyatéka, amely még tartalmaz újdonságokat a magyar történettudomány számára. A családi levéltárak közül a Harrach, Trautmansdorff, a Paar, továbbá Hohenwart család levéltárai lehetnek érdekesek. Közülük a koraujkori forrásanyagban igen gazdag Harrach-levéltárról jelent meg a legtöbb ismertetés, ill. publikáció az ott levéltároskodó Ferdinand Menčik jóvoltából (109).

Kriegsarchiv

A Kriegsarchiv még az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) levéltáraként jött létre 1711-ben. A 1556–1918 közötti időszak központi katonai hatóságainak, a Hofkriegsratnak és a Kriegsministeriumnak irányagát őrző levéltár jelentőségét nem lehet eléggé méltatni.⁷⁴ Az intézmény szerkezetéről, történetéről jó áttekintést ad az 1955-ben megjelent kétkötetes inventárium (110). A Kriegsarchiv magyar vonatkozásait két tanulmány is számba vette (113, 114). Sajnos a Haditanács eredeti iratanyagának nagy részét még a XIX. század első felében kiselejtezték, de a fennmaradt protokollumok a Hofkammer régi regisztratúrájának protokollumsorozatával karöltve a Habsburg-birodalom, s

---

73 *Maasburg, M. Friedrich*: Geschichte der Obersten Justizstelle in Wien – Prag, 1894.

74 *Regele, Oskar*: Der Österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien, 1949. (Mitteilugen des Österreichischen Staatsarchivs Ergänzungsband I/1.)

ezen belül Magyarország történetének kimeríthetetlen kincsesbányáját képezik, főleg proszopográfiai, intézménytörténeti kutatások esetében megkerülhetetlenek. A protokollumok nyújtotta kutatási lehetőségekre jó, eddig kevésbé követett példa Szabó István regesztagyűjteménye. Szabó az 1670-es évtized protestáns vonatkozású eseményeit gyűjtötte ki a jegyzőkönyvsorozatból.⁷⁵ A Haditanács jegyzőkönyveihez és a megmaradt irataihoz külön tárgyi sorozatok (ún. Sonderreihen) csatlakoznak, amelyek némelyike igencsak fontos iratokat őriz (Bestellungen, Neoacquistische Subdelegation, Kanzleiarchiv stb.). Sajnos a Hadilevéltárról jelentőségéhez képest viszonylag kevés részismertetés jelent meg. Különösen azonban a koraújkor kutatóinak nem szabad azt a tényt feledni, hogy egy-egy irat ugyanolyan valószínűséggel kerülhetett a Haus-, Hof- und Staatsarchivba, mint a Hofkammerba, vagy éppen a Kriegsarchivba. Érdemes egyidejűleg mindhárom levéltárat kutatni. Az Udvari Haditanács iratanyagáról Pálffy Géza egyik tanulmánya ad gazdag irodalmi utalásokkal kiegészített áttekintést (117, 118).

A korai időszakra igen fontos ún. Alte Feldakten (XV. sz.–1913) anyaga kronologikus rendben áll. Publikált segédlete sajnos nincs. XVI. századi részének jelentős része mikrofishen hozzáférhető a budapesti Hadtörténeti Levéltárban.

Az 1848–1918 között a központi irányítást a hadügyminisztérium és az uralkodó katonai irodája (Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers und Königs) látta el. Publikált segédletük nekik sincs. Rövid ismertetés csupán az 1898-tól egyre nagyobb szerepet játszó Ferenc Ferdinánd főherceg katonai irodájáról jelent meg (133). A hadügyminisztérium 1848–1888 közötti történetét Walter Wagner dolgozta fel, sajnos munkája eddig nem talált folytatóra.⁷⁶

Az egyes kisebb állagokról (Mária-Terézia rend, hagyatékok, kéziratgyűjtemény, tüzérségi levéltár stb.) az utóbbi évtizedekben számos kisebb-nagyobb ismertetés látott napvilágot a MÖStA és a Scrinium, továbbá az osztrák levéltáros szövetség folyóiratának hasábjain (127–132.). Fontos tudnivaló, hogy Peter Broucek az igen gazdag hagyatékgyűjteményhez részletes jegyzéket készített, amely azonban kéziratos formában maradván csak a levéltár kutatótermében, ill. a levéltári könyvtár olvasótermében használható. A hivaltörténeti jellegű

---

75 *Szabó István*: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból. 13. közlemény. In: Egyháztörténet (új folyam) 1. (1958) 203–230. p., 2. (1958) 132–174. p., 301–370. p.

76 *Wagner, Walter*: Geschichte des K. u. K. Kriegsministeriums. Bd. 1–2. Wien 1966–1971. (Studien zur Geschichte der österreich-ungarischen Monarchie, 5, 10.)

feldolgozások közül említésre méltó a tengerészet irányító szerveiről készített feldolgozás.⁷⁷

Zakar Péter tanulmányai a tábori püspökség működésének első szakaszát (1773–1868) tárták fel. Több tanulmány, kutatási jelentés, iratjegyzékközlés (125, 126) után a közel múltban a szerző monográfiát is publikált a császári hadsereg tábori püspökségének korai történetéről.⁷⁸

Külön is említésre méltó a levéltár rendkívül gazdag térképgyűjteménye, amelynek magyar vonatkozásairól Eperjessy Kálmán jóvoltából külön magyar jegyzékkel is rendelkezünk (140). A három katonai felmérés térképanyaga ma már Hadtörténeti Levéltár Térképtárában színes másolatban megtalálható, sőt az Arcanum kft. DVD-n is megjelentette. A mai Magyarországon lévő települések beosztásáról Csendes László és N. Ipoly Márta összeállítása tájékoztat (145).

A Kriegsarchiv kéziratos segédleteinek többsége másolatban Budapesten, a Hadilevéltár hozzáférhető, ami nagymértékben megkönnyíti a bécsi kutatóútra való felkészülést. A budapesti Hadilevéltár esetében érdemes az irányban is tájékozódni, hogy az elmúlt évtizedekben mi került mikrofilmre, ill. mikrofishre (a magyar hadilevéltár sokáig nem 35 mm-es mikrofilmeket, hanem mikrofish lapokat készítettett).

A bécsi Kriegsarchivnak nemcsak a források megőrzése, hanem azok feldolgozása is feladatai közé tartozott.⁷⁹ Ennek eredményeképpen igen tekintélyes számú hadtörténeti feldolgozás, forráskiadvány látott napvilágot a múlt század második felében.⁸⁰ A levéltár az I. világháború előtt saját, „Mitteilungen des k.k. (ab 1889) k.u.k. Kriegsarchivs” cím alatt megjelenő folyóirattal is rendelkezett.⁸¹

---

77 *Wagner, Walter*: Die obersten Behörden der k. u. k. Kriegsmarine 1856 bis 1918. Wien, 1961. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs Ergänzungsband 6.)

78 *Zakar Péter*: A tábori püspökség története 1773–1868. Szeged, 2010. Lásd még az újabb szakirodalomból: *Gröger, Roman-Hans – Ham, Claudia – Sammer, Alfred*: Himmel und Erde. Militärseelsorge in Österreich. Mit einem Beitrag von Julius Hanak. Graz–Köln–Wien, 2001.

79 *Regele, Oskar*: Die Geschichtsschreibung im Wiener Kriegsarchiv von 1779 (Kaiser Joseph II.) bis zum Ende des ersten Weltkrieges (1918). Festschrift des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Hrsg. von Leo Santifaller. Bd. 1. Wien, 1949, 732–743. p.

80 Ezek jegyzéke megtalálható Inventar II. 108–124., illetve egy része Minerva Handbücher, Archive. Archive im deutschsprachigen Raum. Bd. II. Berlin–New York, 1974, 1078–1079. p. (1).

81 A folyóiratnak 1876–1914 között 32 kötete jelent meg, méghozzá az alábbi megoszlásban: Jg. 1876–1886, Neue Folge Bd. 1–12. (1887–1900), 3. Folge Bd. 1–8. (1902–1914.)

Archiv der Republik

Az Österreichisches Staatsarchiv legfiatalabb taglevéltára, amely 1983-ban jött létre. Feladata, mint neve is mutatja az I. és II. Osztrák Köztársaság iratanyagának őrzése. Az Österreichisches Staatsarchiv egyetlen levéltára, amely jelentős mértékben gyarapszik. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az 1945-ig terjedő iratanyagról jól szerkesztett, nyomtatott inventárium áll rendelkezésre (147). Az 1918–1938 közötti külpolitikai iratok gerincét őrző Neues Politisches Archiv régi segédlete másolatban megtalálható Budapesten az Országos Levéltár Központi Könyvtárában. Az akkori levéltári segédlet konkordanciával ma is jól használható. Az utóbbi években elkezdődött egy tizenkét kötetre tervezett forráskiadvány publikálása, amely az 1918–1938 közötti osztrák külpolitikát hivatott feldolgozni. Új kutatást kezdő kutatóknak különösen a bevezető tanulmányok lehetnek hasznosak.⁸² Az 1999. évi osztrák szövetségi levéltári törvény szerint kutatási tilalom alá az utolsó 30 év iratai esnek, így az 1945 utáni iratanyag jelentős része már kutatható.

A magyar kutatói érdeklődés sokáig az 1918–1919-es forradalmi eseményeknek szólt. Változás csupán az elmúlt másfél évtizedben következett be, előtérbe került az 1956-os forradalom diplomáciai lecsapódása, a forradalom leverése utáni emigrációs hullám történetének feltárása.⁸³ A levéltár 1956-os forradalomra vonatkozó forrásanyagáról külön tanulmány készült (148). Gecsényi Lajos publikációinak, nem utolsósorban két forráskiadás kötetének köszönhetően az 1945–1964 közötti osztrák-magyar külkapcsolatok alakulásáról is egyre világosabb kép formálható.⁸⁴

---

82 Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938. Hrsg. von Arnold Supan, Österreichisches Südosteuropäisches Institut, Wien, 1993ff. Bd. 1. Selbstbestimmung der Republik. 21. Oktober 1918 – 14. März 1919. Hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher und Arnold Suppan. Wien, 1993.– Bd. 2. Im Schatten von Sant-Germain. 15. März 1919 – 10. September 1919. Wien 1994 – Bd. 3. Österreich im System der Nachfolgestaaten. 11. September 1919 – 10. Juni 1921. Wien 1996. – Bd. 4. Österreich zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung. Wien, 1998. – Bd. 5. Unter Finanzkontrolle des Völkerbundes. Wien, 2002. – Bd. 8. Österreich im Zentrum der Mitteleuropapläne 12. September bis 23. Februar 1933. Wien, 2009. (Fontes rerum Austriacarum Abt. 2. Bd. 94.)

83 Lásd például: *Szinai Miklós – Szücs László*: Iratok az 1918–1919. évi magyar forradalmak történetéhez az osztrák külügyi levéltárban. In: *Levéltári Közlemények* 41. (1969) 105–136. p.

84 *Gecsényi Lajos*: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956. Bp., 2007 *Új*: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964. Bp., 2000.

A levéltár könyvtára (Bibliothek des Österreichischen Staatsarchivs)

A Haus-, Hof- und Staatsarchiv könyvtáráról már esett szó. Az Österreichisches Staatsarchiv könyvtárának magját a Kriegsarchiv könyvtára képezte, amelyben páratlanul gazdag hadtudományi, hadtörténeti anyag gyűlt össze, de általános történeti anyaga is számottevő. A levéltár nagysága elérte a 800 000 kötetet. A Kriegsarchiv könyvtárának régi anyagáról nyomtatott katalógus is megjelent.⁸⁵

Kutatások más bécsi levéltárakban⁸⁶

Az Österreichisches Staatsarchivon kívül az osztrák főváros számos más levéltárnak is otthont ad, közülük mindenekelőtt Bécs város levéltárát kell megemlíteni. A levéltárról önálló inventárium nem jelent meg, viszont az utolsó évtizedben több sorozatban közel tucatnyi füzet látott napvilágot a levéltár egy-egy állagát bemutatva (150–163.). A városi levéltár régi anyagának, különösen oklevélgyűjteményének jó része regesztá formájában a századfordulón megjelent várostörténeti sorozatban nyomtatásban is közzétételre került.⁸⁷ A budapesti várostörténet után érdeklődőknek hasznos támpontokat nyújt a bécsi levéltárakban köztük a városi levéltár anyagában való tájékozódásban Kenyeres István és Kis Péter cikke (18).

1995-ben egy tartományi levéltárral lett szegényebb Bécs. Az alsó-ausztriai tartomány önálló fővárost épített ki St. Pöltenben, s ezen szándékának „áldozatul esett” a Niederösterreichisches Landesarchiv is. Aki tehát az alsó-ausztriai tartományi levéltár iratanyagát kívánná tanulmányozni, annak Bécsből tovább kell

---

85 Katalog über die in der kaiserlich-königlichen Kriegsbibliothek befindlichen gedruckten Werke. Wien 1825 — Katalog sämtlicher in der k. k. Kriegsbibliothek befindlichen gedruckten Werke und Manuskripte. Bd. 1–4. Wien, 1853–1875. — Katalog der Bibliotheks-Abteilung des k. u. k. Kriegarchivs Bd. 1–9. Wien, 1896–1905.

86 A levéltárak többsége ma már rendkívül informatív honlappal rendelkezik. Az Österreichisches Staatsarchiv által vezetett levéltári regiszter (Archivregister) segítségével, amely a levéltár honlapján megtalálható, a levéltári honlapok gyorsan és fájdalom mentesen elérhetők: www.oesta.gv.at.

87 Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. Abt. I.: Regesten aus in- und ausländischen Archiven. Bd. 1–10., 1895 ff – Abt. II.: Regesten aus dem Archiv der Stadt Wien. Bd. 1–5., 1898 ff – Abt. III.: Grundbücher. Hg. v. F. Staub. Bd. 1–3., 1896 ff. – Mint a sorozat beosztása mutatja, a városi levéltárban kutatni szándékozót elsősorban a II. alsorozat érdekelheti.

utaznia St. Pöltenbe.⁸⁸ A tartomány levéltára fontos Magyarország számára is, hisz a szomszédos Alsó-Ausztria számos szállal kapcsolódott Magyarországhoz. Elég csak a török korra gondolni, amikor az alsó-ausztriai rendek, már csak jól felfogott érdekeik miatt is, fizették a győri végvidék katonaságát, vagy a zálogba került nyugat-magyarországi uradalmakra, Kismartonra, Fraknóra, Kabolra gondolni, amelyek az alsó-ausztriai Klosterratnak a fennhatósága alatt álltak. A Klosterrat megmaradt anyagát szintén itt őrzik.⁸⁹ A levéltár Handschriftensammlungjában található Johann Hüttner, a Magyar Kancellária egykori tanácsosa (1739–1746) kéziratgyűjteménye, amelyben több magyar történeti szempontból fontos kézirat lelhető fel, köztük a Magyar Udvari Kancellária jegyzőkönyvei 1730–1737 között.

Több legújabbkori szaklevéltár mellett nagy jelentőségű az 1365-ben alapított bécsi egyetem levéltára. Rövid ismertetése megtalálható abban 1986-ban megjelent gyűjteményes kötetben, amely nem csupán a bécsi egyetemi levéltárról ad felvilágosítást, hanem a közép-európai térség többi egyetemi levéltáráról is (173–175.). Az ismertetés végén megtalálhatók az egyetemi levéltárra, ill. az egyetem történetére vonatkozó fontosabb publikációk. Fontos tudnivaló, hogy

---

88 Inventáriumok és tájékoztatók a tartományi levéltárról: *Forstreiter, Erich*: Die Inventarierung staatlicher Archivbestände in Niederösterreich. In: MÖStA 2. (1949) 94–112.; *Petrin, Silvia – Eihem, Fritz*: Das niederösterreichische Landesarchiv. St. Pölten-Wien, 1977. (Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 22). – Más tartományi levéltárak inventáriumai, illetve a tartományi levéltárakról készült ismertetések: Burgenland: *Tobler, Felix*: A burgenlandi Tartományi Levéltár. In: Levéltári Szemle 55. (2005) 4. sz. 58–66. p.; Eredeti megjelentése: *Unsere Heimat* 73. (2003) 116–123. p. — Kärnten: *Ogris, Alfred*: Das Kärntner Landesarchiv. Klagenfurt, 1984. — Oberösterreich: *Zibermayr, Ignaz*: Das Oberösterreichische Landesarchiv in Linz. Linz, 1950. (3. Auflage.) — Salzburg: Inventar des Landesregierungsarchives in Salzburg. Wien, 1912 (Inventare österr. staatl. Archive III.); *Koller, Fritz*: Das Salzburger Landesarchiv. Salzburg, 1987. — Steiermark: *Posch, Fritz*: Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives. Graz, 1959. — Tirol: *Stolz, Otto*: Geschichte und Bestände des staatlichen Archives zu Innsbruck. Wien, 1938. (Inventare österr. staatl. Archive VI.); *Beimrohr, Wilfried*: Das Tiroler Landesarchiv und seine Bestände. Innsbruck, 2002 — Vorarlberg: Das Vorarlberger Landesarchiv. Bearb. von Karl Heinz Burmeister. Bregenz, 1969. – A levéltári honlapok eltérő mértékben tartalmaznak információkat a levéltári anyagra vonatkozóan. Az utóbbi időben egyre több levéltári segédlet került fel teljes szövegben a levéltári portálokra, érdemes tehát a honlapokat figyelemmel kísérni!

89 A mai Burgenland területére vonatkozó iratanyagból regesztakiadvány már készült: *Rittsteuer, Josef*: Die Klosterratsakten über das Burgenland. Eisenstadt, 1955. (Burgenländische Forschungen 30).

az elmúlt évtizedekben az egyetem ún. főmatrikulája 1715-ig kiadásra került.⁹⁰ A magyarországi peregrináció feltárását Bécs és más ausztriai egyetemek vonatkozásában Szögi László vezetésével működő kutatócsoport végezte el, kutatásaik lezárása a közeljövőben várható. A megjelentetett, Magyarországról beiratkozott hallgatók adatait tartalmazó kötetek sokféle kutatás számára jelenthetnek kiindulópontot.⁹¹

A XX. század kutatói számára több pártlevéltár, dokumentációs gyűjtemény tartogat izgalmas felfedeznivalókat. Ezekről jó tájékoztatást ad Lorenz Mikoletzky rövid cikke, amely hozza az összes ilyen jellegű gyűjtemény címét (165). Két, a Bundesministerium für Wissenschaft und Kultur kiadásában megjelent füzet is segíti a kutatót a további eligazodásban.⁹²

Az utolsó nagyobb csoport, amiről érdemes megemlékezni, az egyházi levéltárak. A kis területű bécsi püspökség (1722 óta érsekség) jelentőségét Bécs városa adja (110). A levéltár régi anyagáról jól tájékoztat a Joseph Kopallik kiadásában megjelent regesztagyűjtemény.⁹³ A szerzetesrendi levéltárak közül az egykori közös, osztrákmagyar rendtartományok miatt számosban őriznek magyar vonatkozású anyagot (jezsuita, domonkos, kapucinus stb.). Publikált levéltári

90 Die Matrikel der Universität Wien. 1. Band: 1377–1450, 2. Band 1451–1518/I, 3. Band: 1518/II–1579/I, 4. Band: 1579/II–1658/1659, 5. Band: 1659/1660–1688/1689, bearb. von Franz Gall u. a. Wien–Köln–Graz, 1956–1975. 6. Band: 1689/1690–1714/15. Bearb. Kurt Mühlberger und Walter Schuster. Wien–Köln–Graz, 1993.

A magyar náció anyakönyve 1630-ig megjelent: Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453–1630. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1902 A kiadás folytatásán Astrid Steindl dolgozik.

91 Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban ausztriai vonatkozású kötetek a kötetek megjelenési sorrendjében: 1. *Szögi László*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein. 1. 1790–1850. Bp. – Szeged, 1994. 2. *Kiss József Mihály*: Magyarországi diákok a bécsi Egyetemen 1715–1789. Bp., 2000. 7. *Szögi László – Kiss József Mihály*: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867. Bp., 2003. 8. *Fazekas István*: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918. (1951). Bp., 2003. 10. *Patyi Gábor*: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918. Bp., 2004. 12. *Varga Júlia*: Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789. Bp., 2004. 13. *Kissné Bognár Krisztina*: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Bp., 2004. A sorozaton kívül jelent meg: *Tüskés Anna*: Magyarországi hallgatók a bécsi egyetemen 1365–1526. Bp., 2008.

92 *Malina, Peter – Holzbauer, Robert*: Zeitgeschichte. Wien–Köln, 1984. (Fachinformationsführer 6.) – *Sandner, Margit*: Geschichte. Wien–Köln, 1989. (Fachinformationsführer 9.)

93 *Kopallik, Josef*: Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien, Bd. I–II. Wien, 1890–1894. Az érsekség történetére lásd *Loidl, Franz*: Geschichte des Erzbistums Wien. Wien–München, 1983.

segédlete azonban csak a skót bencés apátságnak (168), a minoriták könyvtár-levéltár együttesének (172), továbbá a magyar szempontból fontos német lovagrendi levéltárnak van (169–171). Az egyházi levéltárak esetében az utolsó tíz évben nagyon dinamikus fejlődést ment végbe. A St. Pölten-i egyházmegyei levéltár által irányított „Monasterium” projektnek köszönhetően számos bécsi, ill. ausztriai egyházi levéltár okleveles anyaga került digitalizálásra és került fel a világhálóra, megkönnyítve az egyébként nehezen elérhető egyházi levéltárak levéltári anyagának használatát (www.monasterium.net).⁹⁴ Az egyházi levéltárak esetében érdemes az egyházi levéltárak közös honlapját megnézni (www.kirchenarchive.at), ill. a szerzetesrendi levéltárak külön szervezetének honlapját tanulmányozni (www.ordensarchive.at).⁹⁵

---

94 A projekt ismertetése magyarul: *Heinz, Karl*: A Monasterium projekt (MOM) — www.monasterium.net. In: *Levéltári Szemle* 55 (2005) 2. sz. 3–13. p.

95 Néhány évvel ezelőtt készült, nyomtatásban is megjelent általános áttekintés az egyházi levéltárakról: *Würthinger, Monika*: Diözesanarchive in Österreich. In: *Neues Archiv für die Geschichte der Diözese Linz* 11 (1996/1997) 201–208. p. — Régebbi tájékoztató: *Zelfel, Hans Peter*: Aus der Arbeit der Diözesanarchive Österreichs. In: *Scrinium* 15 (1976) 35–49. p. — A szerzetesrendi levéltárakról: *Penz, Helga*: Die Arbeitsgemeinschaft der Ordensarchive in Österreich. In: *Scrinium* 58. (2004) 130–138. p.

Függelék I.

A Magyar Országos Levéltárban elérhető, kéziratok levéltári segédletek az Osztrák Állami Levéltárról

I. Haus-, Hof- und Staatsarchiv

(Az alkalmazott számkombináció a levéltár segédletrendszerére jelenleg érvényes jelzeteket tartalmazza. Többségük a Magyar Országos Levéltár Központi Könyvtárban található meg, rövidítve: MOL KK. Mások csak mikrofilmes formában érhetők el.)

V/5/ 1–2. Staatskanzlei: Acta secreta 237 p., 112 p. *MOL KK*

V/5/2–4. Staatskanzlei: Vorträge: Interiora und Provinzen. 106 p. *MOL KK*

V/6/1. Staatskanzlei: Friedensakten 63 p. *MOL KK*

V/6/2. Staatskanzlei: Verträge betreffende Akten 6 p. *MOL KK*

V/8. Staatskanzlei: Kongreßakten 101 p. *MOL KK*

V/10. Staatskanzlei: Notenwechsel 5 p. *MOL KK*

VI/1/1 Ministerium des Äussern, Politisches Archiv, Aufstellungsverzeichnis 1848–1918 *MOL Mf. W 840/5*.

VI/5. Archivbehelfe für die Administrative Registratur des Ministerium des Äussern Bd.1–4. *MOL Mf W 519* (nyomtatásban lásd 30.szám alatt)

XI/1/1–3. Alphabetischer Index für die Große Korrespondenz A–G., H–O., P–Z. 237 p., 206p., 241 p. *MOL KK*

XI/4a. Vertrauliche Akten und Mitgliedverzeichnisse einzelner Logen /Dr. Horst Brettner-Messler. 270p. *MOL KK*

XIV/20. Lothringisches Hausarchiv: Repertorium der lothringischen Urkunden 1218–1753 . *MOL Mf 537/1*.

II. Archiv der Republik

Neues Politisches Archiv 1918–1938. Aufstellungsverzeichnis. *MOL KK*

Függelék II.

Az Österreichisches Staatsarchivra vonatkozó legfontosabb irodalom

I. Általános

1. Minerva Handbücher, Archive. Archive im deutschsprachigen Raum. Bd. II. Berlin-New York, 1974. 1058–1082. p.

2. Handbuch der österreichischen Wissenschaft. Hrsg. von der Verbandkommission österreichischen Wissenschaft 5. (1964.) 240–276. p.

3. Das Österreichische Staatsarchiv. Geschichte – Leistung – Aufgabe. Hrsg. vom Bundeskanzleramt und der Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs. Wien, 1988.

4. „Schatzhäuser Österreichs“. Das Österreichische Staatsarchiv. Hrsg. vom Bundespressdienst. Wien, 1996.

5. *Seidl, Jakob*: Das Österreichische Staatsarchiv. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 1. (1948.) 3–18. p.

6. *Santifaller, Leo*: Das Oesterreichische Staatsarchiv. In: Miscellanea archivistica Angelo mercati. Città del Vaticano 1952. (Studi e testi 165) 313–336. p.⁹⁶

7. *Kraus, Wilhelm*: 10 Jahre Österreichisches Staatsarchiv 1945–1955. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 8. (1955.) 238–304. p.

8. *Rath, Gebhard*: 20 Jahre Österreichisches Staatsarchiv 1945–1955. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 17/18. (1964/1965.) 562–610. p.

9. *Laenen, J.*: Les archives de l'etat a Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique. Bruxelles, 1924.

10. *Ruwet, Joseph*: Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique. Bruxelles, 1956.

11. *Voltes, Pedro*: Documentos de tema español en el Archivo de Estado de Viena, tomo I–II. Barcelona, 1964–1965. (Instituto Municipal de Historia, Documentos y Estudios vol. XIV.)

12. *Benard, Anne-Gaëlle*: Guide des Archives Nationales autrichiennes a l'usage du lecteur francophone. Wien, 1995. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Inventare 1.)

---

96 A tanulmány függeléke tartalmazza az 1053–1254 között klekezett és a HHStA-ban őrzött pápai oklevelek jegyzékét.

13. Quellen zur Geschichte Afrikas, Asiens und Ozeaniens im Österreichischen Staatsarchiv bis 1918. Hrsg. von der Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchiv. München–London–New York–Paris, 1986.

14. *Gaul, Jerzy*: Polonika w Austriackim Archiwum Panstwowym 1772–1918. Warszawa, 2003.

15. *Petritsch, Ernst Dietrich*: Archivbestände und Forschungsmöglichkeiten zur Regional- und Ortsgeschichte Siebenbürgens. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 9. (80) 1986. Heft 2/86. 173–185. p.

16. *Bariska István – Haraszi György – Varga J. János*: Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. 2. kötet. Bp., 1986. 819–899. p.

17. *Fazekas István*: A magyar egyháztörténetre vonatkozó források a bécsi levéltárakban. In: A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Szerk. Varga Szabolcs és Vértési Lázár. Pécs, (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis II.) 2006, 16–35.

18. *Kenyeres István – Kis Péter*: Budapest középkori történetének bécsi levéltári forrásai. Kutatási beszámoló és terv a munka folytatására. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv. 1. (2006.) 299–329. p.

19. *Auer, Leopold*: Inventare und Inventarisierung österreichischer Archive. In: Archives et bibliothèques de Belgique 47. (1976.) 159–177. p.

21. International Bibliography of Directories and Guides to Archival Repositories. In: Archivum. Vol. 36. 25–30. p.

22. *Goldinger, Walter*: Geschichte des österreichischen Archivwesens. Wien, 1957. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsband. 5.)

23. *Auer, Leopold*: Das österreichische Archivwesen. In: Archives et bibliothèques de Belgique 42. (1971) 305–330. p.

24. *Goldinger, Walter*: Az osztrák levéltárak 1918–1945 között. In: Levéltári Közlemények 27. (1956) 152–162. p.

25. *Ress Imre*: A bécsi állami levéltárak új épülete és szervezeti reformja. In: Levéltári Szemle 35. (1985) 72–78. p.

26. *Mikoletzky, Lorenz*: Das Österreichische Staatsarchiv an der Jahrtausendwende – Rückblick und Ausblick. In: Scrinium 54. (2000) 417–423. p.

II. Haus-, Hof- und Staatsarchiv

a. Általános

27. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof und Staatsarchivs. Hrsg. von Ludwig Bittner. Bd. 1–5. Wien, 1936–1940. (Inventare österreichischer staatlicher Archive V.)

28. Auer, Leopold – Wehdorn, Manfred (Hrsg.): Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Geschichte – Gebäude – Bestände. Wien, 2003.

29. *Szekfü Gyula – Miskolczy Gyula*: A Házi, Udvari és Állami Levéltár Bécsben. 1-3. közlemény. In: Levéltári Közlemények 2. (1924) 18–54. p., 4 (1926) 44–79. p., 5 (1927) 104–128. p.

30. *Gross Lothár*: A Házi-, Udvari és Állami Levéltár Bécsben. In: Levéltári Közlemények 1. (1923–24) 278–286. p.

31. *Groß, Lothar*: Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien. In: Archivalische Zeitschrift 35. (1925) 134–140. p.

32. *Ember Győző*: Szekfü Gyula 1918-ban írt cikke a bécsi levéltárakról. In: Levéltári Közlemények 50. (1979) 311–323. p.

33. *Neck, Rudolf*: The Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Its. history, holdings and use. In: Austrian History Yearbook 6/7. (1970/1971) 3–16. p.

34. *Hochedlinger, Michael*: Militärhistorisch relevantes Archivgut im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. Hrsg. von der Generaldirektion. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 49. (2001) 257–284. p.

35. *Winter, Otto Friedrich*: Der Bestand „Archivbehelfe“ des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 5. (1952) 316–345. p.

36. *Stropp, Robert*: Neueordnung und Neuaufstellung der Archivbehelfe des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 17/18. (1964/1965) 611–639. p.

b. Egyes állagok

37. *Buzási János*: A birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai. I. A birodalmi udvari tanács és a birodalmi udvari kancellária levéltára. II. Mainzi főkancellári levéltár. Bp., 1979. (Levéltári leltárak 76.)

38. *Auer, Leopold*: Die undatierten Fridericana des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 27. (1974) 405–430. p., 29. (1974) 411–435. p.

39. Die Reichsregister König Albrechts II. Bearb. von Heinrich Koller. Wien, 1955. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsbd. 4.)

40. Die Reichsregisterbücher Kaiser Karls V. Hrsg. vom Kaiser Wilhelm Institut für deutsche Geschichte. Vollendet von Lothar Gross. Wien – Leipzig, 1930.

41. *Winter, Otto Friedrich*: Die Register Ferdinand I. als Quelle zu seiner ungarischen Politik. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 7. (1954) 551–582. p.

42. Inventar des Mainzer Reichserzkanzler-Archivs im Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien aufgrund des Verzeichnisses von Wilhelm Klemm. Hrsg. von Editha Bucher mit einer Einleitung zur Geschichte des Archivs von Leopold Auer. Koblenz, 1990. (Veröffentlichungen der Landesverwaltung Rheinland-Pfalz Bd. 54.)

43. *Ortlieb, Eva*: Die 'Alten Prager Akten' im Rahmen der Neuerschließung der Akten des Reichshofrats im Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 51. (2004) 593–634. p.

44. *Polster, Gert*: Die elektronische Erfassung des Wolfschen Repertorium zu den Prozessakten im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 51. (2004) 635–649. p.

45. *Stögmann, Arthur*: Die Erschließung von Prozeßakten des Reichshofrates im Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 47. (1999) 249–265. p.

46. Sellert, Wolfgang (Hg.): Die Akten des Kaiserlichen Reichshofrats. Serie 1: Alte Prager Akten. Bd. 1. A–D. Bearb. Von Eva Ortlieb. Berlin, 2009.

47. *Buzási János*: Az Österreichische geheime Staatsregistratur magyar vonatkozású iratai. In: Levéltári Közlemények 44/45. (1974) 123–142. p.

48. *Stropp, Robert*: Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äußern 1848–1918. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 20. (1967) 389–506. p.

49. *Stropp, Robert*: Die Akten des k. u. k. Ministerium des Äussern: Administrative Registratur. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 30. (1977) 398–453., 32. (1979) 306–349. p., 33. (1980) 356–405. p., 34. (1981) 411– 456. p.

50. *Wiedermayer, Rudolf*: Geschäftsgang des k. u. k. Mininsterium des Äussern 1908–1918. In: Archivalische Zeitschrift 40. (1931) 131–152. p.

51. *Reinöhl, Fritz*: Die österreichischen Informationsprotokolle des Vormärz, ihre Akten und Protokolle. In: Archivalische Zeitschrift 38. (1929) 261–288. p.

52. Chronologisches Verzeichnis der österreichischen Staatsverträge. Bd. 1–4. Wien, 1903–1907. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 1, 8, 13, 15.)

53. Benigni, Rudolf: Österreichische Botschaftsberichte über arabische Länder. Register der im Haus-, Hof- und Staatsarchiv befindlichen Akten der kaiserlichen Internuntiat, der späteren Botschaft in Konstantinopel 1750–1918. In: *Biblos* 22. (1973) 52–83. p., 190–233. p., 307–328., 415–441. p. Külön is: *Biblos-Schriften* 77. (1974).

54. Petritsch, Ernst Dietrich: Az Osztrák Állami Levéltárban őrzött oszmán török iratok regesztái. In: *Levéltári Szemle* 40. (1990) 41–47. p.

55. Petritsch, Ernst Dietrich: Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Bd. 1. (1480–1574). Wien, 1991. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsband 10/1.)

56. Heydendorff, Walter Ernst: Die Kriegsakten im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 4 (1951) 251–256. p., 5. (1952) 356–363. p., 6. (1953) 410–415. p., 8. (1955) 322–328. p.

57. Kiszling, Rudolf: Das Erzherzog Franz Ferdinand-Archiv. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 6. (1953) 407–410. p.

58. Szász Zoltán: A Ferenc Ferdinánd hagyaték forrásértékéről. In: *Századok* 109. (1975) 1084–1093. p.

59. Kulcsár, Krisztina: Die Quellen zu den Hofreisen im Habsburg-Lothringischen Familienarchiv aus den Jahren 1766 bis 1788. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch.* Hg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004. 108–119. p.

60. Seidl, Jakob: Das Lothringische Hausarchiv als Geschichtsquelle. In: *Historische Blätter* 7. (1937) 33–45. p.

61. Coreth, Anna: Das Schicksal des k.k. Kabinettsarchiv seit 1945. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 11. (1958) 514–525. p.

62. Pajkossy Gábor – Ress Imre: A Staatskonferenz (Konferenz, Ministerialkonferenz) magyar vonatkozású iratai (A-, B-, S-sorozat) 1809–1848. Bp., 1998. (A Magyar Országos Levéltár segédletei 2)

63. Brettner-Messler, Horst: Die „Geheimen Akten“ in den Direktionsakten der Kabinettskanzlei. Ein Archivbehelf. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 40. (1987) 346–379. p.

64. Hengerer, Mark: Die Zeremonialprotokolle und weitere Quellen zum Zeremoniell des Kaiserhofes im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch.* Hrsg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004. 33–44. p.

65. *Hochedlinger, Michael*: Archivarischer Vandalismus? Zur Überlieferungsgeschichte frühneuzeitlicher Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen in Österreich. In: *Archivalische Zeitschrift* 84. (2001) 289–364. p.

66. *Haan, Friedrich Frh. von*, Genealogische Auszüge aus den beim bestandenem niederösterreichischen Landmarschall'schen Gerichte publicirten Testamenten. In: *Adler N. F.* 10. (1900) 80–319. p.

67. *Fazekas István*: Budai királyi palotára vonatkozó források a bécsi Födvarmesteri Hivatal (Obersthofmeisteramt) levéltárában. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 29. (2001) 49–55. p.

68. *Thomas, Christiane*: Cillier Urkunden. Archivbehelf zu den vom österreichisch-jugoslawischen Archivabkommen betroffenen Beständen der AUR. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 35. (1982) 348–364. p., 37. (1984) 362–375. p., 38. (1985) 356–369. p., 39. (1986) 290–305. p.

69. *Böhm, Constantin von*: Die Handschriften des k. u. k. Haus-, Hof und Staatsarchivs. Bd. 1–2. Wien, 1873–1874.

70. *Csontos János*: A bécsi cs. udvari levéltár hazai vonatkozású kéziratai. In: *Magyar Könyvszemle* (1885) 182–231. p.

71. *Krafft, Albrecht*: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Orientalischen Akademie zu Wien. Wien, 1842.

72. *Buzási János*: Ungarische Akten. Allgemeine Akten. Tematikus reptórium. Bp., 1977. (Levéltári leltárak 70.)

73. *Fazekas István*: Károlyi Árpád iratgyűjteménye a protenstáns egyháztörténethez a Haus-Hof- und Staatsarchivban. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 9. (1999) 335–359. p.

74. *Marzahl, Peter – Horst Rabe – Christiane Thomas*: Stückverzeichnis zum Bestand Belgien PA des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. 1–9. Teile. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 29. (1976) – 39. (1986)

75. *Wagner, Hans*: Die Briefsammlung Gauchez. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 9 (1956) 573–588. p.

76. *Fügedy Erik*: A Csáky család szepesmindszenti levéltára. In: *Levéltári Közlemények* 50. (1979) 93–131. p.

77. *Stowasser, Otto*: Inventar des Schlossarchivs Jaidhof bei Gföhl. In: *Archivalische Beilagen zur Historischen Blättern*. 1. Heft (1931) 1–24. p.

78. *Ahmer, Vera*: Archivbestand der Orientalischen Akademie und Konsularakademie im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: *250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*. Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck, Wien, 2005. 603–637. p.

III. ALLGEMEINES VERWALTUNGSARCHIV FINANZ- UND HOFKAMMERARCHIV

a. Általános

79. Inventar des Wiener Hofkammerarchivs. Bd. 1–2. Wien, 1951–1958. (Inventare österreichischen Archive. VII.)

80. Inventar des k. k. Finanzministeriums. Wien, 1911. (Inventare österreichischer staatlicher Archive II.)

81. *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvari kamarai levéltár. In: Levéltári Közlemények 1. (1923) 25–68. p.

82. *Mikoletzky, Hanns Leo*: The Finanz- und Hofkammerarchiv. In: Austrian History Yearbook 6/7. (1970/1971) 22–38. p.

83. *Winkelbauer, Walter*: Das k. u. k. Reichsfinanzministerium („Gemeinsames Finanzministerium“) 1868–1918. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 28. (1975) 236–248. p.

84. *Mikoletzky, Hanns Leo*: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár és az osztrák levéltárak problémái. In: Levéltári Közlemények 39. (1968) 29–36. p.

85. *Mikoletzky, Lorenz*: Vom Kaiserspital zum Klein-Mariazellerhof, 125 Jahre Hofkammerarchivgebäude. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26. (1973) 427–441. p.

86. *Sapper, Christian*: Das Hofkammerarchiv im Wandel der Zeiten. In: Franz Grillparzer Finanzbeamter und Archivdirektor. Festschrift zum 200. Geburtstag. Herausgegeben vom Bundeskanzleramt der Republik Österreich. Konzept und Redaktion von Gottfried Mraz. Wien, 1991. 147–180. p.

87. *Winkelbauer, Walter Franz*: Von Registratur zum Archiv. Die Entwicklung des Finanzarchivs in Wien von 1829–1892. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 14. (1961) 492–506. p.

b. Egyes állagok

88. *Walter, Friedrich*: Die sogenannten Gedenkbücher des Wiener Hofkammerarchivs. In: Archivalische Zeitschrift 42/43. (1934) 137–158. p.

89. *Knoz, Tomáš*: Die Gedenkbücher der Kaiserlichen Hofkammer im 17. und 18. Jahrhundert. In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004. 153–161. p.

90. *Kenyeres István*: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. 61–64. kötet (1547–1550). In: Lybus, 2005. 254–294. p.

91. *Sarusi Kiss Béla*: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. (I–III. közlemény). In: Fons 15. (2008) 467–521. p.; 16. (2009) 65–144. p., 17. (2010) 339–408. p.

92. *Sapper, Christian*: Die Zahlamtsbücher im Hofkammerarchiv (1542–1828.) In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 35 (1982) 404–454. p.

93. *Hengerer, Mark*: Die Abrechnungsbücher des Hofzahlmeisters (1542–1714) und die Zahlamtsbücher (1542–1825) im Wiener Hofkammerarchiv. In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004. 128–143. p.

94. *Schönherr Gyula*: A bécsi udvari kamarai levéltár magyar vonatkozású oklevelei. In: Történelmi Tár, 1887. 559–575. p., 720–733. p.

95. *Kallbrunner, Josef – Neukirch, Julius – Frank, Karl Frh. v.*: Aus den Familienakten des Hofkammerarchivs in Wien. In: Senftenegger Monatsblatt für Genealogie und Heraldik. Band I–IV. (1951–1955).

96. *H. Németh István*: A magyarországi abszolutista várospolitikai első lépései (XVI–XVII. század). Az alsó-magyarországi bányavárosok központi igazgatásának kialakulása (az Altes Münz- und Bergwesen, Ungarn fond alapján). In: Lymbus, 2007. 361–402. p.

IV. ALLGEMEINES VERWALTUNGSARCHIV

a. Általános

97. *Göbl, Michael*: Das „neue“ Allgemeines Verwaltungsarchiv. In: Scrinium 43. (1990) 140–151. p.

98. *Goldinger, Walter*: The Allgemeines Verwaltungsarchiv. In: Austrian History Yearbook 6/7. (1970/1971) 17–21. p.

99. *Kállay István*: Allgemeines Verwaltungsarchiv. In: Levéltári Szemle 13. (1963) 4. sz. 256–261. p.

b. Egyes állagok

100. Inventar des allgemeinen Archivs des Ministeriums des Innern. Wien, 1909. (Inventare österreichischer staatlicher Archive I.)

101. *Seidl, Jakob*: Das Staatsarchiv des Innern und der Justiz in Wien. In: Archivalische Zeitschrift 36. (1926) 86–96. p.

102. *Walter Frigyes:* A tűzvész az osztrák Belügyi és Igazságügyi Állami levéltárban. Beszámoló a tüzről és a helyreállítási munkálatokról. In: Levéltári Közlemények 9. (1931) 1–12. p.

103. *Mechtler, Paul:* Inventar des Verkehrsarchivs Wien. Wien, 1959. (Inventare österreichischen Archive IX).

104. *Mechtler, Paul:* The Verkehrsarchiv. In: Austrian History Yearbook 6/7. (1970/1971) 67–74. p.

105. *Frank, Karl Friedrich von:* Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblande. Bd. 1–5. Senftenegg 1967–1974.

106. *Broucek, Peter:* Die sogenannten „Saalbücher“ im Allgemeinen Verwaltungsarchiv. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 19. (1966) 436–511. p.

107. *Cova, Ugo:* La Oberste Justizstelle, Organizzazione e vicende di un Ufficio giudiziario centrale Austriaco e del suo archivio. In: Rassegna degli archivi di Stato 42. (1982) 96–110. p.

108. *Goldinger, Walter:* Das ehemalige Adelsarchiv. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 13. (1960) 486–502. p.

109. *Menčík, Ferdinand:* Gräfllich Harrachsches Archiv in Wien. Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs. Bd. 1. Wien, 1913. 323–445. p. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 4.)

V. KRIEGSARCHIV

a. Általános

110. Inventar des Kriegsarchivs Wien. Bd. 1-2. Wien, 1953. (Inventare österreichischer staatlicher Archive VIII.)

111. *Egger, Rainer:* Das Kriegsarchiv Archiv. In: Militrgeschichtliche Mitteilungen (1970) 113–120. p., 167–175. p., (1971) 173–181. p., (1972) 122–135. p.

112. *Egger, Rainer:* The Kriegsarchiv. In: Austrian History Yearbook 6/7. (1970/1971) 39–66. p.

113. *Elmer Sándor:* A bécsi hadilevéltár. In: Levéltári Közlemények 17. (1939) 37–49. p.

114. *Broucek, Peter:* A bécsi Hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai. In: Hadtörténeti Közlemények 103. (1990) 118–153. p.

115. Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. Hrsg. von der Generaldirektion. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 49. (2001)

116. *Wolhgemuth, Edith*: Das Kriegsarchiv und seine Bestände. Eine Bibliographie. In: *Scrinium* 28. (1983) 370–375. p.

b. Egyes állagok

117. *Pálffy Géza*: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyaga. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. In: *Hadtörténeti Közlemények* 119. (2006) 538–559. p.

118. *Pálffy Géza*: Die Akten und Protokolle des Wiener Hofkriegsrats im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Hg. von Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer. München, 2004. 182–195. p.

119. *Rossa, Karl*: Das Zivil- und Militärgouvernement. Wien, 1848–1855. In: *Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv*. Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49. (2001) 143–159. p.

120. *Allmayer-Beck, Johann-Christoph*: Die Archive der k. u. k. Militärbevollmächtigten und Militär-Adjoints im Kriegsarchiv Wien. Ein Beitrag zur militärischen Quellenkunde. In: *Österreich und Europa. Festschrift für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*. Wien, 1965. 351–378. p.

121. *Allmayer-Beck, Johann-Christoph*: Die Kanzlei und das Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 10. (1957) 243–256. p.

122. *Tepperberg, Christoph*: Das Militärmatriken in Österreich. In: *Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv*. Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49. (2001) 59–90. p.

123. *Taferner, Karl*: Die Militärmatriken im Kriegsarchiv Wien 1633–1938. In: *Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv*. Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49. (2001) 91–95. p.

124. *Ganser, Rudolf*: Qualifikationsliste für Offiziere im Kriegsarchiv Wien 1823–1918. *Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv*. Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49 (2001) 109–115.

125. *Zakar Péter*: A császári királyi tábori püspökség bécsi ügyiratai. In: *Lymbus*, 2004. [2005.] 225–233. p.

126. Zakar Péter: A tábori püspökség felállításának előzményei a XVII-XVIII. században. In: *Lymbus*, 2005. 295–354. p.⁹⁷

127. Broucek, Peter: Nachlässe und Donationen, eine Sammlung des Kriegsarchivs. In: *Scrinium* 7. (1972) 5–14. p.

128. Broucek, Peter: Die Handschriftensammlungen des Kriegsarchivs. In: *Scrinium* 11. (1974) 22–35. p.

129. Broucek, Peter: Bemerkungen zu den Manuskripte-Sammlungen des Kriegsarchivs. Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49. (2001) 117–130. p.

130. Die Sammlung „Weiss-Starkenfels“. Eine bedeutende Bildersammlung des Kriegsarchivs. In: *Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv.* Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49 (2001) 203–211.

131. Rossa, Karl: Die „Marineakten“ in der Präsidialreihe des Hofkriegsrats. In: *Scrinium* 38. (1988) 338–341. p.

132. Jung, Peter: „Archivalien auf Tauchstation“. Tatsächliche und vermeintliche Aktenverluste der k. u. k. Kriegsmarine nach 1918. Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. Hrsg. von der Generaldirektion. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 49. (2001) 161–182. p.

133. Egger, Rainer: Die Militärkanzlei des Erzherzog-Thronfolgers Franz Ferdinand und ihr Archiv im Kriegsarchiv Wien. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 28. (1975) 141–163. p.

134. Wagner, Walter: Das Artilleriearchiv im Kriegsarchiv/Wien. In: *Scrinium* 28. (1983) 354–360. p.

135. Tepperberg, Christoph: Der k. u. k. Chef des Ersatzwesens und sein Archiv. In: *Scrinium* 28. (1983) 361–369. p.

136. Wagner, Walter: Das Archiv der k. u. k. Kriegsmarine im Kriegsarchiv Wien. In: *Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums* 8. (1980) 91–107. p.

137. Fodor, Livius: Die österreichischen Militärgerichtsakten. In: *Scrinium* 7. (1972) 23–43. p.

138. Hillebrand, Erich: Die Kartensammlung des Kriegsarchivs Wien. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 28. (1975) 183–196. p.

139. Nischer-Falkenhof, Ernst: Die Kartensammlung des österreichischen Kriegsarchivs. In: *Archivalische Zeitschrift* 36. (1926) 97–118. p.

---

97 A tanulmány függelékében közli az Apostolischer Feldvikariat levéltárában őrzött, 1735–1772 között keletkezett iratok jegyzékét (Karton 1–2.).

140. *Eperjessy Kálmán*: A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929.

141. *Eperjessy Kálmán*: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. Szeged, 1928.

142. *Hillebrand, Erich*: Die Kartenbestände des Kriegsarchivs Wien für das Gebiet der ehemaligen Militärgrenze. In: Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums 6. (1973) 231–253. p.

143. *Krischan, Alexander*: Handschriftliche Quellen zur Geschichte des Banats im Kriegsarchiv Wien. In: Südostdeutsches Archiv 2. (1959) 186–190. p.

144. *Krischan, Alexander*: Banater Karten im Kriegsarchiv Wien (1686-1900). Bibliographie. In: Südostdeutsches Archiv 6. (1963) 115–166. p.

145. *Csendes László – N. Ipoly Márta*: Települések szelvényezése az első-második-harmadik katonai felmérések alapján. Bp., 1977.

146. *Egger, Rainer*: Das Wiener Kriegsarchiv und seine genealogischen Quellen. In: Scrinium 5. (1971) 20–32. p.

VI. ARCHIV DER REPUBLIK

a. Általános

147. Das Archiv der Republik und seine Bestände. Teil 1. Das Archivgut der 1. Republik und aus der Zeit von 1938 bis 1945. Hrsg. von Manfred Fink. Wien, 1993. 2. Ausgabe 1996. (Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs. Hrsg. von der Generaldirektion. Informationen des Archivs der Republik Bd. 4./1.)

148. *Jeřábek, Rudolf*: Über gewisse Punkte müssen wir uns einigen: Die tragische Erodierung der quellenmäßigen Überlieferung zum Thema „Ungarn 1956 und die Folgen“ im Bereich des Archivs der Republik. In: Die ungarische Revolution und Österreich 1956. Hrsg: Murber, Ibolya – Fónagy, Zoltán. Wien, 2006. 283–310. p.

b. Egyes állagok

149. *Follner, Michaela*: Neues Politisches Archiv – Präsidium. Archivbehelf. 1. Teil. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 40. (1987) 395–441. p.

**Függelék III.
Egyéb bécsi levéltárakra vonatkozó irodalom**

Stadt- und Landesarchiv (A–1082 Wien, Rathaus, Magistratsabteilung 8,)

150. *Csendes, Peter:* Das Wiener Stadt- und Landesarchiv. Ein Führer. Wien, 1991. (Veröffentlichungen des Wiener Stadt- und Landesarchivs, Reihe C. Sonderpublikationen Heft 3.)

151. Das neue wiener Stadt- und Landesarchiv in Gasometer „D” in Wien-Simmering. Festschrift zu seiner Eröffnung. Hrsg. Ferdinand Oppl. Wien, 2001.

152. *Tschulk, Herbert:* Magistratische Bezirksämter. Wien, 1986. (Archivinventar, Serie 1, Heft 1.)

153. *Lohrmann, Klaus:* Grundbücher. Wien, 1986. (Archivinventar, Serie 1, Heft 2.)

154. *Csendes, Peter:* Vertretungskörper. Wien, 1988. (Archivinventar, Seire 1, Heft 3.)

155. *Rigele, Brigitte:* Hauptregistratur. Wien, 1991. (Archivinventar, Serie 1, Heft 4.)

156. *Kretschmer, Helmut:* Bezirkshauptmannschaften und Bezirksämter 1850–1938. Wien, 1985. (Archivinventar, Serie 2, Heft. 1.)

157. *Kretschmer, Helmut:* Innungen. Wien, 1987. (Archivinventar, Serie 2, Heft 2.)

158. *Rigele, Brigitte:* Staatliche Gerichte. Wien, 1993. (Archivinventar, Serie 2, Heft 3.)

159. *Mayer, Wolfgang:* Handschriften. Wien, 1986. (Archivinventar Serie 3, Heft 1.)

160. *Mayer, Wolfgang:* Nachlässe, Wien, 1988. (Archivinventar Serie 3, Heft 2.)

161. „Das kleine Archiv”. Die Sammlung Walther und Maria Jary. Wien, 1993. (Archivinventar, Serie 3, Heft 3.)

162. Verbände und Initiativgruppen. Wien, 1994. (Archivinventar, Serie 4, Heft 1.)

163. *Oppl, Ferdinand:* Geschichte des Wiener Stadt- und Landesarchivs. Wien, 1994. (Veröffentlichungen des Wiener Stadt- und Landesarchivs, Reiche C: Sonderpublikationen.)

Parlamentsarchiv (A–1017 Wien, Dr. Karl-Renner-Ring 3.)

164. Neck, Rudolf: Parlaments- und Parteiarchive. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 22. (1969) 341–348. p.

165. Mikoletzky, Lorenz: Österreichische Parlaments-, Parteiarchive. In: Archives et bibliothèques de Belgique 60. (1989) 77–82. p.

Bundespolizeidirektion Wien — Amtsbibliothek und Archiv (A–1010 Wien, Schottenring 7–9.)

Ismertetés nem jelent meg róla. Anyagában csak előzetesen kért írásbeli engedély birtokában kutatható.

Diözesanarchiv Wien (A–1010 Wien, Wolzeile 2.)

166. Fenzl, Annemarie: Kirchliche Archive in Wien. Aufgaben und Probleme. In: Scrinium 19. (1978) 26–47. p.

Archiv des Evangelischen Oberkirchenrates A. u. H. B. (A–1180 Wien, Severin Schreiber-Gasse 3.)

167. Stangl, Walter: Das Archiv der evangelischen Kirche in Österreich. In: Scrinium 48. (1994) 385–403. p.

Schottenstift Wien. (A–1010 Wien Freyung 6.)

168. Latzke, Walter: Das Archiv der Benediktinerabtei Unserer Lieben Frau zu den Schotten in Wien. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 28. (1975) 291–318. p.⁹⁸

---

98 1702–1881 között a bécsi skót bencés apátság birtokolta a Buda melletti Telki apátságot, ill. 1852–1871 között a rátóti uradalmat. A Bécsben őrzött iratanyagra alapozva készült Bonomi Jenő munkája: *Bonomi, Eugen*: Die ungarische Abtei Telki unter den Wiener Schotten (1702–1881). Deutsche und ungarische Bauern bei Benediktinern. München, 1977. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B. Bd. 35.)

Zentralarchiv des Deutschen Ordens (A–1010 Wien, Singerstr.7.)

169. Wieser, Klemens: Das Zentralarchiv des Deutschen Ordens in Wien. In: *Archivalische Zeitschrift* 60. (1964) 131–152. p.

170. Berlász Jenő: A német lovagrend bécsi levéltára. „Ungarn”-csoport. In: *Levéltári Közlemények* 15. (1937) 74–83. p.

171. Cseh Géza: A jászkunság történetének forrásai a Német Lovagrend Központi Levéltárában. In: *Lymbus*, 2004. [2005.] 235–248. p.

Archiv de Minoritenkonvents zu Wien (A–1080 Wien, Alser Straße 17.)

172. Honickel, Landulf: Archivinventar des Minoritenkonvents in Wien. Wien, 1970.

Provinzarchiv der Österreichischen Provinz SJ (A–1010 Wien, Dr. Ignaz Seipel Platz 1.)

Nincs róla ismertetés.

Provinzarchiv der Wiener Kapuziner (A–1010 Wien, Tegetthoffstr. 2.)

Nincs róla ismertetés.

Universität Wien. Universitätsarchiv. (A–1010 Wien, Postgasse 9.)

173. Mühlberger, Kurt: Vom Konsistorialarchiv zum Zentralarchiv der Universität Wien. In: *Scrinium* 34. (1986) 190–213. p.

174. Mühlberger, Kurt: Das Archiv der Universität Wien. In: *Archivpraxis und Historische Forschung. Mitteleuropäische Universitäts- und Hochschularchive.* Hrsg. von Kurt Mühlberger. Wien, 1992. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs Universität Wien. Bd. 6.) 181–193. p.

175. Mühlberger, Kurt – Maisel, Thomas: Archiv der Universität Wien. In: *Scrinium* 63. (2009) 59–74. p.

Technische Universität Wien. Universitätsarchiv. (A-1040 Wien Karslsplatz 13.)

176. *Mikoletzky, Julianne:* Das Archiv der Technischen Universität Wien und seine Bestände. In: *Scrinium* 48. (1994) 371–384. p.

177. *Lechner, Alfred:* Das Archiv der Technischen Universität Wien. In: *Archivpraxis und Historische Forschung. Mitteleuropäische Universitäts- und Hochschularchive.* Hrsg. von Kurt Mühlberger. Wien, 1992. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs Universität Wien. Bd. 6.) 80–85. p.

178. *Mikoletzky, Julianne:* Das Universitätsarchiv der Technischen Universität Wien. In: *Scrinium* 63. (2009) 58–66. p.

Akademie der Bildenden Künste. Archiv (A-1070 Wien, Döblergasse 4.)

179. *Wagner, Walter:* Archiv und Registratur der Akademie der bildenden Künste in Wien. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 25. (1972) 38–50. p.

180. *Wagner, Walter:* Die Matriken der Akademie der bildenden Künste in Wien. In: *Scrinium* 7. (1972) 15–22. p.

181. *Gutsch, Alfred:* Das Archiv der Akademie der bildenden Künste in Wien. In: *Archivpraxis und Historische Forschung. Mitteleuropäische Universitäts- und Hochschularchive.* Hrsg. von Kurt Mühlberger. Wien, 1992. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs Universität Wien Bd. 6.) 176–180. p.

182. *Schober, Eva:* Das Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien. In: *Scrinium* 63. (2009) 83–85. p.

Archiv der Universität für Bodenkultur (A-1190 Wien, Peter-Jordan-Straße 82.)

183. *Wiltsche, Peter:* Das Archiv der Universität für Bodenkultur. In: *Scrinium* 63. (2009) 92–96. p.

Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (A-1010 Wien, Dr.-Ignaz-Seipel-Platz 2.)

184. *Sienell, Stefan:* Das Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. In: *Scrinium* 63. (2009) 86–91. p.

Bankhistorisches Archiv der Oesterreichischen Nationalbank (A–1090 Wien, Otto-Wagner-Platz 3.

185. *Antonowicz, Walter – Mussak, Bernhard:* Das Bankhistorisches Archiv der Oesterreichischen Nationalbank. In: *Scrinium* 61/62. (2007/2008) 7–28. p.

Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes (A–1010 Wien, Wipplingerstr. 8.)

186. Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes. Bedeutung, Entwicklung, Tätigkeit. Hrsg. vom Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung. Wien, 1982.

187. *Herbert Steiner:* Das Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. In: *Scrinium* 10. (1974) 11–20. p.

Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung. Archiv, Bibliothek, Nachlässe, Museale Sammlung. (A-1050 Wien, Rechte Wienzeile 97.)

Részletes ismertetése nincs, csak szórólap szerezhető be róla.

Archiv des Karl von Vogelsang-Institut (A–1120 Wien, Tivoligasse 73)

Az Osztrák Néppárt 1980-ban alapított levéltára.

188. *Schönner, Hannes:* Das Archiv des Karl von Vogelsang-Instituts. In: *Scrinium* 55. (2001) 602–615. p.

Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein (A–1090 Wien, Fürstengasse 1.)

189. *Evelin Oberhammer:* Das Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein. In: *Scrinium* 24. (1981) 165–184. p.

PÓKA ÁGNES

EGY HUMANISTA A KORMÁNYZATBAN – VÁZLAT WERNER GYÖRGY (1490?-1556) GAZDASÁGSZERVEZŐ TEVÉKENYSÉGÉNEK FELTÁRÁSÁHOZ

Werner György egy személyben volt humanista tudós, kormányhivatalnok és politikus, gazdaságszervező és pénzügyi tanácsadó; utóbbi minőségében 1536 és 1556 között, tehát két évtizeden keresztül irányította a Magyar Királyság egy jelentős régiójának, Felső-Magyarországnak gazdasági életét. Jelen írásban kizárólagosan gazdaságszervező és -irányító tevékenységével kívánok foglalkozni, humanistaként való működésére csak röviden utalok. A kutatómunka kezdetén járva, csupán vázlatosan szeretném bemutatni a fontosabb kérdéseket, lehetséges kutatási irányokat és az eddigi eredményeket.

Werner életéről meglehetősen kevés biztos adattal rendelkezünk. Két szerző tesz kísérletet arra, hogy életrajzi adatait összefoglalja: Elfriede Rensing *Georg Werner. Präsident der Zipser Kammer* című tanulmányában¹, Csepregi Zoltán pedig *Bújócskázó életrajz. Werner György hányatott ifjúsága* címmel.² A többi kutató, aki legalább érinti a kérdést, zömmel teljesen más probléma kapcsán teszi, ennek következtében az életrajzi kérdésekben szinte kizárólagosan Rensing adataira támaszkodik.³

-
- 1 *Rensing, Elfriede: Georg Werner, (1490?–1556), Präsident der Zipser Kammer.* In: Klebersberg Kuno Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk.: Angyal Dávid. Bp., 1933. 31–58. p.
  - 2 *Csepregi Zoltán: Bújócskázó életrajz. Werner György (1490?–1556) hányatott ifjúsága.* In: Acta historiae litterarum Hungaricarum. Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift. Szerk.: Font Zsuzsa – Keserű Gizella. Szeged, 2006. 41–46. p.
  - 3 Werner tevékenységével a szakirodalom több csoportja is foglalkozik, de egyik sem ad teljes életrajzot vagy pályaképet. A dolgozat szempontjából legfontosabb munkák a kormányzattörténettel foglalkozók. Ide sorolhatók Acsády Ignác és Kérészy Zoltán monográfiái, amelyek Werner felső-magyarországi tevékenységére vonatkozóan közölnek részleteket. Ember Győző közigazgatás-történeti monográfiájában több helyen is ír Wernerről, elsősorban az instrukciók alapján. *Szűcs Jenő* a Szepesi Kamarai Levéltár című művének bevezetőjében röviden kitér Werner felső-magyarországi jövedelemigazgatói tevékenységére, azonban az elérhető forrásoknak csupán töredékét tárta fel. Gecsényi Lajos több, kamarákkal és személyzetükkel foglalkozó tanulmányában is utal Wernerre, mint kamarai tanácsosra. *Oborni Teréz* Erdély pénzügyei I. Ferdinánd alatt című monográfiája az erdélyi pénzügyigazgatás újjászervezése kapcsán foglalkozik Werner erdélyi szerepvállalásával.

A második legjelentősebb szakirodalmi bázis a helytörténeti irodalom, amely Werner sárosi prefektusi működését tárgyalja. Illéssy János történész-levéltáros *Várvizsgálatok 1557–1558-ban című* tanulmányában Werner sárosi főkapitányságának néhány érdekes aspektusát villantja fel. Illéssy fent említett munkájából egész bekezdéseket vett át szinte szó szerint Tuhirinszky Károly főgimnáziumi tanár *Sárosvár története* c. monográfiájában. Balegová *A sárosi vár Werner György idejében* című cikkéből néhány, Werner életéről közöl néhány adatot, várkapitányságára vonatkozóan viszont Illéssy és Tuhirinszky megállapításait veszi át. A várostörténeti művek közül H. Németh István, a végvártörténeti munkák közül pedig Sarusi Kiss Béla munkái is használhatók Werner városi szerepvállalásának jobb megismerése érdekében.

A harmadik, kutatásba bevonható szakirodalmi csoport a Werner humanista munkásságával foglalkozó írások, amelyekben néhány, többnyire pontatlan információ található Werner életrajzára, ritkábban gazdaságszervező tevékenységére vonatkozóan. Ide sorolhatók Katona Tünde, Csepregi Zoltán, Weszprémi István, Várkonyi Gábor, Kincses Katalin, Sudár Balázs és Dobos Irma cikkei.

Ld. *Rensing*, i. m. *Acsády Ignác*: A pozsonyi és a szepesi kamarák. In: *Acsády Ignác*: Két pénzügy-történelmi tanulmány. Bp., 1888., (A továbbiakban: *Acsády*, 1888.) *Acsády Ignác*: A pozsonyi és a szepesi kamarák. Bp., 1894. (A továbbiakban: *Acsády*, 1894.); *Kérészy Zoltán*: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp., 1916., *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története. Bp., 1946., *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár. Bp., 1990., *Gecsényi Lajos*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk.: Ormos Mária. Bp., 2003. 100–113. p. (A továbbiakban: *Gecsényi*, 2003.), *Gecsényi Lajos*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a XVI. században. In: *Uő*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Győr, 2008. (A továbbiakban: *Gecsényi*, 2008.), *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Bp., 2002. (Fons Könyvek 1.) (A továbbiakban: *Oborni*, 2002.), *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. I–II. Bp., 2004., *Sarusi Kiss Béla*: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében. Bp., 2008., *Illéssy János*: Várvizsgálatok 1557–1558-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 57–95. p., *Tuhirinszky Károly*: Sárosvár története. Eperjes, 1899., *Katona Tünde*: Georg Werner — ein oberschlesischer Humanist. Sein Schaffen für Ungarns Kultur und Literatur. In: Koselleck, Gerhard: Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock. 267–279. p., *Csepregi i. m.*, *Weszprémi István*: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. I. Lipsiae, 1774; 2–4. Wien, 1778–1887. Magyarul: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Ford. Kövári Aladár, Vita Tivadar. Bp., 1960–1970. (Orvostörténeti könyvek I., II/1., II/2., III. köt.), *Várkonyi Gábor*: Hévizek és fürdők a 17. századi Magyarországon. In: Liget 5. (1992) 113–119. p., *Kincses Katalin*: Soproni fürdők a kora újkorban. In: Aetas 12. (1997) 1. sz., *Sudár Balázs*: Török fürdők a Hódoltságban. In: Történelmi szemle, 45. (2003[2004]) 213–263. p., *Dobos Irma*: Werner György bemutatja Magyarország csodálatos vizeit. In: Ásványvíz, üdítőital, gyümölcslel 10. (2009) 14–16. p.

Miért éppen Werner, avagy egy humanista útja a Magyar Királyság pénzügyi igazgatásáig

A fentiekben említett pontatlanságok következtében az életrajzi elemek kronologikus felsorolása helyett azt vizsgálom meg, hogy Werner életében melyek voltak azok a tényezők, amelyek szerepet játszhattak életútja alakulásában és abban, hogy a felső-magyarországi gazdasági élet szervezőjeként működhetett. Mindezek kapcsán említem meg élete fontosabb eseményeit, fordulópontjait.

Ferdinánd az örökös tartományokhoz hasonlóan Magyarországon is modern közigazgatási és gazdaságirányítási szervezetet kívánt létrehozni⁴, ezért különösen fontos volt számára az új hivatalok alkalmazottainak kiválasztásakor a szaktudás. A korabeli iskolázottsági viszonyok közepette nem volt könnyű az újonnan felállított kamarák tevékenységének ellátásához több tucatnyi megfelelő képzettségű embert találni. Akik szóba jöhettek, jobbára különböző külföldi egyetemeket járt személyek voltak. Werner egy átlagos humanista műveltségével rendelkezett, azonban ez már elég volt ahhoz, hogy a magyar nemességhez képest műveltnek számítson: a wittenbergi és a krakkói egyetemen tanult, utóbbin baccalaureatus fokozatot is szerzett 1519-ben, majd Bécsben elvégezte az artiumot és az orvosi fakultást, és talán a jogit is.⁵

Önmagában véve ez azonban még nem lett volna elég a gazdasági ügyek széles körének áttekintéséhez és irányításához. Werner az 1520–30-as éveket a felső-magyarországi szabad királyi városokban töltötte, ahol jelentős közéleti szerepvállalásai révén jártasságot szerzett a pénzügyekben és a felső-magyarországi közigazgatás, gazdaságirányítás kérdéseiben. Werner 1523 körül került Eperjesre,

---

4 I. Habsburg Ferdinánd gazdasági és közigazgatási reformjaira ld. *Ember Gy.*: i. m. 123. p.; *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: *Történelmi Szemle* 45. (2003) 61–92. p. (a továbbiakban: *Kenyeres*, 2003a); *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. In: *Levélári Közlemények*, 74. (2003) 59–103. p. (a továbbiakban: *Kenyeres*, 2003b); a Magyar Kamara felállítására: *Acsády*, 1888. 48–49. p.; *Acsády*, 1894. 11. p.; *Ember Gy.*: i. m. 119. p., *Nagy István – F. Kiss Erzsébet*: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Bp., 1995. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I., *Levélári leltárak* 9.), 5. p.; XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a Kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: *Kenyeres István*. Bp., 2002. (Fons Könyvek 2.) (A továbbiakban: *Kenyeres*, 2002.), 17. p.; *Gecsényi*, 2003. 102. p.; *Kenyeres*, 2003a. 65. p.; *Kenyeres*, 2003b, 71. p.; *Gecsényi*, 2008, 475. p.; *Kérészy*, i. m. 25. p.; Winkelbauer, Thomas: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter. Teil 1. Österreichische Geschichte 1522–1699. Herausg.: Wolfram, Herwig. Wien, 2003., 471. p.; *Oborni*, 2002. 155. p.

5 *Rensing, E.*: i. m. 33. p., *Szűcs J.*: i. m. 8. p.

ahol az elkövetkezendő években egyre komolyabb közéleti szerepet vállalt a város életében: az 1520-as évek végétől az 1530-as évek közepéig mint városi esküdt, jegyző, majd bíró működött.⁶

Az új és megbízható kormányzati tisztviselők kiválasztását tovább nehezítette, hogy Ferdinándnak korábban igen kevés személyes kapcsolata volt a magyar főnemességgel. A rendszeresen pártot váltó, elsősorban az anyagi vagy egyéb előnyökre figyelő nemesség nagyobb része politikai megbízhatatlansága miatt alkalmatlan lett volna egy adott feladatkör huzamosabb ideig való ellátására. Többségük egyébként is képzetlen lett volna az ilyen jellegű feladatokhoz. Werner sziléziai eredete és feltehetően polgári származása⁷ miatt nem ágyazódott be a magyarországi nemességbe, nem kötődtek hozzá rokonai szálak vagy gazdasági érdekek. Előmenetele mint humanistáé és mint szakhivatalnoké egyaránt kizárólag az uralkodótól függött. Felesége német származású volt, más rokonai sem éltek az országban. Elmondhatjuk róla, hogy mint egy városi közösségben élő, művelt, igazgatásban jártas ember, a kor értelmiségi rétegének tagjaként a hozzá hasonlóan művelt főurakkal tartott fenn kapcsolatot.

Humanista és magas rangú hivatali kapcsolatai nagyban hozzájárultak mind I. Ferdinánddal való megismerkedéséhez, mind pedig ahhoz, hogy pozíciókhoz jusson a Magyar Kamaránál. 1524-ben már kancelláriai titkár, amit Szalkai László kancellárral való kapcsolatának köszönhetett.⁸ 1528-ban Szalkai utóda, Szalaházy Tamás egri püspök és királyi kancellár szolgálatába állt.⁹ Feltehetően 1528 nyarán ismerkedett meg személyesen az uralkodóval, amikor a felső-magyarországi városszövetség követeként járt Ferdinánd királynál.¹⁰ Ekkoriban már mutatkoztak jelei annak, hogy Wernert a felső-magyarországi ügyek szakértőjeként tartják nyilván az udvarban és a Magyar Kamarában is.¹¹ A városok egykori követe 1534-

---

6 Az újabb kutatások nem bizonyítják Rensing állítását, miszerint 1521-ben városi segédtanító lett volna: Csepregi szerint a városi segédtanítóként szereplő Georgius baccalaureatus nem a mi Werner Györgyünk. Az 1521–1523 közötti időszakot Werner minden valószínűség szerint Brassóban töltötte iskolamesterként és jegyzőként. *Rensing, E.*: i. m. 34. p.; *Szűcs J.*: i. m. 8. p.; *Csepregi*: i. m. 41–46. p.

7 Apja feltehetőleg sziléziai polgár volt, de személye bizonytalan. *Rensing, E.*: i. m. 32. p., *Balegová*, i. m. 168–169. p.

8 *Rensing, E.*: i. m. 35. p.; *Szűcs J.*: i. m. 8. p.

9 *Rensing, E.*: i. m. 36. p.

10 Az esetet megemlíti Csepregi is; korábban Rensing cikke alapján azt gondolták, hogy 1529-es követsége alkalmával ismerkedett meg az uralkodóval. *Rensing, E.*: i. m. 37. p., *Csepregi J.*: i. m. 43. p.

11 *Szűcs J.*: i. m. 8. p.

ben már a Magyar Kamara pénztárosa (camerae magister)¹², 1536-ban pedig már kamarai tanácsosként említik a források¹³, noha a korábbi szakirodalom csak 1538-ra, illetve 1539-re tette tanácsosi kinevezését.¹⁴

Meghatározó volt helyismerete és a helyi szokásokban való jártassága, amelyet számtalan utazása alapozott meg. Ezeknek köszönhetően nemcsak Eperjes problémáival volt tisztában, hanem egész Felső-Magyarország gondjaival is.

Végezetül, de nem utolsósorban sokat nyomott a latban az is, hogy Werner német anyanyelvüként beilleszkedett a felső-magyarországi városi polgárságba, és az uralkodóval is személyes kapcsolatot alakíthatott ki. Humanista műveltségéből fakadó latintudása a hivatali bürokráciában való eligazodást könnyítette meg.

Werner György hatáskörének változása

Werner pályája viszonylag jól elkülöníthető szakaszokra osztható hatáskörének változása alapján. Kezdetben, az 1520-30-as években elsősorban a felső-magyarországi városokkal kapcsolatos ügyeket intézte. Az 1530-as évek második felétől sárosi főkapitánnyá való kinevezésével egész felső-magyarország gazdasági életének irányítása az ő kezében futott össze, mindemellett továbbra is foglalkozott a városok ügyeivel is. Az 1550-es években ismét bővült hatásköre: már politikai megbízásokat is kapott, és hatásköre az egész országra kiterjedt, beleértve a frissen megszerzett Erdélyt is.

Werner mint a felső-magyarországi városok képviselője (1520-30-as évek)

Wernert mint eperjesi polgárt jelentősen érintették a korszak helyi problémái, gyakran részt is vett megoldásukban. A kettős királyság évtizedes politikai bizonytalansággal és állandó harcokkal járt. A városok számára létfontosságú kérdés volt, melyik uralkodóhoz hogyan viszonyulnak.

Az állandó harcok és fosztogatás közepette a városoknak kellett gondoskodniuk saját védelmükről. Ez volt az egyik célja a felső-magyarországi városszövetség

---

12 Szűcs J.: i. m. 8. p.

13 MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones, 1536. június 22.; 1536. július 8.

14 Kinevezésének pontos dátuma bizonytalan: Szűcs Jenő és Elfriede Rensing 1538-ra, Ember Győző 1539-re teszi. Rensing, E.: i. m. 47. p.; Ember Gy.: i. m. 146. p., Szűcs J.: i. m. 8. p.

létrejöttek.¹⁵ Ezen kívül azonban a városok, miután Ferdinánd király mellett foglaltak állást¹⁶, számíthattak az uralkodó katonai segítségére is, vagy pedig jelentősebb katonai potenciállal rendelkező főurakkal, katonai parancsnokokkal kötöttek szerződést. Ferdinánd rendszeresen küldött katonai támogatást, amikor csak módjában állt. A városok védelemért cserébe forspontot nyújtottak a királyi seregnek, illetve katonákat és löfegyvereket biztosítottak egymás védelmére.¹⁷ 1528-ban megérkezett Hans Katzianer országos főkapitány 4000 fős serege, ami nagy megnyugvást hozott a városoknak.¹⁸ Ferdinánd legközelebb 1533-ban tudott segítséget küldeni: Katzianer 500 nehézfegyverzetű lovassal és 400 gyalogossal tért vissza.¹⁹ 1537-ben Leonard Freiherr von Vels, majd 1538-ban Thomas Lascano lett a magyarországi csapatok vezére.²⁰

A városok a főurak, ill. katonai parancsnokok közül az 1520-as évek második felében Serédy Gáspárral, az 1530-as évek közepén Kálnási János és Horváth Gáspár makovicai várnagyokkal, valamint Ostrosith Miklós főkapitánnyal, 1536-ban pedig a királyi csapatok vezetőivel, Serédy Györggyel és Bebek Ferencsel működtek együtt.²¹

A városoknak a katonaság mellett sem volt egyszerű a helyzete: a túlkapások miatt gyakran küldtek követségeket Ferdinándhoz, amelyeknek minden esetben tagja volt a mi Wernerünk is. Werner számára ez az uralkodóval való személyes kapcsolattartást jelentette eperjesi pozíciói erősítése, befolyásának növekedése mellett.

Hain Gáspár krónikája szerint Werner 1528 nyarán a felső-magyarországi városszövetség követeként járt Ferdinánd királynál, és ahogyan már utaltam rá, feltehetően ekkor ismerkedett meg az uralkodóval.²² 1529-ben Werner a felső-magyarországi városok egyik követeként Prágába utazott az uralkodóhoz, hogy elpanaszolja, Katzianer főhadparancsnok mennyi kárt okozott a felső-magyarországi városoknak. 1532-ben Werner ismét tagja volt a Ferdinándhoz

---

15 A felső-magyarországi városszövetség alatt a 16. században Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben társulását kell érteni. *H. Németh I.*: i. m. 12. p.

16 1527 közepén a városok Kassa kivételével már Ferdinánd pártján álltak, a király tokaji győzelme után pedig Kassa is csatlakozott a városszövetséghez. *H. Németh I.*: i. m. 88. p.

17 Uo. 89. p.

18 Uo. 90–91. p.

19 Uo. 93. p.

20 Uo. 100–101. p.

21 Uo. 90. p., 97. p.

22 *Rensing, E.*: i. m. 37. p.; az esetet megemlíti *Csepregi Z.*: i. m. 43. p.

induló követségnek, amely csapatokat akart kérni a királytól a felső-magyarországi városok védelmére a Szapolyai-pártiak és a törökök támadásai ellen.²³ A katonákat megkapták, a városok pedig ismét követeket indítottak Ferdinándhoz, hogy elpanaszolják, mennyi kárt okoztak nekik a zsoldosok. 1533-ban Andreas Meltzer és egy másik követ mellett Werner képviselte a felső-magyarországi városokat Pozsonyban.²⁴

Werner 1538. április 23-án kelt jelentése szerint részint a városok követeként, részint Sáros megye nemességének megbízásából Prágába utazott, hogy előadja a királynak, mennyit szenvedett a lakosság a csapataitól.²⁵

Az 1530-as évektől Werner egyre gyakrabban kapott különböző feladatokat, megbízásokat a Magyar Kamarától. Az 1530-as évek elején nem rendelkezett konkrét jogkörrel, ami megnehezítette munkáját, ezért legalább két ízben kérte, hogy adjanak ki számára utasítást, ill. legalább megbízólevelet az elvégzendő munkákra vonatkozóan.²⁶ 1534-ben kérte a Kamarát, adjon neki megbízást a bányavárosokban teljesítendő kiküldetéséhez, majd jelentést tett a tárgyalásokról, amelyeket a bányavárosokkal folytatott a taxa ügyében.²⁷ Ugyanebben az évben intézkedett a városok harmincadának ügyében is. Pályája végén, sűrű teendői közepette is foglalkozott a városok ügyeivel: 1552-ben ő intézkedett a városok taxája ügyében, és gondoskodott Kassa ellátásáról is.²⁸

Werner diplomáciai feladatot is kapott, ami növekvő befolyását mutatja: 1537-ben tagja lett annak a küldöttségnek, amely a városok nevében segítséget kért Johann Wese lundi érsektől, aki a két király között közvetített.²⁹

Werner folyamatosan közvetített az uralkodó és a városok közt, igyekezett elsimítani konfliktusaikat. 1538-ban például kérte a királyt, költöztesse más vidékre a sok gondot okozó lovasságot.³⁰ Ugyanebben az évben uralkodó elbizonytalanodott a városok hűségében, és Werner közvetítését kérte, hogy

---

23 *Rensing, E.*: i. m. 39. p.

24 Uo. 41. p.

25 Uo. 46. p.

26 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 42. 1534. március 4., No. 73. 1534. április 23.

27 Uo. No. 42. 1543. március 4., No. 82. 1534. május 15.

28 Uo. No. 91. 1552. augusztus 18.

29 MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones, 1536. június 22., *H. Németh I.*: i. m. 95. p.

30 *Rensing, E.*: i. m. 47. p.

szükség esetén ismét megnyerje őket. Werner 1539-ben közbejárt az uralkodónál, aki be akarta szedetni a dicát az adómentességgel bíró Bártfától és Eperjestől.³¹

Werner mint Felső-Magyarország gazdasági életének irányítója (1530-as évek)

Az 1520-as évek második felében Ferdinánd terjeszkedni kezdett Felső-Magyarországon.³² A megszerzett területeken a közigazgatás mellett a gazdasági irányítást is meg kellett szerveznie, amihez képzett és megbízható szakemberekre volt szüksége. Így került alkalmazásába Werner is, aki már bizonyította hűségét és rátermettségét.

Ahogy Ferdinánd kelet felé terjeszkedett, a Magyar Kamara székhelyétől, Pozsonytól egyre távolabbi megyéket hódított meg, egyre inkább gondot jelentett a távolság: a legkeletebbi megyékre már nem, vagy csak meglehetsen nehézkesen terjedt ki a pozsonyi Kamara befolyása.³³ Kezdetben úgy oldották meg a problémát, hogy a várkapitányok mellett állandó hivatalt hoztak létre a gazdasági ügyek rendezésére.³⁴ Később a pozsonyi Kamara egy-egy tanácsosa szaktudása révén több felső-magyarországi megye gazdasági életét is irányította; ők a sárosi kapitány és a *proventuum regalium administrator* címet is megkapták.³⁵ Az 1530-as évek második felében a kisebb megbízatások során bevált Wernert nevezték ki a sárosi vár kapitányává.³⁶ Később a jövedelemigazgatói tisztséget különválasztották a sárosi főkapitányságtól, és Eperjes városában működött sárosi adminisztráció néven, a Magyar Kamarának alárendelt kirendeltségként.

---

31 Uo. 47. p.

32 *Pálffy Géza: A 16. század története.* Bp., 2000. Magyarország története 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. 3. kötet. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987., *Barta Gábor: Illúziók esztendeje.* (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez). In: *Történelmi Szemle* 20. (1977) 1–30. p., *R. Várkonyi Ágnes: Három évszázad Magyarország történetében.* I. kötet. Bp., 1999.

33 *Kenyeres, 2003a*, 80. p.; *Acsády, 1894* 11. p., 23. p.; *Ember Gy.: i. m.* 147. p.

34 *Acsády, 1888.* 63. p.

35 *Acsády, 1888.* 63. p.; *Acsády, 1894.* 11. p., 25. p.; *Szűcs J.: i. m.* 9. p., *Kérészy, i. m.* 70. p.

36 Tuhirnszky tudni véli, hogy egész pontosan 1541-ben nevezték ki Wernert sárosi kapitánnyá, a többi történész azonban nem mond ilyen konkrét adatot: az 1530-as évek végére teszik Werner tisztségének kezdetét. *Szűcs J.: i. m.* 9. p.; *Tuhirnszky, K.: i. m.* 30. p.

Werner legfontosabb feladata sárosi kapitányként és jövedelemigazgatóként a jövedelmek és jövedelemforrások kezelése volt. Szinte minden feladatot ellátott, amit később a Szepesi Kamara: Felső-Magyarország minden jövedelmének (dica vagy subsidium, taxa, census) beszédetése és kezelése, bányaügy, pénzverés, harmincadok kezelése, végvárok fenntartása és katonaság ellátása a jövedelmekből, valamint a sóügy. További kutatások tárgya kell hogy legyen, mikor milyen jövedelmeket kezelte Werner, és hogy ebben megfigyelhető-e valamilyen tendencia. A jelenleg ismert iratok alapján az a benyomásom, hogy hatásköre folyamatosan nőtt.

Werner hatáskörébe tartozott a jövedelemforrások kezelése is. Ezek között különösen jelentős helyet foglaltak el a harmincadok. Az 1530-40-es években a ferdinándi pénzügypolitika egyik fő célját a meglévő harmincadok visszaváltása, illetve új harmincad-hivatalok felállítása alkotta. A király számos harmincadot visszaszerzett, illetve megreformálta a harmincadok kezelését.³⁷ Werner 1534. március 4-én a kassai harmincad bérbeadásáról tárgyalt.³⁸ Minden valószínűség szerint nem járt sikerrel, ugyanis néhány héttel később utasítást kért ugyanerre a Kamarától.³⁹ 1549-ben a lőcsei harmincad számadásait ellenőrizte.⁴⁰ Ugyanebben az évben a bártfai harmincadról is tárgyalásokat folytatott, de foglalkozott a homonnai harmincaddal is.⁴¹

Werner valószínűleg a jövedelmekkel kapcsolatos összeírásokért is felelt, például 1549-ben Kraszna és Közép-Szolnok megye dica-összeírásairól tett jelentést a Kamarának.⁴² Fontos feladata volt az alsóbb, helyi tisztviselők (dikátorok, decimátorok, harmincadosok) ellenőrzése is.

A befolyó jövedelmeket Werner a Kamara vagy az uralkodó rendelkezésének megfelelően használta fel, és együtt kellett működnie a kapitányokkal és a várnagyokkal is. Leggyakrabban a végvárok karbantartására és a katonák

---

37 *Kenyeres*, 2002. 17. p.; *Kenyeres*, 2003a 82. p.; *Kenyeres*, 2003b 72–73. p.

38 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 42. 1534. március 4.

39 Uo. No. 73. 1534. május 15.

40 Uo. No. 11. 1549. február 19.

41 Uo. No. 29. 1549. március 27.; No. 73. 1549. július 11.

42 Uo. No. 11. 1549. február 19.

fizetésére, ellátására kellett költenie.⁴³ Werner felelt a katonaság élelemmel és fegyverrel való ellátásának megszervezéséért is.⁴⁴

Werner tartotta a kapcsolatot a Magyar Kamarával, olykor pedig közvetített más intézmények vagy személyek és a Kamara közt is. Figyelemre méltó, hogy magánszemélyek vagy a hierarchiában nagyon alacsonyan állók is többször kérték segítségét, hogy előremozdítsa ügyüket.⁴⁵ Werner a politikai és katonai helyzetről, sőt, olykor a helyi jelentőségű ügyekről is rendszeresen tájékoztatta a Magyar Kamarát.⁴⁶

Érdekes eredményekre vezethet annak alaposabb vizsgálata, hogy Werner milyen tisztviselőkkel és hogyan működött együtt. A legfontosabb természetesen a katonai hierarchia tagjaival való kooperáció; elsősorban a főkapitányokról vannak adataink.⁴⁷ A katonaság ellátása révén gyakran került kapcsolatba a várnagyokkal, udvarbírákkal is.⁴⁸ Egy jogi jellegű megbízatás kapcsán olvashatunk más királyi biztosokkal és a helyi hiteleshely embereivel való együttműködésről.⁴⁹

Werner szerepe az erdélyi gazdaságirányítás újjászervezésében (1552–55)

Pályája utolsó szakaszában, az 1550-es években az volt Werner legfontosabb feladata, hogy közreműködjön a frissen megszerzett Erdély pénzügyigazgatásának

---

43 MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones, 1538. szeptember 11., 1547. szeptember 14., 1550. június 12., 1551. január 28., 1551. június 16. MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 77. 1549. július 30., No. 79. 1549. augusztus 2., No. 107. 1551. október 30., No. 7. 1553. január 12.

44 Uo. No. 4. 1547. február 5., No. 43. 1549. április 27., No. 78. 1549. augusztus 1.

45 Pl. Horváth Gáspár és Thoroczka Antal özvegye, Gaway András, Bornemissza Gergely, a mátyusföldi és Drégely várához tartozó, az esztergomi érsekség függőségébe tartozó jobbágyok, Zalay Benedek huszti várnagy, Torockói Nagy István. MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 43. 1549. április 27., No. 73. 1549. július 11., No. 73. 1549. július 11., No. 6. 1551. február 17., No. 21. 1551. június 22., No. 21. 1551. június 22., No. 3. 1552. február 3., No. 130. 1552. október 27.

46 Uo., No. 2. 1540. május 19., No. 73. 1549. július 12.; No. 78. 1549. augusztus 1., No. 39. 1550. augusztus 12., No. 1. 1552. január 6., No. 6. 1553. január 6., No. 91. 1552. augusztus 18., No. 4. 1553. január 6., No. 7. 1547. március 1.; No. 12. 1547. március 18., No. 137. 1551. december 4., No. 1. 1552. január 6.

47 Uo., No. 23. 1533. december 16., 1539. február 11., No. 77. 1549. július 30.

48 Pl. MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones, 1549. április 30., *Sarusi Kiss B.*: 205. p.

49 Történelmi Tár 1898., 294. p.; *Tuhrinszky, K.*: i. m. 49. p.

újjászervezésében. A szászsebesi lemondó nyilatkozat és a kolozsvári országgyűlés 1551 nyarán a Habsburgok kezére juttatta Erdélyt, azonban Fráter György kezében haláláig óriási hatalom összpontosult, így meggyilkolásával nyílt meg az igazi lehetőség Erdély kormányzatának újjászervezésére.⁵⁰ Ferdinánd Erdélyben is újkori, modern közigazgatási rendszert kívánt létrehozni. Ez a pénzügyigazgatás tekintetében a kamarai rendszert jelentette.⁵¹ Az uralkodó már 1551 nyarán gondolkodott a pénzügyigazgatás átszervezéséről, ugyanis megtudta, hogy Fráter György le akar mondani a kincstartóságról. Ferdinánd 1552. január 1-jén a király Werner Györgyöt és Bornemissza Pál veszprémi püspököt bízta meg az erdélyi jövedelemforrások felmérésével.⁵²

Werner és biztostársai tevékenyen részt vettek az erdélyi pénzügyigazgatási struktúra kialakításában is. Kiküldetéseik során számos szervezeti javaslatot adtak az uralkodónak, vagy ténylegesen részt vettek egy-egy szerv szervezetének kialakításában, átszervezésében.

Ferdinánd 1552-ben, a felső szintű pénzügyigazgatás struktúrájának kialakításakor kikérte Castaldo generális, valamint a biztosok, Werner és Bornemissza véleményét is.⁵³ Castaldo „locumtenens bellicus” szerint egyetlen embert kellene kinevezni az egész pénzügyigazgatás élére, aki mellett csupán tanácsadói jogkörrel, de tényleges beleszólással nem rendelkező személyek állnának.⁵⁴ A biztosok ezzel szemben úgy vélték, hogy egyetlen ember nem képes áttekinteni a különböző szakértelmet igénylő jövedelmi ágakat, ezért a főigazgató mellé a tényleges munkában is részt vevő segítőtársakat, köztük a számvevőmestert, a só- és nemesfémányászatban járatos szakembereket kell

---

50 Jelen időszak erdélyi politikátörténetére vonatkozó újabb szakirodalom: *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése. Bp., 1979.; *Barta Gábor*: Vajon kié az ország? Bp., 1988.; Erdély története. I. köt. Szerk.: Makkai László – Mócsy András. Bp., 1986.; *R. Várkonyi Ágnes*: Alternatívák Mohács után. In: *Műhely*, 16. (1993) 2. sz.; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Bp. 1990. (Magyarok Európában II.); *Szakály Ferenc*: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Bp., 1994.; a politikai és pénzügyi igazgatásra: *Oborni*, 2002.

51 Uo., 43. p., 45. p.

52 *Oborni Teréz*: Fráter György kincstartósága Erdélyben. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Nagy Mariann. Pécs, 1997. 69. p.

53 *Oborni*, 2002. 48–50. p.

54 *Oborni Teréz*: Habsburg kísérlet Erdély pénzügyigazgatásának megszervezésére. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk.: Lengvári István. Pécs. 1996. 168. p.

rendelni. Ferdinánd végül a tanácsosok javaslatát fogadta meg, amint Haller Péter számára kiadott instructiójában is utal rá.⁵⁵

1552-ben azt javasolták a tanácsosok, hogy Nagybánya városa és a hozzá tartozó kamara közigazgatásilag továbbra is Erdélyhez tartozzon, és fölötte a királyi jövedelmek erdélyi igazgatója rendelkezzen.⁵⁶ 1553-ban már komplex feladatot kaptak: a nagybányai kamara működésének újraindítását kellett megszervezniük, vagyis a megfelelő személyeket kellett megtartaniuk, szükség esetén kinevezniük.⁵⁷

A biztosok, köztük Werner igen széles hatáskörrel bírtak a tisztviselők irányításában: feladatuk volt a megfelelő ember kiválasztása, a velük való tárgyalás alkalmazásuk feltételeiről, „szerződtesük”, munkásságuk figyelemmel kísérése, majd leköszönésükkor a hivatali idejük alatti tevékenységük ellenőrzése. A legmagasabb méltóságtól egészen a legalacsonyabb szintig beleszóltak a személyzeti kérdésekbe.⁵⁸ Jól megfigyelhető befolyásának növekedése: az idő múlásával, ismeretségének növekedésével egyre magasabb rangú tisztviselők kinevezésében működhetett közre.⁵⁹

A tisztségviselők kinevezésével közel azonos időben történt az instrukció kiadása, amely szabályozta működésüket. A biztosok nem adhattak instrukciót, de más megnevezés alatt szereplő „működési utasításokat” igen. Artikulusokat is adtak a sókamarák frissen kinevezett kamarásainak, de hatályuk csak addig tartott, amíg a részletesebb királyi utasítás meg nem érkezik.⁶⁰ Jól látható a

---

55 Engel, *Johann Christian*: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. III. 1801, 52–66. p.; *Oborni*, 2002. 173–196. p.

56 Uo. 70. p.

57 *Ember Gy.*: i. m. 501–503. p.

58 Werner 1549-ben Toroczkoí Antal nevezte ki máramarosi várnaggyá, a sókamura élére Makay Tamás szepesi kanonokot, 1552-ben Castaldo jóváhagyása mellett ideiglenes pénzmestert neveztek ki, 1553-ban, a sókamarák újjászervezésekor pedig a dési kivételével minden sókamura élére új kamarást állítottak. *Oborni*, 2002. 67. p., 70. p., 91. p., 92. p., *Kemény, Josephus*: Notitia Historico-Diplomatica Archivii et Literarum Capituli Albensis Transsilvaniae. Cibinii, 1836. 123–126. p.

59 Befolyásuk csúcspontja Vas László kinevezése. *Oborni*, 2002. 250–251. p. Werner György és Francisci Tamás királyi biztosok levele a Magyar Kamarának. Kolozsvár, 1553. december 26., Kiadja: *Oborni*, 2002. 252–261. p. Werner György és Francisci Tamás királyi biztosok erdélyi küldetéséről készült feljegyzés. Kolozsvár, 1553. december 27., Kiadja: *Oborni*, 2002. 252–261. p.

60 Uo., 91. p., Kiadja: Engel, III. 1801, 79–83. p.

dokumentum ideiglenessége a szóhasználaton is: még véletlenül sem nevezték ezeket instrukciónak. A kamarások mellé a biztosok ellenőröket állíthattak.⁶¹

A kamarai tanácsosoknak olykor az alkalmazás feltételeibe is beleszólásuk volt, szintén meglehetősen korlátozott jogkörökkel. Erről lényegesen kevesebb adatot találtam, aminek valószínűleg az az oka, hogy elsősorban az igazgatás megszervezésében volt szükség a tanácsosokra, amikor már kialakult a rendszer, a tisztségviselők működtették, és csak speciális esetekben volt szükség beavatkozásra.⁶²

A Kamarai biztosok, így Werner is elszámoltathatták a tisztviselők egy részét; részint hivatalból, részint pedig alkalmi megbízatás keretében. A széleskörű írásbeliség a királyi pénzügyigazgatásban, valamint az írásos elszámolások megléte már a kora újkori igazgatás sajátosságait mutatja.⁶³

Sokan Werner közreműködésével tartották a kapcsolatot a Magyar Kamarával, esetleg az uralkodóval.⁶⁴ Vas László kincstartó is folyamatosan kontaktusban állt Wernerrel, miközben Ferdinánddal és a Magyar Kamarával is levelezett. Megfigyeléseim szerint a fontos ügyekben a Kamarának és Wernernek is írt, utóbbinak főleg akkor, ha előbbi nem vagy nem elég gyorsan reagált. Werner feltehetőleg nem tudott arról, hogy ezen esetek nem pusztán Haller magánakciói, ugyanis a tanácsos többször is figyelmeztette Vas Lászlót, hogy amit a királlyal és a Kamarával akar tudatni, ne írja meg neki magánlevélben.⁶⁵

Werner rövid idő alatt Erdélyben is olyan kapcsolati hálóra és ismertségre tett szert, hogy a hivatalszervezetben hozzá közvetlenül nem kapcsolódók is kérték, hogy közvetítsen a Kamara vagy az uralkodó felé. Ehhez járulhatott az is, hogy közismerten jó kapcsolatban állt az uralkodóval, ami a kérelmezőket arra bátorította, hogy közvetítésért folyamodjanak hozzá.⁶⁶

---

61 Uo. 91. p.

62 Werner György és Francisci Tamás királyi biztosok erdélyi küldetéséről készült feljegyzés. Kolozsvár, 1553. december 27., Kiadja: *Oborni*, 2002 i. m., 252–261. p.. Vas László kincstartó Werner Györgyhöz intézett levelének tartalmi kivonata. é. n. Kiadja: *Oborni*, 2002. 306–310. p.

63 *Kenyeres*, 2002. 63–65. p.

64 Haller Péter kincstartó levele Werner Györgynek és Bornemissza Pál veszprémi püspöknek, királyi tanácsosoknak. Nagyszében, 1552. december 13. Kiadja: *Kemény J.*: i. m. 123–126. p.; *Oborni*, 2002. 151–153. p., *Oborni*, 1996. 173. p.

65 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 67. 1554. október 6., No. 4. 1555. január 14.

66 Haller Péter kincstartó, a Széchyek, a murányi udvarbíró, az erdélyi püspök és sokan mások is Wernerhez, valamint biztostársaihoz fordultak közvetítésért. *Kemény J.*: i. m., 123–126. p.;

A kamarai biztosokat általában egy-egy problémakör megoldására küldték ki, és ezek megoldásához együtt kellett működniük az egyes igazgatási ágak képviselőivel. Mivel Erdélyben egészen 1553 nyarán bekövetkezett távozásáig Castaldo generális, katonai helytartó kezében összpontosult a legnagyobb hatalom, a biztosoknak is szükségszerűen együtt kellett vele működniük. A szebeni ezüstpénzverés újraindítására vele egyetértve nevezték ki Váczy Pétert pénzmesternek addig, amíg nem intézkedik erről a király.⁶⁷ A biztosok Castaldo beleegyezésével állítottak kamarásokat a sókamarák élére is.⁶⁸

Az egyházi hierarchia tagjaival való kooperáció is nehézkesen működött. A gyulai kapitány és katonái Wernerhez fordultak zsoldjuk kifizetése ügyében, mire Werner, mivel úgy tudta, hogy Váradon elegendő pénz van, írt a váradi püspöknek, hogy legalább egyhavi zsoldot fizessen ki a katonáknak.⁶⁹ Hivatalosan azonban nem volt joga rendelkezni a váradi jövedelmek felett, amit az is bizonyít, hogy a Kamarát kérte, hogy utasítsák a püspököt, hogy a továbbiakban ő gondoskodjon a gyulaiak fizetéséről.

Werner kapcsolata az uralkodóval és a Magyar Kamarával

Werner bonyolult és több szálon futó kapcsolatban állt Ferdinánddal, az Udvari és a Magyar Kamarával. A Magyar Kamara tisztviselőjeként működött, és ebbéli minőségében 200 forint fizetést kapott,⁷⁰ azonban jelentéseit az Udvari Kamarához, annak elnökéhez, esetleg az elnökhöz és tanácsosaihoz, valamint Ferdinándhoz is felküldte.⁷¹ Az uralkodó röviddel Werner Kamarai alkalmazása után, az 1530-as években több ízben is közvetlenül hozzá intézte rendeleteit.⁷²

Werner hatáskörét szélesítette az uralkodóval meglévő személyes jó viszonya. Ennek ékes tanúbizonysága, hogy Ferdinánd két éven keresztül évi 150 forinttal támogatta Werner két fiának prágai egyetemi tanulmányait, leányának

---

Oborni, 2002. 151–152. p., MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 67., 1554. október 6, No. 4., 1555. január 14.

67 *Oborni*, 2002. 67. p.

68 Uo. 91. p.

69 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 4. 1555. január 14.

70 MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones, No. 1550. április 11. és 15.

71 *Szűcs J.*: i. m. 10. p.

72 Pl. MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Benignae resolutiones, 1538. szeptember 11., 1538. október 4.; 1538. november 23.; 1539. február 11.

Thorda Zsigmonddal való esküvőjére pedig egy 80 forint értékű ezüst edényt ajándékozott.⁷³

Ferdinánd bizalmát — részben pedig az intézményrendszer változását, kialakulatlanságát — mutatja, hogy az uralkodó nem határolta pontosan körül Werner hatáskörét, sosem kapott munkakörére vonatkozó utasítást, és a Magyar Kamarához fűződő viszonyát sem szabályozták, legalábbis nem jobban, mint a kamarai tanácsosokét.⁷⁴ 1534-ben kérte ugyan hatáskörének tisztázását,⁷⁵ de ilyen jellegű királyi rendeletről nem tudunk. Ennek köszönhetően nagyon tág volt a mozgáster, bár tevékenységéről utólag be kellett számolnia az uralkodónak.

Werner részben e jó viszonynak, részben pedig a felső-magyarországi területek Pozsonytól való távolságának köszönhetette, hogy az 1530-as évek második felétől egy átlagos kamarai tanácsosnál jóval szélesebb jogkörrel bírt, és gyakorlatilag kezében összpontosult a felső-magyarországi területek gazdasági irányítása. Elvileg ugyan ekkor is a pozsonyi Kamara irányította Werner munkáját, az esetek egy részében az uralkodó is a pozsonyi Kamara útján közölte vele rendeleteit, a gyakorlatban azonban bizonyos fokig önállóan, illetve közvetlenül Béccsel érintkezve látta el a teendőit.⁷⁶ Ennek oka, hogy a Pozsonytól távoli területeken bizonyos feladatok speciális ismereteket és gyors döntést igényeltek.

Werner tevékenysége a történetírásban

Mivel Werner tevékenységét máig csak részlegesen és hiányosan ismeri a kutatás, számos tévhit keletkezett vele kapcsolatban, amelyet tisztázni kell. Ezek közül a legelterjedtebb, miszerint Werner ötletgazdája, megalapítója, netalántán elnöke volt a Szepesi Kamarának.

Werner valóban felvetette egy kamara szükségességét, de ez nem a későbbi Szepesi Kamara elődszervezete volt. A jövedelemigazgató 1549. április 14-én azt írta a Magyar Kamarának, hogy távollétében a sárosi és a szepesi dica teljes egészében értéktelen lengyel pénzben folyt be.⁷⁷ A kamarának ez jelentékeny veszteséget okozott, de kénytelenek voltak rendes értékén elfogadni a lengyel

---

73 A fiúk tanulmányainak finanszírozására: MOL E 21 Magyar Kamarai Levéltár, Beniga resolutiones, 1550. április 16.; az esküvői ajándéokra: uo., 1550. október 27.

74 *Ember Gy.*: i. m. 148. p.

75 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 42. 1534. március 4.

76 *Szűcs J.*: i. m., 10. p.

77 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 41. 1549. április 14.

pénzt is, mert a megyében nem volt forgalomban jó minőségű magyar „valuta”. Erre reflektálva a Pozsonyi Kamara július 17-én azt kérdezte Wernertől, hogyan lehetne a lengyel pénzt kizárni az országból, illetőleg megakadályozni a magyar ezüst kivitelét.⁷⁸ Werner augusztus 4-én azt felelte, hogy javasolja, létesüljön itt egy új kamara, amely majd lebonyolítja a pénzverést, s rendes áron beváltja az ezüstöt azon bányavárosokban, amelyek Szepes vármegyében vagy a közelében fekszenek.⁷⁹ Az új kamarából, amint írja, a királynak nem lesz közvetlen haszna, de legalább a lengyel pénzt kizárják a magyar forgalomból, és meghiúsítják a magyar ezüst kivitelét. Ebben az esetben a szövegkontextusból arra következtethetünk, hogy Werner itt egy hagyományos pénzverőkamara felállítását hozta szóba. Tehát amikor a kamaráról beszélt, nem a Pozsonyban létrehozott új típusú kormányzati szervre gondolt. A fenti értelmezést Werner két későbbi jelentése is alátámasztja. 1552. augusztus 8-án felvetette egy kassai sókamara létesítését,⁸⁰ ami ismét a kamara szónak a Magyar Királyság gazdaságirányításában korábban használatos értelmezését bizonyítja, illetve a sókamara létrehozása szükségtelen is lett volna a Szepesi Kamara megalakulása esetén. 1553. január 13-án kelt levelében ismételtelen egy felső-magyarországi *pénzverde* létesítését vetette fel, hiszen „officina moneta”-ról beszélt, nem pedig egy komplex pénzügyigazgatási szervről —, bár itt a konkrét előzményekről nincs olyan pontos tudomásom, mint az előző esetben.⁸¹

Werner tehát a kamara kifejezés alatt középkori értelemben vett intézményt, pénzverő kamarát, *pénzverdét* értett, a történeti szakmunkákban azonban úgy értékelték az ezekben a fentemlített levelekben foglaltakat, mintha Werner a kamarára már mint kora újkori, modern értelemben vett kormány szervre gondolt volna. A két értelmezés különbözőségében is tetten érhető a XVI. század kormányzati struktúrájának átmenetisége: már létrejött a testületként működő, állandó gazdaságirányítást folytató pozsonyi Magyar Kamara, de Werner még a középkori értelemben vett kamarákra, a pénzverdére gondolt, amikor megoldást keresett a lengyel pénzek problémájára, illetve sókamarára a másik esetben.

A Szepesi Kamara megalapítása Ferdinándban még fel sem merült, ugyanis 1554. évi utasításában is csak Werner és veje, Thorda Zsigmond határhörének pontos körülírásában gondolkodott, nem pedig önálló intézmény létrehozásában.⁸²

---

78 *Acsády*, 1888. 62–63. p.

79 MOL E 41 Magyar Kamarai Levéltár, Litterae ad cameram exaratae, No. 81. 1549. augusztus 4.

80 Uo. No. 88. 1552. augusztus 8.

81 Uo. No. 8. 1553. január 13.

82 Az utasítás tartalmi kivonatát közli: *Ember Gy.*: i. m. 148–150. p.

Ugyanezt támasztja alá, hogy Werner halála után Thordát tette meg utódául, de jogkörén nem változtatott, új intézményt nem alapított.⁸³ A Szepesi Kamarát végül I. Miksa alapította meg 1567-ben, mintegy tíz esztendővel Werner halála után.⁸⁴

Érdekes megfigyelni, hogyan dolgozta fel a történetírás a fenti eseményeket. Acsády Ignác írta le először 1888-ban, hogy Werner György meg akarta alapítani a Szepesi Kamarát.⁸⁵ Acsády e művében a Szepesi Kamara alapötletét egyértelműen Wernernek tulajdonítja, noha hangsúlyozza, hogy ő még bánya- és a pénzverő hatóságot értett a kamara kifejezés alatt, és lábjegyzetben részletesen le is írja a lengyel pénzek elterjedésének problémáját és a Werner által elképzelt megoldást.⁸⁶ Acsády egyik későbbi munkájában már csak Werner 1552. augusztus 4-i jelentésére hivatkozik, és mintegy mellékesen említi meg, hogy korábbi előzménye is volt az ügynek.⁸⁷

Minden valószínűség szerint Acsády nagy vonalakban ismerte Werner tevékenységét, és láthatta, hogy sárosi főkapitánysága, illetve felső-magyarországi jövedelem-igazgatósága során ellátott funkciói megfeleltethetők a későbbi Szepesi Kamara tevékenységi körének. Így bizonyos értelemben Werner tevékenysége valóban előzménye a Szepesi Kamarának annyiban, hogy I. Miksa alatt a testére szabott és sokáig általa vezetett jövedelem-igazgatóság lépett elő kamarává.

Elképzeltető az is, hogy Werner ötletét már a kortársak félreértelmezték. Acsády ugyanis azt írja, hogy Werner 1549-es elképzelését már a kortársak többször elővették.⁸⁸ Egy 1561-es esetet konkrétan le is ír: ekkor szakemberekből álló bizottság foglalkozott azzal a felvetéssel, hogy vajon szükséges-e új kamarát alapítani a Felvidéken. Arról is tárgyaltak, hogy az új intézmény Eperjesen vagy Kassán székeljen-e; Acsády ezután ugrik az időben, és azt írja, hogy végül Kassára telepítették az új intézményt, de csak Ferdinánd halála után, vagyis a ténylegesen megalapított Szepesi Kamarára gondolt.⁸⁹ Felmerülhet, hogy az „1561 után” meghatározásba belefér az is, hogy a Szepesi Kamara megalapításának részleteiről tárgyaltak, azonban ezt valószínűtlenné teszi, hogy Acsády azt sugallja, hogy csak Miksa gondolkodott ténylegesen egy új kamara megalapításában.

---

83 *Acsády*, 1888. 141. p.

84 *Ember Gy.*: i. m. stb.

85 *Acsády*, 1888. 62–63. p.

86 Uo. i. m. 62. p.

87 Uo. i. m. 25–26. p.

88 Uo. 1888. 63. p.

89 Uo. 1888. 63. p.

A szakirodalom valószínűleg Acsády műve miatt kapcsolta össze Wernert és a Szepesi Kamarát. A tévhit Elfriede Rensing tanulmánya nyomán terjedt el, nála egyébként Werner már nemcsak a Szepesi Kamara megalapítója, hanem első elnöke is volt, noha mintegy tíz évvel az alapítás előtt halt meg.⁹⁰ Mivel máig Rensing tanulmánya az egyetlen, amely Werner teljes életrajzát és pályáját megkísérli felölelni, a történészek ennek alapján alkottak képet Wernerről. A tévhit máig meghatározó maradt a szakirodalomban.

A kormányzattörténettel foglalkozók jóval óvatosabban fogalmaztak. Eckhart nem említi, hogy Werner vetette fel a Szepesi Kamara megalapítását, hanem azt írja, hogy jövedelemigazgatósága előzménye volt annak.⁹¹ Ember Győző, Szűcs Jenő, Oborni Teréz és Gecsényi Lajos csupán annyit mond, hogy a Szepesi Kamara kezdetei Wernerhez nyúlnak vissza.⁹²

Akik nem kifejezetten kormányzattörténettel foglalkoznak, általában nem tudják, pontosan mikor alapították a Szepesi Kamarát, így könnyebben estek abba a hibába, hogy Wernert a Szepesi Kamara megalapítójaként vagy első elnökeként említették, bár nem is feladatuk egy rövid utalás kedvéért Rensing tanulmányán kívüli munkákat is bevonni a kutatásba.

Összegzés

Werner György tevékenységének kormányzattörténeti megközelítésén keresztül értékes adatokkal gazdagodhatunk a korszak kormányzati, azon belül is a gazdaságirányítási-pénzügyigazgatási szervezetének változásaira vonatkozóan. Werner felső-magyarországi pénzügyigazgatóként egy egész régió gazdasági életét irányította mintegy két évtizeden keresztül, így a gyakorlatban a Szepesi Kamara „előd-intézményét” láthatjuk felső-magyarországi tevékenységében.

Werner felső-magyarországi jövedelemigazgatósága korábban szinte teljesen feltáratlan volt, dolgozatomban e munka kezdeti stádiumának részeredményeit mutattam be. Werner szerepe I. Ferdinánd felső-magyarországi és erdélyi kormányzati reformjainak megvalósítása terén az eddig ismertnél jóval hangsúlyosabb volt. Kormányzattörténeti szempontból tevékenységén nyomon

---

90 *Rensing, E.*: i. m. 56. p.

91 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 2000.

92 *Ember Gy.*: i. m. 147. p.; l. még *Oborni*, 2002., *Gecsényi*, 2003., *Gecsényi*, 2008, *Szűcs J.*: i. m.

követhető a középkori és a kora újkori struktúra közötti rendkívül izgalmas átmenet, a modern kormányzati rendszer születése.

Werner tevékenységével feltétlenül érdemes a továbbiakban is foglalkozni. Mindenekelőtt szeretném megcélozni Werner életrajzának tudományos igényességű megírását, amely magában foglalja Werner városokkal kapcsolatos tevékenységének alapos feltárását más kamarai tisztviselők anyagának bevonásával, hiszen így rendszerben láthatjuk Werner tevékenységét és folyamatában az egyes ügyeket. Werner erdélyi tevékenysége tovább kutatható társadalomtörténeti vonatkozásaiban, pl. érdekes eredményeket hozhat a közigazgatásban résztvevők kapcsolati hálójának feltárása. Humanista tevékenységét sokan kutatták, de eredményeikről összefoglaló munka még nem született. Érdemes lenne összegyűjteni humanista levelezését, és rekonstruálni humanista kapcsolati pályáját. Verses és prózai műveinek alaposabb vizsgálata is jelentős eredményekre vezethet.

PAP FERENC

A SÜVEG A KOLOZSVÁRI HARMINCADJEGYZÉKEKBEN (1599–1637)

A süveg (változó magasságú és hol lapos, hol csúcsos tetejű fejfedő) egyike a kolozsvári harmincadjegyzékek leggyakrabban említett árucikkeinek, főleg behozatali, de — ritkábban és „szakosítottabban” — kiviteli cikk is. A kés forgalmáról szóló cikk kezdő jegyzetében megemlítettem, hogy a süvegről is fogok írni.¹ Ez annál inkább is szükséges, mert a férfi-, női és gyermeköltözetnek évszázadok óta, minden társadalmi rétegben használt darabjáról van szó, ami a tanulmányozott levéltári anyag időszakánál időben jóval túlmegegy, eltart egészen a huszadik századig. A jelek szerint a kolozsvári piacon áruló külföldöt járt kereskedők a városnál sokkal szélesebb vevőközönségre alapoztak, s ezért nem mindegy, hogy erről az árucikkről is írjunk.

A süveg szakirodalmá nem túl gazdag, főleg a süvegek kinézetéről, viseléséről írtak. Ennél többet és látványosabbat mutat be számos kép és főként színes táblázatokon ábrázolt alakok, amelyeken süveg-fejfedő is látható.² A szövegekből, de még inkább a képekből és a színes táblázatokból következtetni lehet arra, hogy minden társadalmi rétegnek legalább a honfoglalás óta meglévő fejfedőjéről van szó, ami — főleg a XIV–XV. századtól kezdve — nem volt magyar békebeli sajátosság, hanem legalább is közép-európai viseletdarab. Magyar vonatkozásban a XVI–XVIII. századi süvegről a legtöbbet a nosztalgizáló Apor Péter ír a XVIII. század első felében.³ A franciás divat kezdetének idején visszasírja a főleg az előző század végéig divatozó, a társadalom felső rétegében használt süveget. Apor szerint „az nagyja az embereknek” (tehát főleg a fejedelmek és a hozzájuk közel álló udvaroncok) „medállyal”⁴ díszített, főleg „kolcsogtollas” süveget

---

1 *Pap Ferenc*: A kés forgalma a kolozsvári harmincadjegyzékekben (1599–1637). Kézirat. Megjelenés alatt a Történelmi Szemlében. I. jegyz.

2 Ilyen táblázatok időrendbe szedve vagy vidékenként különféle lexikonokban foglaltak, valamint *Nemes Mihály – Nagy Géza*: A magyar viseletek története. Bp., 1900. (a továbbiakban: *Nemes-Nagy*, 1900) közös művében.

3 *Apor Péter*: *Metamorphosis Transylvaniae*. Az általunk használt kiadás Bukarestben jelent meg 1978-ban (a továbbiakban: *Apor*).

4 A „medály” nemesfémből készült, zománccal és drágakövel ékített süvegdísz. Rendelgetése a süveghez illesztett tollakat tartani. Vö. *Dévényiné Kelemen Mária*: Magyar süvegre való medály. In: *Folia archaeologica* 13. (1964) 241. p. (a továbbiakban: *Dévényiné*, 1964). Buda-

viselt. A „közönséges főemberek” jóféle gyöngyből csinált bokkrétát tettek a hűvösebb vagy hideg időben, de nyáron is, főleg nyusztos süvegükre. Az ifjak — Apor a nemes ifjakra gondol — nyáron hasonló fekete süvegükre virágból való bokkrétát helyeztek.⁵ Apor részletesen leírja az idősebb s az ifjú nemesek süvegét. A süvegben forgó, kerecsen- vagy rárótoll volt. Sokan tettek faolajjal fehérített darutollat süvegükbe. A nemesek szolgálai — írja Apor — süvegükbe sastollat helyeztek.⁶ A süveg anyaga a „nagy embereknél” selyem, a nemeseknél fekete bárnygyapjú volt. Az ifjak süvege az ún. pozsonyi, csákós süveg volt, amit gombon járó zsinórral rögzítettek.⁷ A süvegnek hasadéka volt, karimája is, az alsó részén. Az „urak és főrendek” nyáron kalapot is viseltek, persze, az akkor dívó kalapviseletnek megfelelően.⁸ A Nemes-Nagy-féle táblázatok az ún. kalapos és tollforgós süveg viseletét a XVII. század első felére is bemutatják.⁹ A Nemes-Nagy-munka szövege szerint a XVII. század végéig nem sokat változott ez a fejfedő, főleg ennek a századnak első felében hatott a viseletre a török és a tatáros lengyel hatás. Ezután, a század második felében kezd érvényesülni a német és francia minta, ami a következő évszázadban hangsúlyosabbá válik (Apor is emiatt bánkodik).¹⁰ Ugyanaz a munka említi a bársonyból készült cseh süveget.¹¹

A nők a XVI. század végén télen fekete vagy vörös bársonyból, nyáron zöld, vörös és más színű tafotából, atlaszból, selyemből készült süvegeket viseltek. Fejfedőjük egyik változata a főleg a XVII. század első felében viselt kalapos süveg volt.¹²

Domonkos Ottó¹³ újabb adatokkal gazdagítja a süveg irodalmát. Kimutatja, hogy forgalmával a XVI. század végétől foglalkoztak. A pozsonyi süveg Bethlen

---

pesten, a Néprajzi Múzeumban lévő darabot vizsgálja. Ennek méretei: hossza 102 mm, szélessége 71 mm. (uo. 243. p.). Valószínűleg a XVII. század utolsó harmadából származik (uo. 248–249. p.).

5 Apor 60. p.

6 Uo. 61. p.

7 Uo. 62–63. p. Ezt nevezi Nemes-Nagy „pozsonyi süvegnek”, csákós formáját (a süveg felső szárnya elállt a süvegtől) a kuruckorra keltezi. *Nemes-Nagy*, 1900. 157., 166. p.

8 Apor 63. p.

9 *Nemes-Nagy*, 1900. XXII. és XXIII. tábla.

10 *Nemes-Nagy*, 1900. 150–151. p.

11 Uo. 166. p.

12 *Nemes-Nagy*, 1900. 178. p.

13 *Domonkos Ottó*: A süvegviselés történetéhez. In: *Néprajzi Értesítő*, 44. (1962) 141–153. p. (a továbbiakban: *Domonkos*, 1962.).

Gábor 1627-es árszabályozásában is szerepel. Az árak különböznek egymástól, ennek oka — írja Domonkos — az áruk között levő minőségi különbség. A pozsonyi süveg hivatalos erdélyi ára 2 forint, az alábbvaló pozsonyi dupla süveg 1 forint 25 denár. Sokkal olcsóbb a pozsonyi köz süveg, csak 45 denár, míg az ún. féldupla süveg 32 denár s a közsüveg (feltehetően közemberek fejfedője) 20 denár darabja. A szállítás külföldről nagyobb mennyiségek esetében hordóban történik, mivel így a legegyszerűbb.¹⁴ Gyórfy István szerint a süvegyártás és -kereskedés fénykora a XVI–XVIII. század volt. Debrecenben az inastartó gazdák kötelesek voltak süveget is adni inasaiknak.¹⁵

Nemes-Nagy is,¹⁶ Domonkos is¹⁷ említi a süvegekkel egyidejű kalapot, ennek jellegzetessége az alul, köröskörül vagy elől kiálló perem.

A süveg és a kalap több fajta anyagból készült, de ezek között első helyen áll a nemez.¹⁸

Apor részletesen leírja főleg a XVII. századra jellemző süvegdivatot, a téli és nyári viseletet, megemlíti a színeket, a díszítést, de nem ír arról, hogy a nők is viseltek süveget. Ez más, újabb forrásokból világlik ki. Látszik Nemes-Nagy táblázatain, de benne foglaltatik Radvánszky Béla mindmáig használható alapvető művében,¹⁹ így ennek a XVII. század első felére vonatkozó anyagában is.²⁰ Szendrei János egyszínű képekkel gazdagon illusztrált munkájában,²¹ ennek a munkának szövegrészében is a nők süvegéről van szó, amely fekete bársony,

---

14 *Domonkos*, 1962. 145. p.

15 Uo. 143. p.

16 *Nemes-Nagy*, 1900. 158. p.

17 *Domonkos*, 1962. 146–149. p. Már a XV. század második felében is viseltek kalapot (uo. 133. p.).

18 Uo. 165. p. Más anyagok: a szörme (különböző állatoké), főleg a nőknél a bársony és a selyem, aztán a posztó és különféle vadak bőre (nyuszt, vadmacska, petymeg, róka, farkas). Bárányok gyapjúja volt a nemesek süvegének anyaga, s ebből készítették a halottak süvegét (*Apor* 62. p.). *Domonkos*, 1962. 141–142. p. nem jelöli meg a sopronkorpási halott feje alatt talált süveg anyagát, de szövegében benne van az is, hogy a süveg posztóból is készült.

19 *Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Bp., 1879. (a továbbiakban: *Radvánszky*, 1879.).

20 Uo. II. köt. 114. p. (Thurzó Györgynek Thurzó Zsuzsánna részére végzett vásárlásai között ezt is megemlíti végrendeletében), 214. p. (Thurzó Mária 1608-ból származó hozományának darabjai), 257. p. (1631-ben Balassa Lászlóné hozományában található süvegek), stb.

21 *Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése*. Bp., 1905 (a továbbiakban: *Szendrei*, 1905): 72. p.

télen kívül nyusztal és belül petymettel bélelt díszes fejfedő volt,²² a XVI. század végén és a XVII. század elején is.

Szendrei megemlíti, hogy a parasztok süvege fekete báránybőrből készült.²³ Rajta kívül a szakirodalom nem ír parasztsüvegről, így itt következő okleveles levéltári anyagunk marad a süvegkészítés, -viselet, -kereskedelem eddig ismert legrészletesebb forrása, hiszen ez minden valószínűség szerint a parasztok viselte süvegekre is vonatkozik.

A kolozsvári, 1599 és 1637 között összeállított harmincadjegyzékekről van szó.²⁴ Ezek vámjegyzékek, a kolozsvári vámhivatalban készültek, minden egyes behozott és kivitt áru után itt körülbelül 1:30 százalékat kellett fizetniök a jelentkezőknek. Az 1599 és 1637 közötti időszak máig megmaradt harmincadjegyzékeinek körülményeiről a Kh tájékoztató. Ismertetjük a hiányzó éveket s a meglévőket levéltári jelzetét.²⁵

A harmincadhivatalban megvámolt áruk között a süveg előkelő helyen van, a harmadik áru a több mint 90-ből. Az árubehozatal és a sokkal kisebb árukivitel általunk újra átszámolt vámösszege 8978 forint és 52 ½ denár.²⁶

Sajnos, nagy hiányosságunk, hogy nem ismerjük pontosan a süvegfajták mibenlétét, ebben a szakirodalom sem segít. Így aztán — feltételezéseken kívül — csak azt állíthatjuk össze összegszerű sorrendben (vámösszeg és kereskedelmi ár), hogy milyen süvegfajtákat hoztak be ill. vittek ki a városból a Kolozsváron megvámolt kereskedők.

---

22 Uo. 18. p.

23 Uo. 60. p.

24 Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közre-
adja Pap Ferenc. Bukarest-Kolozsvár, 2000. (a továbbiakban: Kh).

25 Kh 5–6. p.

26 A kolozsvári harmincadjegyzékek kiadásában ennél kevesebb szerepel, de a jelen számítás során a számokhoz hozzáadtuk a többször feltüntetett aprólékárú teljes összegét is, márpedig az aprólék (mindenféle áru kis mennyiségben) persze nem csak süveget tartalmaz. A süveg helye nem változik, a hozzáadott — pontatlan — összeg a kereskedelmi áron is módosít. A süvegkivitel vámösszege és kereskedelmi árának összege az „aprólék” nélkül pontosan megegyezik a forráskiadásban jelölt összeggel. Ld. Kh 663., 665., 667. p.

1. táblázat. A Kolozsváron megvámolt süvegbehozatal

Sorszám	Fajta	Vámösszeg	Kereskedelmi ár
1.	Pozsonyi süveg	2292,68 $\frac{1}{2}+x$ ²⁷	687785 $\frac{1}{2}$
2.	Iglai süveg	1436,17 $\frac{1}{2}+x$	430852 $\frac{1}{2}$
3.	Dupla süveg	1328,50	398550
4.	Pozsonyi köz süveg	336,46 $\frac{1}{2}$	100939 $\frac{1}{2}$
5.	Köz süveg	329,07 $\frac{1}{2}$	98722 $\frac{1}{2}$
6.	Fodor süveg	171,16	51348
7.	Süveg	139,77	41931
8.	Kalapos süveg, köz kalapos süveg, apró kalapos süveg	133,18	39954
9.	Polgár süveg	131,96	39588
10.	Morvai süveg, köz morvai süveg	61,30	18390
11.	Öreg iglai süveg	61,00	18300
12.	Pozsonyi dupla süveg	40,75	12225
13.	Eperjesi süveg, eperjesi dupla süveg	25,29	7587
14.	Apró iglai süveg	18,00	5400
15.	Bártfai süveg, bártfai dupla süveg, bártfai köz süveg	13,46	4038
16.	Öregféle süveg, öreg süveg	10,00	3000
17.	Cseh süveg	7,96 $\frac{1}{2}$	2389 $\frac{1}{2}$
18.	Bélelt süveg	7,79	2337
19.	Öreg pozsonyi süveg	5,50	1650
20.	Apró süveg	5,28 $\frac{1}{2}$	1585 $\frac{1}{2}$
21.	Fodor pozsonyi süveg	3,07	921
22.	Köz dupla süveg	2,80	840
23.	Jobbféle süveg	1,70	510
24.	Apró pozsonyi süveg	1,50	450
25.	Dupla fodor süveg	1,50	450
26.	Krakkói bélelt süveg	1,01	303
27.	Fél dupla süveg	1,00	300
28.	Köz fodor süveg	1,00	300
29.	Metszett süveg	0,81	243

27 Az x jelentése az aprólékból a süvegre eső rész; tulajdonképpen nagyon kevés, mert az aprólékban a süveg értékét jelzi, ez pedig általában kevés. Alább írunk erről is.

30.	Fodor paraszt süveg	0,6[5]	195
31.	Közép süveg	0,56	168
32.	Pozsonyi polgár süveg	0,50	150

2. táblázat. A Kolozsváron megvámolt süvegkivitel

Sorszám	Fajta	Vámösszeg (f,d)	Kereskedelmi ár (f,d)
1.	Iglai süveg	83,50	25.050
2.	Pozsonyi süveg	30,58	9.174
3.	Szalmasüveg	0,36	108

Ha a Kh-ban átnézzük a süveg kolozsvári kereskedelmi forgalmát, több tényre leszünk figyelmesek. Először is a behozatal hullámszásai tűnnek fel. Azt vesszük észre, hogy a XVI. század végéhez képest a XVII. század első két évtizedében megcsappan, majd teljesen eltűnik a pozsonyi és iglai süveg forgalma. Nem tekinthetjük kivételnek azt sem, hogy 1630-ban néhány tétel igen csekély vámösszegű pozsonyi süveget hoznak be, miután ez a behozatal már egyszer 1619-ben megszűnt (igen sajnálatos az 1624 és 1629 között készült harmincadbejegyzések teljes hiánya, így e tekintetben a süveget illetően csak feltételezésekre vagyunk utalva).²⁸ Ugyancsak a 10-es évek közepéig vámolják az ún. *fodor pozsonyi süveget*, ami valószínűleg egyvelege a fodor és a jobban behasított pozsonyi süvegnek.²⁹ Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a 30-as években is, egészen 1637-ig vámolják Kolozsváron a pozsonyi süveg bizonyos alfajait, így a pozsonyi dupla süveget (1630-ban és 1635-ben), a pozsonyi polgár süveget (1632-ben), a valószínűleg gyermekeknek való apró pozsonyi süveget (1635-ben) és az öreg (tkp. nagy) pozsonyi süveget (1630-ban).

- 28 A süvegforgalomra vonatkozóan nem hozhatott érdemlegeset Goldner Gáborral és Kása Zoltánnal közösen írt tanulmányunk sem, hiszen az főleg a Bethlen Gábor-időszak Kolozsváron hiányzó éveinek harmincadösszegére vonatkozott, nem pedig a behozott áruajtakra. *L. Francisc Pap-Gavrilă Goldner-Zoltán Kása: Taxa vamală tricesimală și frecvența transporturilor la oficiul vamal din Cluj (1599–1637). Existent și întregiri.* In Acta Musei Napocensis (a továbbiakban: ActaMN) 34. (1997) nr. 2. 165–182. p.
- 29 Úgy tűnik, a XVIII. század elején, főleg II. Rákóczi Ferenc felkelésekor, a pozsonyi süvegből fejlődött ki a csákós süveg s aztán a csákó. A csákós süvegre ld. *Nemes-Nagy, 1900. 157., 166. p.* Kiemelik a pozsonyi süveggel való rokonságát. Úgy látszik, a XVIII. században a csákós süveg nem csak katonai, hanem hétköznapi viselet is volt. Ld. *Győrffy István: A nagykun viselet a XVIII. században.* In: Ethnographia 48. (1937) 122. p.

Az iglai süveg és változatai vámolásával azonban 1618 után nem találkozunk Kolozsváron.

Még előbb, 1610-ben elvétve, a tízes években kis mennyiségben s aztán a 30-as évektől kezdve egészen 1637-ig (az utolsó megmaradt bejegyzések keltezéséig) nagy mennyiségben és tekintélyes vámösszegben találkozunk a dupla süveggel. Úgy tűnik, hogy a 30-as években ez a fejfedő egyre keresettebb lett. Feltételezzük, hogy e keresettség oka a melegebb viselet lehetett. A divat fejlődésén kívül a kényelem, az egyre célszerűbb fejfedés is hozzájárulhatott ennek a süvegnek az elterjedéséhez.

A fodor süveget és különféle változatait (fodor pozsonyi, fodor paraszt, köz fodor, dupla fodor) a XVII. század elejétől kezdve vámolják Kolozsváron, közepes mennyiségben és harmincadösszeggel, folytatólag 1630-ig, de kis mennyiségben megjelenik 1635-ben is. Úgy tűnik, a XVI. század végén és a XVII. század elején ez inkább női fejfedő volt.³⁰

A morvai [„murvai”] süveg és változatai (a morvai apró, a morvai köz), valamint a bártfai süveg és változatai (a bártfai köz, a bártfai dupla) csak a XVI. század végén (1599-ben) és a következő évszázad első két évtizedében jelennek meg vámolt áruként a kolozsvári harmincadhivatalban. Jellemző, hogy a morvai és a bártfai süveget is gyakran hozzák máshonnan, mint Bécsből, éspedig (különösen a bártfait) sokszor „Lengyelországból”, vagy Krakkóból, de Eperjesről, Bártfáról is. Nemcsak Bécs, hanem Lengyelország és a különböző „megállók” is — úgy látszik — olyan kereskedőtársakat kínáltak, akik a kolozsvári kereskedők számára előszeretettel tároltak árut és adták tovább. De erről bővebben lejjebb.

A süvegfajták sorában a végére hagyunk két olyan fejfedőt, amely, úgy látszik, jellemző volt e kor Kolozsvárjára és minden bizonnyal egész Erdélyre. E két fajta mindketteje végigkíséri a harmincadhivatal működését, mindkettejük megtalálható a 30-as években is. A kalapos süvegről és a polgársüvegről van szó. Mindkettő viszonylag előkelő helyet foglal el vámértékben a megvámolt süvegfajták között: a nyolcadik, illetve a kilencedik helyet (lásd első táblázatunkat). A kettő közül a szakirodalom többet ír a kalapos süvegről.

A kalapos süveg (a kalap őse, s később, mondhatni, rokona) már a honfoglalás korában is divott. A süvegtől eltérően, a fekete báránygyapjúból vagy fekete

---

30 Erre vall az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IV. kötetének (Bp., – Bukarest, 1984.) 150. oldalán szereplő említés is. Utal ilyesmire Apor is, amikor arról ír, hogy „az nagyúri asszonyok” fejükön „kozaksüvegek”(et viseltek), „kinek nyusztos, kinek nyestes” (bár nem teljesen világos, hogy ez a viselet a nőkre is, nem csupán a férfiakra vonatkozott.) Ld. Apor 57. p. A szövegösszefüggés mindenesetre azt sugallja, hogy itt is női viseletről ír.

selyemből készült kalapos süveg (teteje kupola- vagy hengeralakú) karimája oldalt volt felhasítva, pereme elől vagy köröskörül kiállt.³¹ Így jobban védte a főt a naptól, az esőtől.³² A kalapos süveget a nők is viselték.³³ A kalapos süveghez és a kalaphoz is (eleinte) kiféherített darutollakat tűztek,³⁴ kevésbé tehetős emberek más madarak tollát.

A kereskedők már korábban is árusítottak süveget, kalapos süveget, kalapot. A váradai Garai Demeter, vagy Vas Antal és mások tekintélyes mennyiségű fejfedőt vásároltak Bécsben és hoztak magukkal, a budai Thököly Sebestyént a XVI. század második felében, a kolozsvári Schmelzer Lőrincet 1603-ban vámolták többek között süveggel.³⁵ A példákat folytathatnánk.

A Kolozsváron megvámolt kereskedők mindnégy évtizedben harmincadvámot fizetnek behozott kalapos süvegükért. Ez a tény beszédesen mutatja az erdélyi vásárlók meg nem csappant érdeklődését ennek az árunak megvásárlásáért, a télen is, nyáron is oly hasznos kalapos süveg birtoklásáért és viseléséért. A legnagyobb kalapos süveg-forgalmat 1618-ban és 1635-ben jegyzik fel. Érdekes, hogy a süvegek közül ez az egyetlen fajta, amely „aprólék”-ban, vagy „mindenféle aprólék”-ban is érkezik Kolozsvárra (tehát többfajta árut kisebb mennyiségben magában foglaló szállítmányban). Úgy látszik, a kalapos süveget könnyebb volt becsomagolni, mint másfajta süveget, így jobban elfért az aprólékszállítmányokban.

A másik süvegfajta, amire felhívnánk a figyelmet, az 1599-ben és a XVII. század harmincas éveiben megvámolt polgársüveg. Elnevezéséből azt következtethetjük — sajnos, leírása a fellelt szakirodalomból hiányzik —, hogy kimondottan városlakóknak szánták, amint az a harmincadbejegyzésekből kitűnik. A XVII. század harmincas éveiben, főleg 1632-ben és 1634-ben hoznak be ebből nagyobb mennyiségeket Kolozsvárra.³⁶ Behozataluk időben megegyezik

---

31 *Nemes-Nagy*, 1900. 157., 165. p. Az utóbbi jellegzetesség főleg a kalapos süvegből kialakult kalap sajátja volt.

32 *Szendrei*, 1905. 49. p.

33 *Nemes-Nagy*, 1900. 178. p.

34 A szürke darutoll kiféherítését ld. *Apor* 61. p. Zmeskáll Jób síremlékének képén három fehér darutollal díszített kalap látható az alak fején. Ld. *Szendrei*, 1905. 72. p.

35 Ld. *Gecsényi Lajos*: Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban. In: *Uő*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Győr, 2008. 234–235. p.; *Uő*: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században (Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez). Uo. 354–355. p.; *Uő*: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. Uo. 279–281. p.

36 Kh 395., 396., 398., 400., 402., 407., 457., 459. p. stb.

a dupla süveg nagy mennyiségű behozatalával, s ebből azt következtethetjük, hogy a gyakorlatiasságnak és a városi ízlés változásának megfelelően elterjedtek a városlakók körében.³⁷ Úgy látszik, Kolozsváron (valószínűleg egész Erdélyben) a város fejlődése ennek a fejfedőnek a viselését már a XVI. század végén időszerűvé tette, de a XVII. század első harmadában már városon megszokottá vált a polgársüveg viselése. Érthető, hogy a kereskedők kaptak ezen az alkalmon.

Néhány szót a csekély mennyiségben behozott cseh süvegről. 1599-ben, 1632-ben és 1635-ben van erre feljegyzés. A gyöngypártás, fekete bársonyból készült fejfedőt inkább nők viselték. Kis mennyiségük ellenére úgy látszik, a harmincas években ezeknek is keletjük volt a nemes nők körében.³⁸

A süvegkivitelben az 1602-ben ismeretlen helyre kivitt elég nagy mennyiségű iglai süvegen, az ugyanakkor kivitt kisebb mennyiségű pozsonyi süvegen és az ugyanazon évben kivitt aránylag nagy mennyiségű süvegen (annak az évnek a tisztségviselői nem jelölték meg a célpontot) kívül csak az 1630-ban, 1634-ben és 1636-ban „Magyarországra” és Váradra (ami országbeosztásban akkor szintén Magyarországra esett) kivitt szalmasüveget vámolják meg.

A szalmasüveget Igmándy szerint Itáliát járt katonák honosították meg a XVIII. század közepén. Íme, a kolozsvári harmincadkönyvek jóvoltából most megtudjuk, hogy ilyesmit Erdélyben is gyártottak és forgalmaztak még az előző évszázad első felének harmincas éveiben (valószínűleg nem véletlenül, hiszen kivitelük is feltehetően haszonnal járt). Mindenesetre, a szalmasüveg és általában a süveg kivitele sokkal szerényebb volt, mint ennek az árunak a behozatala.

De ha már a süvegbehozatalról van — ismét — szó, hadd említsük meg, hogy a behozatali szállítmányok között vámilletékben és a szállítmányok számában magasan vezet a pozsonyi süveg (úgy látszik, a vásárlók ezt igényelték elsősorban), a maga 240 szállítmányával. Követi, igaz, főleg a harmincas években, a 337 szállítmány dupla süveg, aztán a 144 szállítmányban hozott köz süveg (ez mondhatni egyenlően oszlik meg a tizes és a harmincas évek között), s csak ezután jön az iglai süveg 78 szállítmánya, melynek majdnem háromnegyed része 1599-re esik. Körülbelül ugyanolyan mennyiségű — 83 esetre rúg — a fodor süveg teljes időszakunkra terjedő áruszállítmánya, s csak ezután jön a pozsonyi köz süveg (tehát valószínűleg a „csákósan” behajlított fejfedő akkor nem oly értékes terméke) szintén időszakunk végéig terjedő 45 szállítmánya. Meg kell említenünk, hogy ugyanezt a teljes időszakot öleli fel az ún. kalapos süveg, a

---

37 Szendrei említi, hogy 1606-ban, Dilich krónikájában a polgárkalapot (tehát nem süveget) állatbőrrel bélelve és prémezve nyáron is viselték (*Szendrei*, 1905. 18. p.).

38 *Nemes-Nagy*, 1900. 184. p. Kh 425., 480., 493. p. stb.

maga 60 szállítmányával, míg a polgársüveget 30 szállítmánnyal vámolják, a legtöbbet 1632-ben. Darabszámban is a pozsonyi süveg vezet, méghozzá magasan: 411.027 darabban. Csak ezután jön az iglai süveg, 255.603 darab behozott áruval, s utána a 94.138 darab dupla süveget tartalmazó szállítmányok. A behozott és taksált köz süveg végig jelenlevő darabjai fölmennek 58.214-re, ezt valószínűleg olcsóbban adták el az igénytelenebb vásárlóknak, esetleg földesurak vették meg jobbágyparasztjaik részére. A néhány esetben együtt hozott iglai és pozsonyi süveg száma 31.432-re megy föl. A kalapos süveg esetében nehezebb megállapítani a darabszámot, mivel „tuczin”-ban (tucatban) és pénzben számolnak, sokszor az „aprólék” tartalmában vannak, s így egy vámösszeggel illetik ezt az árut is. Polgársüveget 10.672-öt vámolnak. A többi süvegfajta kisebb számban kerül a hivatalba.

Honnan hozták, hová vitték a süveget? A behozatalban itt is — mint más Kolozsváron vámolt árunál — magasan vezet Bécs, a maga 4269 forint és 84 denár+x vámösszegével. Jócskán lemaradva (itt még egyszer megemlítjük, hogy 1602-ben teljesen hiányzik a bevásárlás helyének megjelölése, s más években is gyakran elmulasztják ezt a számunkra fontos adatot) következnek a be nem jelölt, vagy akkoriban magától értetődő („onnan küül”, stb.) bejegyzések. Következik Eperjes, 717,22 ½ vámösszeg megjelölésével, majd „Magyarország” — a bevásárlási hely pontos megjelölése nélkül — (117,33 ½), Krakkó (86,95 ½) és Pozsony (73,80). Bécs, mint vásárlás helye, jelen van az egész időszakban, „Magyarország” a tízes és harmincas években, de Eperjes majdnem kizárólag a harmincas években. Úgy tűnik, sok kereskedő azt tartotta gazdaságosabbnak, ha áruját eperjesi társaktól veszi, s így nem utazik Bécsig, ami költségesebb lett volna.

Így jutottunk el az áruszállító kereskedőkhöz. Elejétől fogva le kell szögeznünk, hogy ezen a téren is észrevehető az árufajtára való szakosodás hiánya. A tehetősebb kereskedők nagyobb vámösszegben harmincadolt süveget hoznak be vagy visznek ki, de általános az, hogy kisebb összegeket vámolnak. Kivételek, persze, vannak. Kálmáncsehi István deák 1599 áprilisában 75 forintra taksált süveget hozott be.³⁹ A korábban is kereskedő, német származású Kaspar (Gaspar) Masswandert ugyanaznap több mint 53 forinttal harmincadolják behozott süvegéért.⁴⁰

Tótházi Szöcs Mihály pozsonyi és iglai süveget is hozat.⁴¹ Bodoni Mihály, aki rendszeresen járt Bécsbe, ugyanazon év novemberében hoz pozsonyi és iglai

---

39 1599. április 16-án. Kh 109. p.

40 Ugyanaznap, Kh ugyanaz az oldal.

41 8. XIV. 43., Kh 117. p. 1599. szeptember 9-i szállítmány.

süveget is, majdnem 300 forint harmincadot fizet érte⁴². Később is tekintélyes vámösszegekkel találkozunk: pl. 1602-ben, Szaniszló János iglai süvegeinél.⁴³ A jómódú és többször városi tisztséget viselt Vicei Máté már 1610-ben hoz, illetve hozat süveget Bécsből.⁴⁴ Ugyanonnan hoznak fejfedőt a Stencelek, a Filstichek,⁴⁵ még 1612-ben, s aztán később is kitűnik szállítmányai gyakoriságával s a vámértékkel Csanádi Antal, valamint családja más tagjai.⁴⁶ Krajcár András is gyakran szerepel a vámjegyzékekben.⁴⁷ A Váradról jött Várad Miklós és már kolozsvári, hasonló nevű fia is gyakran hoznak süveget.⁴⁸ A példákat folytathatnánk más jómódú kolozsvári kereskedő polgárokkal, akik különféle áru mellett süveget is hoznak a városba. Mindezeknek bizonyára megvoltak a különböző városokban élő kereskedőtársaik, akik már számítottak rájuk, s ők is számítottak kolozsvári és erdélyi vásárlóikra.

Árdrágulás, árváltozások

Árdrágulás, árváltozások a süveg árát is érintették. Ezt részben maguk a bejegyzések tudatják velünk, részben a harmincadösszeg változásából olvashatjuk ki világosan. Például a pozsonyi süveg ára, mint ahogy ezt közlik is, 1599-ben

---

42 8. XIV. 43., Kh 121. p. 1599. november 13-án harmincadolják.

43 9. XXXV. 23., Kh 132. p. 11 hordó iglai süvegért 67 forint harmincadot fizet.

44 12 b.VII. 784., Kh 143. p., 12 b.VII. 801., Kh 148. 1610 május 26-án ő maga hoz süveget Bécsből, augusztus 23-án neki hoznak, valószínűleg ugyanonnan. Az „uram” jelző szerint abban az évben tisztségviselő is volt. Különben még abban az évben többször hoz (hozat) fejfedőt Bécsből. Vicei Mátéra ld. főleg *Kiss András: Egy XVII. századi kolozsvári irodalompartoló polgár*. In: *Uő: Források és értelmezések*. Bukarest, 1994. 189-194. p. *Francisc Pap: Comercianții în viața obștească a Clujului* (sec. XVI–XVII). In: *ActaMN*, 32. (1995) nr. 2. (a továbbiakban: *Pap*, 1995) 103–104. p.

45 *Pap*, 1995. 104–105. p.

46 Uo. 106. p.

47 Pl. 12b. VII. 8, Kh 157. p. (1611. április 18-án), vagy 13 a. XVI. 36., Kh 193. p. (1613. május 14-én).

48 Pl. 13a. VI. 10., Kh 166. p. (1612. március 6-án, valószínűleg még az apa), 19. VII. 59., Kh 426. p. (1632. december 24-én), 20. VI. 27., Kh 531. p. (1636. november 11-én, már valószínűleg a fia). Ld. részletesebben *Pap Ferenc: Kolozsvári kereskedő és unokája, az erdélyi kancellár*. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk.: Kiss András - Kovács Kiss Gyöngy - Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 2003. 455–459. p.

félannyi volt, mint 1613-ban és 1630-ban.⁴⁹ Vagy: 1622-ben 200 darab fodor süvegért 2 forint harmincadot fizettek, 1635-ben ugyanolyan mennyiség 3 forint harmincadot ért. A köz süveg ára is megnőtt: 1612-ben 53 darab süvegért 26 ½ denár harmincadot fizettek,⁵⁰ míg 1632-ben 340 darabért 2 forint és 25 denár vámot fizetett a kereskedő.⁵¹ 1614-ben részlegesen és rövid időre megnő egyes süvegfajták ára. Ez alkalmasint annak a gazdaságtörténeti és közgazdasági jelenségnek tulajdonítható, amit Buza János az első európai inflációnak nevez,⁵² de ami szerintünk az első európai *polgári kori* infláció.⁵³ Nem változik azonban — s ez érdekes és rendhagyó — a korábban és 1632-ben behozott dupla⁵⁴ és polgársüveg⁵⁵ harmincadja. A változás itt 1633-ban tűnik fel, amikor a dupla és a polgársüveg harmincadja megnövekszik.⁵⁶ Ez a tényállás megegyezik azzal, amit a Kh-ban közzöltünk és táblázatokkal is alátámasztottunk: Kolozsváron ezekben az években növekszik a harmincadvám mindenféle áruért taksált összege: mind a Bécsből, mind a Felvidékről (a mai Szlovákiából), mind a szomszédos

-
- 49 1599-es bejegyzés szerint 100 darab pozsonyi süveg 50 denárba került, míg 1613-ban ugyanazért az áruért magasabb harmincadot vesznek. Ld. 8. XIV. 2., Kh 105. (1599-es bejegyzés), 13a. XXIII. 7., Kh 199. p. (1613-as bejegyzés), 18b. IV. 36., Kh 372. p. (1630. júliusi vámbejegyzés).
- 50 13a. VI. 12., Kh 167. p. (1612. március 20-án bemutatott szállítmány).
- 51 19.VII.33., Kh 412 (1632. augusztus 6-án hozták a szállítmányt).
- 52 *Buza János*: Az első európai infláció és magyarországi hatása (1618–1628). In: *Aula. Társadalom és Gazdaság* 13. (1991) 1. sz., 88–104. p.
- 53 *Pap Ferenc*: Ön és réz a kolozsvári külkereskedelemben (1599–1637). In: Erdélyi Múzeum 60. (2008) 1–2., 37. jegyzet, amelyben utalunk arra, hogy a Buza által tárgyalt infláció nem választható el a már megkezdődött társadalmi átalakulástól: a tőzsde megszületésétől (ld. *Fernand Braudel*: Les jeux de l' échange. Paris, 1979. 78–80. p.), sőt, áremelkedés tekintetében az ún. „Kipper- und Wipper”-kortól sem (ld. *Stanislas Hoszowski*: L Europe centrale devant la révolution des prix XVIe et XVIIe siècles. In: *AESC*, 3. (1961) mai-juin, 441–456. p.).
- 54 150 darab 1610-ben hozott dupla süvegért 1 forint és 50 denár harmincadot fizetnek (12 b. VII. 778., Kh 141., 1610. április 26-án), 1632-ben Magyarországról behozott 1000 darab áru 15 forint harmincadot ér.
- 55 1599-ben 1 forint harmincadot fizetnek 100 darab polgársüvegért (8. XIV. 40., Kh 120., november 11-én Hans Balk hozza Bécsből). 1632-ben 300 darab 3 forint harmincadot ér (19. VII. 1., Kh 395. január 14-én bemutatott áru).
- 56 50 darab dupla süvegért 75 denár harmincadot fizetnek (19. VII. 105., Kh 453., október 26-án hozott áru). Ugyanabban az évben, valamivel korábban (szeptember 13-án), 250 darab polgársüvegért 3 forint és 75 denárt jegyeznek be. Az arány megmarad 1634-ben is: 100 darab polgársüveg 1 forint és 50 denár harmincadvámot ér (19. XI. 7., Kh 457., ez év február 11-én Jenei István Eperjessről hozott szállítmányában).

Magyarországról hozott szállítmányokat áruként magasabb vámösszeggel harmincadolják.⁵⁷

Az árhullámzás. A tallér és a forint-denár viszonya

A tallér árfolyamáról többször írtak. Főleg Horváth Tibor Antal és Buza János erre vonatkozó tanulmányai foglalkoznak ezzel az érdekes és távolról sem egyöntetű kérdéssel. Buza János érdeklődését a rendelkezésére álló levéltári anyag alapján főként a XVII. század második felének a török uralom alatti magyar területeken észlelhető hullámzásai, tulajdonképpen az árfolyam növekedése kötötte le.⁵⁸

Fontosak e kérdésben Huszár Lajos kutatásai és tanulmányai.⁵⁹ Adataink abban különböznek a felsoroltaktól, hogy a kolozsvári harmincadösszeg lehetőséget ad a süveg árának, valamint a tallér és a forint-denár viszonyának pontos bemérésére, kettős — igen számottevő — megszorítással: 1) nem tudjuk, csak feltételezzük, hogy a süveg vásárlási ára az ún. „Reichstaler”, s számításainkban ennek a pénznek az árfolyamát vesszük alapul; 2) a harmincadösszeg — a vám — minőségi különbségeket vesz tekintetbe, s ezzel magyarázhatók — szerintünk — az észlelt differenciák. Ezek után, a tévedések minél nagyobb kiküszöbölése végett, lássunk először is néhány esetet.

Mindenekelőtt a süveg behozataláért vett harmincadvám esetében le kell szögeznünk, hogy az 1614 kezdete és az 1614 november elejéig terjedő időszak kivételével⁶⁰ a pozsonyi, iglai süveget, a pozsonyi köz süveget és a köz süveget

---

57 Vö. a Kh 74–77. oldalain közölt táblázatokkal és a 78. oldalon leírtakkal.

58 A szerző, adatai alapján, elsősorban jól körülhatárolt időszakra (a XVII. század hatvanas éveitől kezdődően), ugyancsak körülhatárolt területre (Magyarország török uralom alatti része) és meghatározott tevékenységi körre (adózás) hivatkozik. Ld. *Buza János*: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században. In: *Történelmi Szemle* 20. (1977) 75–106. p. (A továbbiakban: *Buza*, 1977.)

59 *Huszár Lajos*: Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657. Budapest, 1975. (Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. III.) (A továbbiakban: CNH.), a tallérről főleg 24–29. p.; *Huszár Lajos*: Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban. In: *Dányi Dezső – Zimányi Vera*: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp., 1989., különösen 48–55. p. (A továbbiakban: *Huszár*; Pénzforgalom ill. *Dányi–Zimányi*, 1989.)

60 Ez időszaknak első ilyen harmincadbejegyzése a Kh 199. oldalán olvasható: 1613. december 25-én Miklós deák, Gáspár deákné fia többek között 2400 darab pozsonyi süveget hoz Bécsből, s ezért 24,00 forint harmincadot fizet. Az utolsó ilyenyszerű bejegyzés azt közli, hogy ugyanazon év november elsején ifjú Fenesi Mihálynak kérdéses helyről (de valószínűleg ugyancsak

1630-ig 100 darabot 50 denárral vámolnak Kolozsváron. Az árhullámzás inkább érezhető a fodor, dupla, cseh, polgár- és kalapos süveg esetében. A fodor süveg darabja 1602-ben 0,005 forint harmincadvámot ért,⁶¹ 1615-ben darabjáért 0,02 forint harmincadvámot fizettek,⁶² 1622-ben 0,01 forintot, 1635-ben 0,01 ½ (vagy 0,015) forintot írtak be⁶³. A dupla süveg darabja 1613-ban 0,01 forint harmincadot ért⁶⁴, 1615-ben 0,02 forintot,⁶⁵ 1621-ben 0,01 forintot,⁶⁶ 1632-ben 0,015 forintot.⁶⁷ A cseh süveg vásárlási ára és darabja 1599-ben 0,09 forint vámot követelt meg,⁶⁸ aztán — hosszú szünet után — tulajdonképpen 0,32 forintot,⁶⁹ majd 1635-ben minőségétől függően 0,9 forintot, 0,73 forintot és 1,21 ½ forintot.⁷⁰

Változást — áremelkedést — észlelünk a polgársüveg esetében is. 1599-ben még 0,01 forinttal harmincadolják darabját,⁷¹ hosszú szünet után 1632-ben gyakorlatilag 0,015 harmincadot vesznek darabjáért,⁷² s a vámösszeg nem változik 1634-ben sem.⁷³ Lényegében azonos a helyzet a régóta divatban volt, de a XVII. század első évtizedeinek harmincas éveiben gyakran aprólék részeként hozott kalapos süveggel is. 1602-ben egy darabért 0,03 forint vámot fizettettek,⁷⁴ 1611-

---

Bécsből) hozott 200 darab pozsonyi süvegét 2,00 forinttal harmincadolták (l. Kh 217.). Tehát kizárólag az 1614-es évről van szó.

61 Kh 123.

62 Kh 221.

63 Kh 505.

64 Kh. 192.

65 Kh 230.

66 Kh 318. Ugyanannyit fizetnek a féldupla süveg darabjáért, Kh 319.

67 Kh 414. Ez az összeg megmarad 1633-ban, 1634-ben és 1635-ben is. Kh 453., 457., 495.

68 Kh 118. Krakóból hozta Filstich Péter 1599. október 11-én.

69 Kh 425. Tulajdonképpen 0,3233333 forint.

70 Kh 493., 503., 504. Bécsből hozták mindhárom szállítmányt.

71 Pl. Kh 119.: 1599. október 24-én, Bécsből hozott áruért.

72 Kh 407: Eperjesről behozott 498 polgársüveget 6,47 forint összeggel harmincadolnak, de ugyanazon nap, 1632. június 12-én, valamint a következő nap ugyancsak Eperjesről hozott 250 darabját 3,75 forinttal vámolják, tehát darabját 0,015 forinttal illetik (Kh, azonos oldal).

73 Kh 460.: 1634. április 12-én Horváth Pétertől Magyarországról behozott 100 darab polgársüvegért 1,50 forint vámot vesznek, tehát egy darab 0,015 harmincadba került.

74 Kh 128.: július 7-én Kálmándi János és Tompe (Tömpe?) János szállítmányában (ismeretlen helyről, de valószínűleg Bécsből).

ben 0,055 forintot,⁷⁵ 1617-ben 0,025 forintot vettek vámként darabjáért.⁷⁶ Stencil János Bécsből 1618 július 16-án egy tucat 12 forint ára kalapos süveget hozott, ezért 0,36 forinttal vámolták meg.⁷⁷ 1634-ben 11 tallér ára egy tucat süvegért Gyulai Ferenc deák 0,89 forint vámot fizetett, tehát darabjáért kb. 0,075 forint vámot vettek.⁷⁸ Ez feltehetően sajátos minőségű áru volt, ugyanis a 7 tallérért vásárolt egy tucat apró (tehát gyermekek fejére való) kalapos süvegért Szilágyi Gergely deák 0,57 forint harmincadot fizetett.⁷⁹ Végül 10 tallérba kerülő egy tucat kalapos süveget 0,81 forintban vámoltak 1636-ban.⁸⁰

A kolozsvári süvegkivitel sokkal korlátozottabb, mint a behozatal. Az 1602-ben kivitt iglai és pozsonyi süveg, valamint „süveg” (pontosabb meghatározás nélkül) célpontját nem tudhatjuk, ez nincs feltüntetve.

Mindenesetre, az iglai süveg taksálása kb. ötször túlhaladja a pozsonyi süvegért fizetett vámösszeget, a „süvegért” pedig az iglai süvegnél sokkal kisebb összeget fizettek.⁸¹ A harmincas években találkozunk újra kivitt süveggel, de ez csak a „Magyarországra” és Váradra kivitt szalmasüveg.⁸² Az egész szalmasüvegkivitel vámösszege 0,79 forint. A kolozsvári harmincadjegyzékek bejegyzései tehát megghiúsítják azt a hiedelmet, hogy a szalmakalap viselését a XVIII. század közepén honosították meg Erdélyben (a szöveg szerint a hajdúságban) Olaszországot (Itáliát) járt katonák.⁸³ Ezek szerint a XVII. század harmincas éveiben Erdélyben ismert és forgalmazott volt a szalmakalap.

Visszatérve a kalapos süveg harmincas években való forgalmához, ekkor a polgársüveg egyes szállítmányaival egyidőben a kalapos süveget tallérban vásárolták külföldön a kolozsvári kereskedők.

---

75 Kh 160.: Miklós deák, Gáspár deákné fia Bécsből hozott szállítmányában.

76 Kh 274.: Budai Mihály Krajcár András „uram” (tehát ez évben tisztségviselő) számára 1617. június 22-én Bécsből hozott 20,00 forint ára két tucat kalapos süveget, amelyért 0,60 forint harmincadvámot vettek.

77 Kh 297.: 1618. július 16-án vámolták ugyancsak ennyivel Cornelius Pilgramot, 12 forint ára süveg behozataláért.

78 Kh 473.: pontosan 0,0741666 forintot.

79 Kh 485.: 1635. április 14-i szállítmány, Bécsből.

80 Kh 513.: 1636. március 15-én Gyulai Ferenc deák Bécsből hozott szállítmányában.

81 Az iglai süvegért fizetett harmincad 133,50 forint, míg a pozsonyi süvegért 26,08 forintot fizettek a kereskedők. A „süveg” harmincadja 50,74 forint. Ld. Kh 122–123.

82 Kh 367., 370., 378., 466., 518. és 520. Egy kivétellel csak feleségek visznek ki szalmasüveget.

83 *Igmándy József*: A hajdúnánási szalmakalapipar. In: A Néprajzi Múzeum Értesítője, 1940 64. p.

Ezzel elérkeztünk a tallér kolozsvári forint-denár árfolyamának fontos kérdéséhez. Először is le kell szögeznünk, hogy ez a pénz nem Kolozsváron a harmincadjegyzékekben *kizárólag* a XVII. század harmincas éveiben bukkan fel.

A tallér és a forint-denár viszonyát, a tallér kolozsvári árfolyamát a XVII. század első felében nem tárgyalhatjuk anélkül, hogy vissza ne utalnánk az említett két megszorításra. Az árfolyam taglalásakor különösen a második szempontot kell figyelembe vennünk, ez meghatározza az árfolyamhullámzás mértékét.

Kiindulópontunk a harmincadösszeg. Ez az összeg azonos egy 1615-ben bejegyzett, 27 forintba kerülő kalapos süveg⁸⁴ és két 1635-ben beírt, 10 tallérba kerülő kalapos süveg⁸⁵ esetében. Az első szállítmányban 1 forint ára kalapos süveget 0,03 forinttal, a másodikban 1 tallér ára kalapos süveget 0,081 forinttal harmincadolnak. Ha nem vesszük tekintetbe a korszak kettős inflációját (a Buza-féle első európai inflációt és a harmincas években a Wipper- und Kipper-korba illő, általunk vázolt európai áremelkedésnek erdélyi lecsapódását), akkor azt következtethetnénk, hogy 1615 és 1635 között Kolozsváron 1 tallér egyenlő volt 2,70 forinttal. Ez az arány viszont önkényesnek, hibásnak tűnik Buza adatai fényében is, de az említett kettős infláció tekintetbe vételével is. Különösen, ha arra gondolunk, hogy 1635-ben 1 tallér ára áruért 0,081 harmincadot vettek. Ezért az 1615-ös adatot (0,03 forint harmincad, mint a kereskedelmi ár harmadrésze) feltétlenül ki kell egészítenünk a hiányzó hetedrészsel, s csak így jön ki a forint-vételár. A hiányzó hetedrész pedig: $0,03 + 0,07 = 0,1$, azaz 10-el megszorozva: 1,00 (az 1615-ös egységár).

Bonyolultabb a helyzet a darabszámmra (1 tuczin = tucat = 12 darab), de vételárra (7,10,11,12,13 tallér) is vásárolt kalapos süvegnél. De még itt sem egyöntetű a harmincad megítélése: azonos mennyiségű, azonos tallérösszegű kalapos süvegeért egyszer 0,89 ½ forint harmincadot,⁸⁶ másszor 0,89 forint harmincadot⁸⁷ vesznek. Mégis megállapítható ennek az árunak az árnövekedése (amint ezt korábban láthattuk). A 10 talléros, egy tucat árut tartalmazó szállítmányért 0,81

---

84 Kh 230: 1615. június 29-én Krajcár András Bécsből hozott szállítmányát vámolják ezzel az összeggel.

85 Kh 480.: 1635. február 5-én Radnóti Miklós hozta Bécsből szállítmányát. Ugyanaznap Kövendi György deák hoz Bécsből azonos mennyiségű kalapos süveget (Kh 481.). Mindkét szállítmányt 0,81 forinttal harmincadolják.

86 Ld. Kh 467.: Csepregi Mihály Bécsből hozott kalapos süvegét ennyire harmincadolták 1634. július 22-én..

87 Kh 473.: Gyulai Ferenc deák Bécsből hozott kalapos süvegét erre az összegre harmincadolták 1634. szeptember 26-án.

forint harmincadot vesznek. Ugyanannyi harmincadvámba kerül még néhány szállítmány.⁸⁸ Tehát 1635-ben és 1636-ban 1 tallér 0,081 (harmincad) + 99,919 (a 100-as egységből fennmaradó rész). Ez viszont csak a *nominalis* árfolyam; ezenkívül ismernünk kellene a tallérnak azokban az években forintban és denárban kifejezett *reális* árfolyamát. Ez a reális árfolyam sajnos nem derül ki a harmincadösszegekből, sem a 100-ból fennmaradó részből, tehát persze a kettőből együtt sem. El kellene fogadnunk Huszár⁸⁹ és Buza⁹⁰ árfolyamait, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Dányi-Zimányi-féle,⁹¹ soproni árfolyamot sem. Ez viszont *belföldi* árfolyam, s nem veszi tekintetbe a vásárlási ár — feltehetően a császár — vagy esetleg a stájer tallér reális erdélyi forint-denár-értékét; hiszen a felsorolt áruszállítmányok legnagyobb részét Bécsben vásárolták a kolozsvári kereskedők. Ennyi ismeretlen tényezővel kell számolnunk és így reálisan csak azt állapíthatjuk meg, hogy kb. 20 év alatt Kolozsváron a kalapos süveg ára is nőtt. A pontos árfolyamegyezéssel sajnos adósok maradunk. Talán más (másfajta) adatok hozzásegítenek a tallér és a forint (és denár) ebben az időben érvényes erdélyi (kolozsvári) árfolyamának a meghatározásához.

Következtetések

Ide iktatunk néhányat a süveg kolozsvári forgalmának lehetséges következtetéseiből, amelyekkel hozzáadhatunk valamit a 2000-ben megjelent könyv tanulságaihoz.

1. Az iglai és főleg a pozsonyi süvegnek elsősorban a XVII. század első két évtizedében való elterjedése, valamint a dupla és polgársüveg főként a harmincas években végbemenő forgalma azt érzékelteti, hogy alkalmasint a húszas években még az Apor Péter leírta váltáson belül is viseletváltás történt. Ennek oka egyrészt a kényelmességi szempontok érvényesülésében keresendő, másrészt (mai szóval élve) divatváltozással is magyarázhatjuk.

---

88 Kh 480.: 1635. február 5-én Radnóti Miklós Bécsből hozott 1 „tuczin” (tucat), 10 tallér ára kalapos süveget, ezért 0,81 forint harmincadot fizetett. Kh 485.: ugyanazon év április 22-én Fejérvári Benedek deákot azonos összegű harminccaddal illetik, azonos mennyiségű és áru Bécsből hozott kalapos süvegért. Ugyanannyi vámot fizet 1635. október 26-án Gyulai Ferenc deák, s ugyanő 1636 március 15-én (Kh 504., 513.).

89 CNH 21., 39., 48–49. p.; *Huszár*, Pénzforgalom, főleg 53–54. p.

90 *Buza*, 1977. 77–79. p.

91 *Dányi-Zimányi*, 1989. 387. p.

2. Apor Péter csak a fejedelemre és a nemesség különböző rétegeire korlátozza visszaemlékezéseit.

Ezzel szemben — amint már erre utaltunk — a kolozsvári süvegforgalom azt bizonyítja, hogy — kiegészítve az erről maradt szóbeli és képes emlékeket — a süveg hordása megszokott volt a falusi nép körében és elterjedt (valószínűleg még korábban) a városlakók közegeiben is.

3. A süveg kolozsvári forgalma is érzékelteti a XVII. század első felének többszörös árdrágítását.

A tízes évek közepének részleges és nem sokáig tartó árdrágulása után az általunk vázolt harmincas évek (valószínűleg 1632 tavasza-nyara) hozták az európai árdrágulás erdélyi kihatását (ennek oka, vagy okai most nem ide tartoznak).

4. Az egész időszak alatt Bécs a legfőbb, legforgalmasabb bevásárló hely. A harmincas években azonban sok Eperjestről jövő szállítmányt is megvámolnak Kolozsváron. Ha ezt a tényt összevetjük az 1632-ben Kolozsváron észlelt árdrágulással, kézenfekvő az a feltevés, hogy a kolozsvári kereskedők jó része (valószínűleg a kevésbé tehetősek) meg kívánta takarítani a bécsi vásárlás nagyobb költségeit (utazás, áruk kivitele, szekerezés, szolgák igénybevétele, esetleg védekezés a rablók ellen, stb.) és ezért ment csak a közelebb fekvő felvidéki városig, ahol feltehetően ugyancsak megvoltak a bevásárlás feltételei: áru (Bécsből érkezett áru), kereskedőtársak és mindenképpen kisebb „rezsiköltség”.

A fentiekben csupán a vázolt időszak (1599–1637) kolozsvári kereskedésének egyes oldalait próbáltuk elemezni. A későbbiekben (a XVII. század második fele, a XVIII. század) egyrészt árnyalódik a kereskedőtársadalom rétegződése, másrészt újabb elemek is megjelennek (pl. a nemzetközi kereskedőtársaságok, a nemesség bekapcsolódása a kereskedésbe, stb.). Az áruforgalom ezen újabb vetületeiről már másfajta források is tanúskodhatnak. Ezeknek feltárása a gazdaságtörténet kötelező feladatai közé tartozik.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

SÁNDOR MÓRIC ÉLETÉNEK ANYAKÖNYVI FORRÁSAI

Szlavniczai gróf Sándor Móric (1805–1878) életútja már nagyrészt ismert és feldolgozott. Életének anyakönyvi forrásait azonban senki nem kereste, így azok eddig ismeretlenek voltak a számunkra. Ezért jómagam arra vállalkoztam, hogy megtaláljam, illetőleg feldolgozzam ezeket az eredeti dokumentumokat. Kutatásaimat teljes mértékben siker koronázta és így az alábbi közleményben publikálásra kerülhetnek a hírhedt „ördöglovas” életének anyakönyvi forrásai, azaz az ő keresztelési-, házassági- és halotti, valamint két gyermekének keresztelési-, illetve még az ő életében elhunyt fiának és feleségének halotti bejegyzései.

Ezen felkutatott dokumentumok birtokában több, Sándor Móric életével kapcsolatos adatot tudtam javítani, kiegészíteni, illetve pontosítani. Ezek közül itt, a bevezetőben csupán kettőt szeretnék megemlíteni: kiderítettem, hogy a nem az Esztergom vármegyei Bajnán, nem is Pest városában, hanem Budán látta meg a napvilágot; másrészt pedig tisztáztam, hogy nem a döblingi elmeógyógyintézetben, hanem Bécs belvárosában hunyt el.

Sándor Móric születése

A régebbi genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móric ismeretlen helyen, 1805. május 23-án, gróf Sándor Vince és gróf Szapáry Anna fiaként látta meg a napvilágot.¹ Az egyik legfrissebb családtörténeti monográfia ugyanezt a dátumot említi meg, de hozzáteszi, hogy Pest városában született.² Ezzel szemben a másik legújabb genealógiai szakkönyv azt állítja, hogy a születési helye az Esztergom vármegyei (ma a Komárom-Esztergom megyei) Bajna volt.³

-
- 1 *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. köt. Pest, 1863 (a továbbiakban: *Nagy*, 1863). 35. p.; Magyar Nemzeti Széki Könyvtár. Főrangú családok. I. köt. Szerk.: Fejérváry László. Bp., 1888 (a továbbiakban: MNZs). 471. p.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. IX. köt. Bp., 1915 (a továbbiakban: *Kempelen*, 1915). 228. p.
  - 2 *Szluha Márton*: Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai. Felvidéki nemes családok. I. köt. Bp., 2006 (a továbbiakban: *Szluha*, 2006). Sándor családfa, VI. tábl.
  - 3 *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. köt. Bp., 1993 (a továbbiakban: *Gudenus*, 1993). 312. p.

A legjelentősebb XX. század eleji magyar életrajzi lexikon szerint Sándor Móric valahol Magyarországon, 1805. május 23-án látta meg a napvilágot.⁴ A Magyar Életrajzi Lexikon és a pár éve megjelent Új Magyar Életrajzi Lexikon ugyanezt a dátumot, de a bajnai születési helyet közli.⁵ A Würzbach-féle osztrák életrajzi lexikonban csupán annyi olvasható, hogy „Moriz Graf Sándor” 1805. május 23 „in Ungarn” született.⁶ A legfrissebb osztrák életrajzi lexikon pedig azt állítja, hogy „Móric Graf Sándor von Szlavnicza” Nyitrabajnán (ma a szlovákiai Bojnán), 1805. május 23-án látta meg a napvilágot.⁷

A bajnai születés mellett teszi le a „voksát” Sándor Móric — mindezidáig egyetlen — életrajzírója, aki szerint „A kis Móric gróf 1805 május 23-án született, az austerlitz-i csata harmadik napján, a Pilis hegységben fekvő bajnai kastélyban”.⁸

Végezetül meg kell említenem még néhány Internetes forrást is. Ilyen például a Köztársasági Elnöki Hivatal honlapja, melyen az olvasható, hogy Sándor Móric 1805-ben Budán, a teljesen majd csak 1806-ban elkészülő Sándor palotában született.⁹ (Igaz, erről a momentumról a palota történetéről 2003-ban kiadott reprezentatív kiadvány nem tesz említést.¹⁰) Ezzel szemben több bajnai honlapon azt olvashatjuk, hogy Bajnán látta meg a napvilágot.¹¹ Ráadásul 2005-ben nagyszabású megemlékezést is tartottak a falu jeles szülöttjéről és az erről beszámoló publikációban feketén-fehéren az szerepel, hogy „Gróf Sándor Móric 1805. május 23-án született a Sándor grófok bajnai kastélyában.”¹²

---

4 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XII. kötet. Bp., 1908 (a továbbiakban: *Szinnyei*, 1908). 143. p.

5 Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1982 (a továbbiakban: MÉL, II). 570. p.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. Főszerk.: Markó László. Bp., 2004 (a továbbiakban: ÚMÉL, V). 933. p.

6 Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. XXVIII. köt. Szerk.: Dr. Constant von Wurzbach. Wien, 1874. 185. p.

7 Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. IX. köt. Wien, 1988 (a továbbiakban: ÖBL, IX). 412. p.

8 *Lestyán Sándor*: Gróf Sándor Móric az Ördöglovas. Bp., 1942 (a továbbiakban: *Lestyán*, 1942). 13. p.

9 http://www.keh.hu/index.php?submenu=sandor_palota&id=110&details=1&cat=19

10 A Sándor-palota írásban és képekben. Főszerk.: Sinkó Katalin. Bp., 2003.

11 <http://bajna.kozsegek.hu/>; <http://bajna.regionalis.hu/>

12 *Forróné Virágh Zsuzsa*: Sándor Móricra, az „Ördöglovasra” emlékeztek Bajnán. In: Honismeret, 2006. 1. sz. 106. p.

És, hogy mi az igazság, azaz hol is született gróf Sándor Móric? Ezen kérdés megválaszolásához a bajnai, a pesti és a budai római katolikus anyakönyveket kellett áttanulmányoznom.

Először a bajnai római katolikus matrikulákat — melyek mikrofilmmásolatai a Magyar Országos Levéltárban találhatóak¹³ — néztem meg, de azokban nem szerepelt a dokumentum.

Ezután átlapoztam a már akkoriban is működő pesti római katolikus plébániák (belvárosi, józsefvárosi, terézvárosi) anyakönyveit — melyek mikrofilmmásolatai szintén a Magyar Országos Levéltár őrizetében vannak¹⁴ —, de azokban sem volt fellelhető Sándor Móric keresztelési bejegyzése.

A kutatás végére a már akkoriban is meglévő budai római katolikus egyházközségek (alsóvízvárosi, budavári, felsővízvárosi, krisztinavárosi, országúti, szentjobbi, tabáni, újlaki) matrikulái — melyeknek a mikrofilmmásolatai ugyancsak a Magyar Országos Levéltárban találhatóak — maradtak, melyek közül a budavári főplébánia anyakönyveiben végre megtaláltam a keresett dokumentumot.¹⁵

Sándor Móric latin nyelvű keresztelési anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A keresztelés éve: 1805.

A keresztelés hónapja: május

A keresztelés napja: 23.

A gyermek neve: Móric [János] Nepomuk Vince

Szülei: szlavniczai gróf Sándor Vince öfelsege kamarása és neje, Szapáry Anna grófnő

Keresztszülei: Lisska György napszámos és Lendvina Anna Mária

A keresztelő: Ugyanaz [a budavári plébános, Lubsits Ignác bélai címzetes apát].

---

13 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). X 2023. A bajnai római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Vegyes anyakönyvek. IV. köt.

14 MOL. X 2003. A Budapest-belvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. VIII. köt.; MOL. X 2008. A Budapest-józsefvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. II. köt.; MOL. X 2020. A Budapest-terézvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. IV. köt.

15 MOL. X 2004. A Budapest-budavári római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 401. fol.

Summa summarum, szlavniczai gróf Sándor Móric János Nepomuk Vince Budán, a Várban, valószínűleg a teljesen még el sem készült Sándor palotában, 1805. május 23-án született, illetve ugyanezen a napon nyerte el a keresztség szentségét.

Említésre méltó adalék, hogy nem Móric volt a Sándor család egyetlen tagja, aki valószínűleg a mai Köztársasági Elnöki Hivatal épületében született. Ugyancsak itt láthatta meg a napvilágot az „ördöglovas” legfiatalabb nővére, az 1803. március 9-én született gróf Sándor Paulina Mária is.¹⁶

Sándor Móric házassága

A régebbi genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móric 1835. február 8-án vette feleségül Metternich Leontina hercegnőt.¹⁷ Az egyik legfrissebb családtörténeti monográfia ugyanezt a dátumot közli, de hozzáteszi, hogy erre a házasságkötésre Bécsben került sor.¹⁸ Ezzel szemben a másik legújabb genealógiai szakkönyv nem tesz említést az 1835. február 8-án megtartott esküvő helyéről.¹⁹

Az osztrák fővárosban, a Gürtelen belül közel harminc, ezen belül pedig az I. kerületben, azaz a belvárosban — amelyre elsősorban koncentráltam — nyolc római katolikus egyházközség (St. Stephan, St. Michael, Schotten, Maria Rotunda, St. Augustin, St. Peter, Am Hof, Burg) működött az 1830-as években. Végül, hosszas kutatás után a már megszűnt Hofburg melletti udvari plébánia (Pfarre am Hof) matrikuláiban — melyek az I. kerületi Szent Mihály plébániahivatal (Pfarramt St. Michael in Wien) őrizetében találhatóak — sikerült megtalálnom a keresett dokumentumot.²⁰

Sándor Móric és Metternich Leontina német nyelvű házassági anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

Az esküvő dátuma: 1835. február 8.

Az esküvő helye: [Wien,] Kirche am Hof

---

16 MOL. X 2004. A Budapest-budavári római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. III. köt. 374. fol.

17 MNZs. 471. p.

18 *Szluha*, 2006. Sándor családja, VI. tábl.

19 *Gudenus*, 1993. 312. p.

20 Pfarramt St. Michael in Wien (a továbbiakban: PStMW). Trauungsbuch der Pfarre am Hof. Tom. IV. Fol. 127.

A völegény: szlavniczai gróf Sándor Móric János Nepomuk Vince, császári királyi apostoli őfelségének valóságos kamarása, aransarkantyús vitéz, Bajna, Bia, Both és Ráró uradalmak ura, budai születésű, szlavniczai gróf Sándor Vince császári királyi kamarás és szlavniczai gróf Sándor Anna született Szapáry grófnő fia

Lakhelye: [Wien,] Seilerstätte 992. szám

Vallása: katolikus

Életkora: 29 éves

Családi állapota: nőtlen

A menyasszony: Leontine Adelheid Maria Paulina Metternich-Winneburg hercegnő, bécsi születésű, Klemens Wenzel Lothar Metternich-Winneburg herceg, Portella hercege, Königswart grófja, stb. és Eleonore Metternich Winneburg hercegné született Kaunitz-Rietberg grófnő lánya

Lakhelye: [Wien,] Ballplatz 19. szám

Vallása: Katolikus

Életkora: 23 éves

Családi állapota: hajadon

A tanúk: Colloredo-Mansfeld Rudolf herceg, Liechtenstein Wenzel herceg, gróf Draskowitz József, Paar Karl herceg

Az eskető: Pietro Ostini tarsusi [címzetes] érsek, bécsi apostoli nuncius.

Említésre méltó adalék, hogy a Sándor-Metternich házasság tényét egy másik, az I. kerületi Szent Mihály plébánia (Pfarre St. Michael in Wien) anyakönyveibe is bevezették.²¹ Ennek a dokumentumnak a közlésétől azonban most eltekintek, mivel az szinte szó szerint megegyezik a fentebb közölt bejegyzéssel.

Sándor Móric első gyermekének születése

A régebbi genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móric és Metternich Leontina hercegnő egyetlen gyermeke, Paulina 1836. február 26-án született.²² A legfrissebb családtörténeti monográfiák ugyanezt a dátumot közlik, de hozzátesszik, hogy gróf Sándor Paulina Bécs városában látta meg a napvilágot.²³

---

21 PStMW. Trauungsbuch der Pfarre St. Michael. Tom. 1824–1844. fol. 131.

22 Nagy, 1863. 35. p.; MNZs. 472. p.; *Kempelen*, 1915. 228. p.

23 *Gudenus*, 1993. 312. p.; *Szluha*, 2006. Sándor családfá, VI. tábl.

Szintén hosszas kutatás után, a bécsi Szent István főszékesegyház levéltárában (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien), a Szent István plébánia (Dompfarre St. Stephan) matrikuláiban találtam meg a keresett dokumentumot.²⁴

Sándor Móric lányának, Paulinának a német nyelvű keresztelési anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A gyermek neve: Paulina Klementina Mária Walburga

Lakhelye: [Wien, Seilerstätte] 992. szám

Születés dátuma: 1836. február 26.

Keresztelési dátuma: 1836. február 27.

Vallása: katolikus

Neme: lány

Törvényessége: törvényes

Édesapja: Gróf Sándor Móric, gróf Sándor Vincének és nejének, Szapáry Anna grófnőnek a fia

Édesanyja: Leontine, Metternich hercegnek és nejének, Kaunitz Eleonore hercegnőnek a lánya

Keresztszülei: Württemberg Paulina hercegné született Metternich hercegnő.

Sándor Móric második gyermekének születése

A régebbi magyar genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móricnak és Metternich Leontina hercegnőnek csupán egyetlen gyermeke, a fentebb említett Paulina volt.²⁵ Ezzel szemben az egyik legfrissebb családtörténeti monográfiában azt olvashatjuk, hogy a házaspárnak volt még egy fia is, a Bécsben, 1837. október 16-án született gróf Sándor Leó.²⁶

Mivel Sándor Paulinát a Stephanskirche-ben, azaz a Szent István főszékesegyházban keresztelték meg, ezért arra gondoltam, hogy talán Leó öccse is ott nyerte el a keresztség szentségét. Megérzésem helyesnek bizonyult és a Szent István főszékesegyház levéltárában (Archiv der Metropolitan- und

---

24 Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien (a továbbiakban: AMDStSW). Taufbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. CXII. Fol. 280.

25 Nagy, 1863. 35. p.; MNZs. 472. p.; *Kempelen*, 1915. 228. p.

26 *Szluha*, 2006. Sándor családja, VI. tábl.

Domkirche zu St. Stephan in Wien), a Szent István plébánia (Dompfarre St. Stephan) matrikuláiban meg is találtam a keresett dokumentumot.²⁷

Sándor Móric fiának, Leónak a német nyelvű keresztelési anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A gyermek neve: Leó Kelemen Gallus Mária

Lakhelye: [Wien, Seilerstätte] 992. szám

Születés dátuma: 1837. október 16.

Keresztelési dátuma: 1837. október 17.

Vallása: katolikus

Neme: fiú

Törvényessége: törvényes

Édesapja: Gróf Sándor Móric, gróf Sándor Vincének és nejének, Szapáry Anna grófnőnek a fia

Édesanyja: Gróf Sándor Leontine, Metternich hercegnek és nejének, Metternich Eleonore hercegnének született Kaunitz hercegnőnek a lánya

Keresztszülei: Metternich Clemens Wenzel Lothar herceg.

Sándor Móric második gyermekének halála

Mint már említettem, a régebbi genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móricnak és Metternich Leontina hercegnőnek csupán egyetlen lánya volt.²⁸ Ezzel szemben az egyik legfrissebb családtörténeti monográfiában azt olvashatjuk, hogy a házaspárnak volt még egy Leó nevű fia is, aki Bécsben, 1843-ban hunyt el.²⁹

Mivel ennél bővebb adatok nem álltak a rendelkezésemre, ezért kénytelen voltam átnézni a Wiener Zeitung 1843. évfolyamát. Fáradozásom nem volt hiábavaló, mivel a lap május 18-ai számában megtaláltam az 1843. május 15-én elhunyt „Dem hochwohlgeboren Herrn Moritz Grafen Sandor v. Szlavnicza, k. k. wirklichen Kämmerer und Erbherrn der Herrschaften Bajna, Bia, Both und Raro, dann Commandeur des Sachsen-Weimarischen Ordens des weissen Falken, s. Sohn Graf Leo, alt 5 J., auf der Seilerstätte Nr. 992, am Friesel-Scharlach.” gyászírét.³⁰

27 AMDSStW. Taufbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. CXII. Fol. 420.

28 Nagy, 1863. 35. p.; MNZs. 472. p.; *Kempelen*, 1915. 228. p.

29 *Szluha*, 2006. Sándor családfa, VI. tábl.

30 Wiener Zeitung (a továbbiakban: WZ). 1843. 137. sz. 1059. p.

Ezután kiderítettem, hogy a bécsi Seilerstätte az I. kerületi Szent István plébánia (Dompfarre St. Stephan) területéhez tartozott, ezért a Szent István főszékesegyház levéltárában (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) folytattam tovább a kutatást, ahol meg is találtam a keresett dokumentumot.³¹

Sándor Móric fiának, Leónak a német nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A halálozás dátuma: 1843. május 15.

Az elhunyt lakhelye: [Wien, Seilerstätte] 992. szám

Az elhunyt: Szlavniczai gróf Sándor Móricnak, Bajna, Bia, Both és Ráró uradalmak urának, császári királyi valóságos kamarásnak a fia, Leó gróf

Neme: férfi

Vallása: katolikus

Életkora: 5 éves

Halálának oka: [olvashatatlan]

A temetés helye és ideje: [elszállítva] Bajnára, Magyarországra, 1843. május 15-én.

Gróf Sándor Leót tehát nem Bécsben, hanem Bajnán temették el. Ennek megfelelően pedig a gyermek halálesete a bajnai római katolikus plébánia matrikuláiban — melyek másodpéldányai a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárában találhatóak — is szerepel.³²

Ezen, magyar nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A halálozás dátuma: 1843. május 15.

A halálozás helye: Bécs

Az elhunyt: szlavniczai gróf Sándor Leó, szlavniczai gróf Sándor Móric császári királyi kamarás fia

Származási helye: ---

Lakhelye: Bécs és Bajna

---

31 AMDStSW. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLIII. Fol. 283.

32 Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. IV. B. 307. Esztergom vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye (a továbbiakban: KEMÖL. IV. B. 307). 5. dob. A bajnai római katolikus egyház anyakönyvei. Meghaltak anyakönyve. 1843/34. fsz.

Életkora: 5 éves és 7 hónapos
Halálának oka: „Skárlát hidegletés”
Ellátottsága: a betegek szentségében nem részesült
A temetés helye és ideje: „Családi sírbolt a Bajnai közönséges temetőben”,
1843. május 20-án
Az eltemető: Simor János plébános
Megjegyzés: ---

Sándor Móric feleségének halála

A régebbi és a legfrissebb genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móricné született Metternich Leontina hercegnő Bécsben, 1861. november 16-án hunyt el.³³

Mivel ennél bővebb adatok ez esetben sem álltak a rendelkezésemre, ezért átnéztem a Wiener Zeitungot. A lap 1861. november 20-ai száma arról számolt be, hogy 1861. november 17-én „starb hier Frau Leontine Gräfin v. Sándor, geborene Fürstin Metternich-Winneburg. Sternkreuz-Ordens- und Pallast-Dame Ihrer Majestät der Kaiserin im 51. Jahre ihres Alters.”³⁴ Az 1861. november 22-ei számban pedig az olvasható, hogy 1861. november 17-én elhunyt „Leontine Gräfin v. Sándor geb. Fürstin Metternich-Winneburg, 50 J., Sternkreuz Ordens und Pallastdame Ihrer Majestät der Kaiserin, Gemahlin des Grafen Moriz Sándor von Szlawnicza, k. k. wirkl. Kämmerer, Ritter des goldenen Spornes, Kommandeur des herzogl. Sachsen-Weimar’schen weissen Falken-Ordens, Erbherr mehrerer Herrschaften in Ungarn und Besitzer des Lehengutes Kowalowitz in Mähren, Stadt, Seilerstätte 992, Blutzeretzung”.³⁵

Mint már említettem, a bécsi Seilerstätte az I. kerületi Szent István plébánia (Dompfarre St. Stephan) területéhez tartozott, ezért ebben az esetben is a Szent István főszékesegyház levéltárában (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) folytattam tovább a kutatást, ahol meg is találtam a keresett dokumentumot.³⁶

Sándor Móric nejének, Metternich Leontinának a német nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

---

33 MNZs. 471. p.; *Gudenus*, 1993. 312. p.; *Szluha*, 2006. Sándor családfa, VI. tábl.

34 WZ, 1861. 269. sz. 4240. p.

35 WZ, 1861. 271. sz. 4279. p.

36 AMDSStSW. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLV. Fol. 173.

A halálozás dátuma: 1861. november 17. délután 1 ½ óra

Az elhunyt lakhelye: [Wien, Seilerstätte] 992. szám

Az elhunyt: Gróf Sándor Leontine született Metternich-Winneburg hercegnő, öfelsége a császárné csillagkeresztes rendi és palota hölgye, szlawniczai gróf Sándor Móric császári királyi valóságos kamarásnak, stb. a felesége

Neme: nő

Vallása: katolikus

Életkora: 50 éves

Halálának oka: vérbomlás

A temetés helye és ideje: 1861. november 20-án beszenteltetett az érseki főszékesegyházban, majd elszállítattott a grófi családi sírboltba, Bajnára, Magyarországra

Megjegyzés: utolsó kenettel ellátva.

Gróf Sándor Móricnét tehát szintén nem Bécsben, hanem Bajnán temették el. Ennek megfelelően pedig Metternich Leontina hercegnő halálesete a bajnai római katolikus plébánia matrikuláiban — melyek másodpéldányai a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárában találhatóak — is szerepel.³⁷

Ezen, latin nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A halálozás dátuma: 1861. november 17.

Az elhunyt: Metternich-Vinneburg Leontina hercegnő, csillagkeresztes rendi hölgy, gróf Sándor Móric neje

Származási helye: Wien, Ausztria

Lakhelye: Bajna 1. szám és Wien, [Seilerstätte] 992. szám

Neme: nő

Életkora: 50^{5/12} éves

Halálának oka: vérbomlás

Ellátottsága: a haldoklók szentségeiben részesült Bécsben

A temetés helye és ideje: Bajna, a méltóságos család kriptája a plébániatemplomban, 1861. november 22.

Az eltemető: Koppý József plébános

Megjegyzés:---

---

37 KEMÖL. IV. B. 307. 6. doboz. A bajnai római katolikus egyház anyakönyvei. Meghaltak anyakönyve. 1861/74. fsz.

Sándor Móric halála

A régebbi genealógiai szakirodalom szerint gróf Sándor Móric Bécsben, 1878. február 23-án hunyt el.³⁸ A legfrissebb családtörténeti monográfiák ugyanezt a dátumot közlik, de abban nem az osztrák fővárost, hanem a Bécs melletti Döblinget — ott, ahol gróf Széchenyi István is elhunyt — jelölik meg a halála helyeként.³⁹

Az „ördöglovasról” szóló legújabb kiadványban, a 2010-ben, „Legendák lovasa” címmel megjelent kötetben, Széchenyi képesán ugyancsak azt írják, hogy „ugyanúgy Döblingben végzi majd be földi pályafutását, ahogy ő”.⁴⁰ Ennek ellenére a döblingi római katolikus plébánia (Pfarre Döbling) anyakönyveibe — melyek a döblingi Szent Pál római katolikus plébániahivatalban (Pfarramt St. Paul in Döbling) találhatóak — nem jegyezték be a halálesetét.⁴¹ (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy „a legnagyobb magyar” halotti bejegyzése valóban a megtalálható a döblingi matrikulákban!⁴²)

A legjelentősebb XX. század eleji magyar életrajzi lexikon szerint Sándor Móric Bécsben, 1878. február 23-án hunyt el.⁴³ Ugyancsak ezeket az adatok közli a Magyar Életrajzi Lexikon és a pár éve megjelent Új Magyar Életrajzi Lexikon, valamint a legfrissebb osztrák életrajzi lexikon is.⁴⁴

És, hogy mit írtak erről az eseményről a korabeli bécsi lapok? Nos, a Wiener Zeitung 1878. február 24-ei száma arról számolt be, hogy „Graf Moritz Sandor v. Szlavnicza, Erbherrn der Herrschaften Bajna, Bia und Both in Ungarn und Kowalowitz in Mähren, k. k. Kämmerer, Vater Ihrer Durchlaucht der Fürstin Pauline Metternich, in Wien heute, im 73. Lebensjahre.”⁴⁵ Ugyanezen lap február 27-ei számában az olvasható, hogy 1878. február 23-án elhunyt „Sándor v. Szlawnicza Moriz, Graf, k. k. Kämmerer, 72 J., I. Seilerstätte 21, Gehirnlähmung”.⁴⁶ Egy másik bécsi lap, a Wiener Sonn- und Montags-Zeitung 1878. február 25-ei száma szerint pedig „Graf Sandor, der Vater der Fürstin Metternich, starb vorgestern im

---

38 MNZs. 471. p.; *Kempelen*, 1915. 228. p.

39 *Gudenus*, 1993. 312. p.; *Szluha*, 2006. Sándor családja, VI. tábl.

40 Buza Péter szerk.: *Legendák lovasa. Jelenetek Buda, Pest, Bécs albumából.* Bp., 2010. 58. p.

41 Pfarramt St. Paul in Döbling. Sterbebuch der Pfarre Döbling. Tom. 1878.

42 Erről bővebben majd egy másik publikációmban olvashatnak.

43 *Szinnyei*, 1908. 144. p.

44 MÉL, II. 570. p.; ÚMÉL, V. 933. p.; ÖBL, IX. 412. p.

45 WZ, 1878. 46. sz. 5. p.

46 WZ, 1878. 48. sz. 4. p.

Alter von 73 Jahren. Das Leichenbegängnitz wird heute um 3 Uhr Nachmittags vom Trauerhause: I., Seilerstätte 21 aus stattfinden.⁴⁷

Mint már többször említettem, a bécsi Seilerstätte az I. kerületi Szent István plébánia (Dompfarre St. Stephan) területéhez tartozott, ezért ebben az esetben is a Szent István főszékesegyház levéltárában (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) folytattam tovább a kutatást, ahol meg is találtam a keresett dokumentumot.⁴⁸

Sándor Móric német nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

Gróf Sándor Móric temetése (Vasárnapi Újság, 1880. 8. sz. 116. p.)

---

47 Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, 1878. 16. sz. 3. p.

48 AMDSiSW. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLVI. Fol. 237.

A halálozás dátuma: 1878. február 23. délelőtt 11 óra
Az elhunyt lakhelye: [Wien,] Seilerstätte 21. szám
Az elhunyt: slawniczai gróf Sándor Móric, császári királyi kamarás, özvegy, magyarországi, budai születésű
Neme: férfi
Vallása: katolikus
Életkora: 72 éves
Halálának oka: előrehaladott bénulás
A temetés helye és ideje: [elszállítva] a bajnai temetőbe, Magyarországra, 1878. február 25-én
Megjegyzés: utolsó kenettel ellátva.

Az első, 1878. február 23-án kiadott német nyelvű gyászjelentés szerint az élete 73. évében, 1878. február 23-án délelőtt 11 órakor elhunyt „Hochgeboren Herrn Moriz Grafen Sándor von Slawnicza, k. k. wirkl. Kämmerer, Ritter des goldenen Spornes, Commandeur des grossherzoglich Sachsen-Weimar'schen weissen Falken-Ordens, Erbherr der Herrschaften Bajna, Bia und Both in Ungarn, Besitzer des Gntes Kowalowitz in Mähren” földi maradványait Bécsben, az I. kerületi Seilerstätte 21. szám alatt, február 25-én délután 3 órakor fogják ünnepélyesen beszentelni, majd azokat Bajnára, a családi sírboltba szállítják át.⁴⁹ Időközben azonban a család — valószínűleg Paulina lánya — másképpen döntött és ezért került sor arra, hogy egy második gyászjelentést is kiadjanak. Ezen, 1878. február 27-én kelt magyar nyelvű nyomtatvány szerint „Méltóságos Szlavniczai Gróf Sándor Móricz Úrnak, Ő Cs. és Ap. Kir. Felségének Aranykulcsos hive, Aranysarkantyús vitéz, a Szász-Weimar hercegi fehér sólyom rend Középkeresztes vitéze, Bajna, Bia és Both magyarhoni uradalmak örökös ura, és Kowalowitz morvaországi birtok tulajdonosának” a „hült tetemei e folyó év Februárus hó 25-én ünnepélyesen beszenteltetvén és egyelőre a bécsi Sz. Mihályról nevezett templom sírboltjában letétetvén, egy később kijelölendő napon fognak Bájnára átvitetni és az ottani családi sírboltban örök nyugalomra ünnepélyesen letétetni.”⁵⁰

Sándor Móric bajnai temetéséről életrajzírója, Lestyán Sándor a következőképpen emlékezett meg: „1878 február 23-án, 73 éves korában az Ördöglovas kilehelte hősi lelkét, mert hősi lélek volt, kétségtelenül rendkívüli

49 Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: OSZK. PéKt). Moritz Grafen Sándor von Slawnicza gyászjelentése (Wien, 1878. február 23).

50 OSZK. PéKt. Szlavniczai Gróf Sándor Móricz gyászjelentése (Bécs, 1878. február 27).

az emberek között. Három nap mulva temették a bécsi palotából. ... Azok a bécsiek, akik látványosságot vártak a temetésen, nem láthattak mást, csak a gyász komor fenségét. A látványosság a bicskei [helyesebben a bajnai] temetőnek jutott, március 3-án [helyesebben 30-án]. Odavitték a koporsót a családi sírboltba, hogy szlavniczai Sándor Móric gróf, cs. és kir. kamarás, aransarkantyús, a weimári nagyhercegi Súlyom-rend vitéze, s a bécsi szépművészeti akadémia tagja az ősök mellett aludja örök álmát, mint utolsó férfitagja nemzetségének.”⁵¹

Mivel gróf Sándor Móricot, a fiához és feleségéhez hasonlóan Bajnán temették el, ennek megfelelően a halálesete a bajnai római katolikus plébánia matrikuláiban — melyek másodpéldányai a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárában találhatóak — is szerepel.⁵²

Ezen, magyar nyelvű halotti anyakönyvi bejegyzése a következő adatokat tartalmazza:

A halálozás dátuma: 1878. február 23.

Az elhunyt: Gróf Sándor Móric (szlavniczai), Metternich Leontina hercegnő özvegye

Születési helye:---

Lakhelye: Bécs, I. kerület, Seilerstätte 21. szám és Bajna

Neme: férfi

Életkora: 73 éves

Halálának oka: szélhűdés

Ellátottsága: a haldoklók szentségeiben részesült

A temetés helye és ideje: Bajna, 1878. április 30.

Az eltemető: Mezey Rudolf plébános

Megjegyzés:---

Sándor Móric földi maradványait azonban közel másfél évvel később exhumálták és átszállították a szomszédos Gyarmatpusztára (ma Gyermely község része), az eredetileg 1774-ben emelt, de 1879-ben sírkápolnává átépítettet római katolikus kápolnába.⁵³ Erről az eseményről a patinás Vasárnapi Újság 1879.

---

51 *Lestyán*, 1942. 43–44. p.

52 KEMÖL. IV. B. 307. 7. dob. A bajnai római katolikus egyház anyakönyvei. Meghaltak anyakönyve. 1878/66. fsz.

53 A gyarmatpusztai kápolnáról ld.: Magyar Kastélylexikon. Komárom-Esztergom megye kastélyai és kúriái. Szerk.: Virág Zsolt. Bp., 2003. 53. p.; Magyarország műemlékjegyzése. Komárom-Esztergom megye. Szerk.: Bardoly István és Haris Andrea. Bp., 2006. 69. p.

szeptember 28-ai számában a következőket olvashatjuk: „Sándor Móricz gróf, a már régebben meghalt ismert főúr holttestét f. hó 22-én szállították át a család bajnai [helyesebben gyarmatpusztai] kriptájába. A beszentelés nagy pompával és fényes egyházi szertartással ment végbe, számos főúri család tagjainak jelenlétében.”⁵⁴

Említésre méltó adalék, hogy ugyancsak ekkor, azaz 1879-ben kerültek a gyarmatpusztai kriptába az „ördöglovas” feleségének és Leó fiának a földi maradványai is. Hármuk közös, latin nyelvű sírfelirata — melyet Paulina lánya készíttetett — a következőképpen szól:

REQUIESCANT HIC IN PACE DILECTI
MEI IN CHRISTO RESURRECTURI

PATER MEUS:
COMES MAURITIUS SANDOR
DE SZLAVNICZA
NATUS 23 MAYI 1805 ET DENATUS
23 FEBRUARII 1878. STIRPIS SUAE
PERILLUSTRIS ET ULTIMUS

MATER MEA:
COMITISSA LEONTINA SANDOR
NATA PRINCIPESSA
A METTERNICH-WINNEBURG
NATA 18 JUN. 1811. OBIIT 17. NOV. 1861.

FRATER MEUS:
COMES LEO SANDOR
DE SZLAVNICZA
NATUS 16 OCT. 1837. OBIIT 15 MAYI 1843.
S. E. T. L.

Azaz, itt nyugszik békében, Krisztusban a föltámadást várva. Édesapám: szlavniczai gróf Sándor Móric, született 1805. május 23-án és meghalt 1878. február 23-án, családfájának igen tekintélyes és utolsó tagja. Édesanyám: gróf Sándor Leontina született Metternich-Winnenburg hercegnő, született 1811.

---

54 Vasárnapi Újság, 1879. 39. sz. 628. p.

Genealógia

---

június 18-án, meghalt 1861. november 17-én. Testvérem: szlavniczai gróf Sándor Leó, született 1837. október 16-án, meghalt 1843. május 15-én. Hiszem, hogy viszontlátlak benneteket.

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA

A NAGYBÁNYAI BÁNYAKAMARA SZÁMADÁSAI 1573-BÓL

A nagybányai bányakamara fontos szerepet látott el a szatmári bányavidék életében.¹ Nagybányán, mint a térségben folyó nemesfém-bányászat központjában, az Anjou-kor óta működött bányakamara és pénzverde. A századok folyamán kialakult kettős pénzügyigazgatási rendszer kezelte az uralkodó bányászattal kapcsolatos monopóliumait. A bányakamara irányította a kincstári táróban folyó termelést, illetve felügyelte a királynak járó bányabér (urbura) befizetését. Itt folyt a magántermelők által beadott érc finomítása, pénzverésre való előkészítése. A pénzverdében pedig a kötelezően beszolgáltatott ércből vertek pénzérméket.² A három királyi monopóliumot (beváltás, finomítás, pénzverés) a XVI. század második felében is ez a kettős igazgatási rendszer végezte.

A nagybányai bányakamara, pénzverde és a kincstári tulajdonban lévő Királytáró (Nagyverem, Fodina Regia, Königsgruben) irányítása az 1571-ben újjászervezett Szepesi Kamara feladata lett. A bányakamarában és a pénzverdében dolgozó tisztviselők és a kisegítő erők (legények, segédek) a kamara alkalmazottai voltak, jogi viszonyban álltak munkáltatójukkal, a kincstárból kapták juttatásaikat. Ennek megfelelően a Szepesi Kamara felé elszámolással is tartoztak. Az ércbeváltást illetve a finomítási folyamatot a pénztárnok-beváltó (*Einnehmer*,

-
- 1 A szatmári bányavidék az ún. Észak-keleti bányavidék részét képezte, az ide tartozó települések: Nagybánya, Felsőbánya, Kapnikbánya és Láposbánya. Láposbánya Nagybánya egykori tartozékából fejlődött ki a XV. században, míg Kapnikbánya a kövári váruralalom része, majd fokozatosan Nagybánya joghatósága alá került a XVI. század folyamán. Ld. *Rausch Petra*: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608–1613). – Gerhard Lisbona tevékenysége (?–1618). In: Báthory Gábor és kora. Szerk: Papp Klára – Jeney-Tóth Anna Mária, Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 223. p. (A továbbiakban: *Rausch*, 2009.); *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. 116–117. p. (A továbbiakban *Wenzel*, 1880.), illetve *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Bp., 1972. 22–23. p. (A továbbiakban *Szentgyörgyi*, 1972.). Nagybánya ma: Baia Mare, Felsőbánya ma: Baia Spire, Kapnikbánya ma: Cavnic, Láposbánya ma: Baïta, mind a négy település: Maramaros megye, Románia.
  - 2 *Gyöngyösi Márton*: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387–1526). In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter. Bp., 2008. 185–186. p. (A továbbiakban *Gyöngyösi*, 2008.) illetve Kenyeres István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: Történelmi Szemle 45. (2003) 62. p. (A továbbiakban *Kenyeres*, 2003.)

perceptor–redemptor) vezette és ellenőrizte, aki bizonyos fokú elsőbbséget élvezett a többi tisztviselővel szemben, de jogkörét nem lehet összehasonlítani a későközépkorban működő kamaraispánéval.³ Az ő munkáját az írnok segítette (*scriba montanus, Pergschreiber*), aki a számadások és jegyzékek egy részét vezette.⁴ A bevételkor az érc minőségét a próbáló (*probator*) vizsgálta meg, majd tovább adta finomító műnek, amelynek két része volt. Az első a cementező mű, ezt a cementező (*cremator*) vezette, a második a választó mű, ennek az irányítója a választó (*separator, Scheider*) volt. A pénzverőház élén a pénzverőmester állt, aki viszonylagos szabadságot élvezett a kamarától, de a legnagyobb horderejű kérdésekben itt is a pénztárnok döntött.⁵ A pénztárnok kötelessége volt, hogy meghatározott időközönként egy egységes minta alapján számadást készítsen, és ezt eljuttassa a Szepesi Kamara számvevői hivatalába (*officina rationaria*).⁶ A pénztárnok mellett dolgozó írnok heti rendszerességgel készített jegyzéket a bevételekről, illetve a kiadásokról az egyszerű számviteli metódus alapján, ezeket ún. parciális regestum-nak nevezzük.⁷ Ezeket a regestumokat kivonatolta a pénztárnok havonta, negyedévente és évente, és küldte el Kassára. Ennek a forrástípusnak a neve: kivonatos számadás, latinul regestum vagy extractus.⁸ A nagybányai bányakamara iratanyagában nagyobb számban lelhető fel a

-
- 3 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz-und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer (= HKA), Gedenkbücher, Ungarische Reihe (= GBU) Bd. 397. fol. 137. illetve ÖStA HKA GBU Bd. 399. fol. 218.
  - 4 Az írnoke pozíció fontos volt, ezt bizonyítja, hogy 1576-ban, amikor a pénztárnok utódját kereste a kamara, elsőként az írnoke neve merült fel. Ld. ÖStA HKA GBU Bd. 399. fol. 218. Az írnoke tisztségének középkori eredetére ld. ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn (= HFU) RN 108. fol. 31–33.
  - 5 *Ember Gyűző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsról a török kiűzéséig.* Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet I.), 329–330.p. (A továbbiakban: *Ember*, 1946.)
  - 6 A pénztári hivatal (*perceptoratus*) élén a pénztárnok állt az ellenőrrel és általában egy-két írnoke segítette a munkájukat. Ld. *Acsády Ignác: A pozsonyi és szepesi kamarák.* Bp., 1894. 52.p. (A továbbiakban: *Acsády*, 1894.)
  - 7 ÖStA HKA Vermischte Ungarische Gegenstände (= VUG) RN 12b fol. 768–774. illetve 775–781. A számadási kötelezettségre ld. *Kenyeres István: Uradalom és végvárak. A kamarai birtokok és a török ellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban.* Bp., 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.) 124–126. p. (A továbbiakban *Kenyeres*, 2008.)
  - 8 *Kenyeres*, 2008. uo. A helyi ellenőr (*contrascriba*), majd a kamara számvevője ugyanerről az időszakról készített egy ún. ellenszámadást, és ha ez megegyezett a tisztviselő által leadott számadással, akkor több szintű ellenőrzés után megkapta a számadás alóli felmentvényét (nyugtát), de ez sok esetben akár évekig is elhúzódott.

kivonatos számadás, mint a részletes, hetenként vezetett jegyzék, így a téma forrásadottságaira való tekintettel két, egy évből származó, latin illetve német nyelven íródott extractust fogok közölni.

A források jellemzése

A két számadást az 1573-ban kiküldött királyi bizottság készítette el, tagjai Peter Feigel, a Szepesi Kamara tanácsosa, és Johann Salius, a Brenner-szövetkezet főrészevényese voltak.⁹ Ezt a bizottságot már több komisszió is megelőzte 1571. és az 1572. év folyamán. Tagjaikat az Alsó-Ausztriai Kamara delegálta. Köztük volt David Haag udvari fizetőmester, Ulrich Dreyling, a besztercebányai rézvállalat prefektusa, illetve Wilhelm Igl, besztercebányai finomító mű vezetője. Mindhárman képzett bányászati szakemberek voltak, részletes, nagyfokú alapossággal elkészített jelentéseiket az Udvari Kamara felhasználta a Peter Feigel és társa számára kiadott instrukció megalkotásában.¹⁰ Ezt az instrukciót 1573. március 17-én adták ki, amely szabályozta a Feigel bizottság munkáját, feladataik az alábbiakban foglalhatjuk össze. Elsőként meg kellett személyesen vizsgálniuk a nagybányai, felsőbányai és kapnikbányai tárnák állapotát, fel kellett mérniük a kincstári táró víztelenítésének felmerülő költségeit, majd a kapniki termeléssel kapcsolatos jogvitákat le kellett zárniuk a kövári uradalom birtokosával, Báthori

-
- 9 Peter Feigel murányi (1549–1551) majd sárosi udvarbíró volt (1557–1559), ennek következtében kiválóan ismerte Felső-Magyarország viszonyait. 1565–1567 között felső-magyarországi főlélmester, 1571 és 1573 között pedig a Szepesi Kamara tanácsosa. Ld. Magyar Országos Levéltár, E 244, Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai levéltár, Szepesi Kamara Regisztratúrája, Minutae-Expeditiones Camerales 5305. t. fol. 203. (= MOL E 244) illetve *Szűcs Jenő: A szepesi kamarai levéltár (1567–1813)*. Bp., 1990. 22. p. (A továbbiakban: *Szűcs*, 1990.) és *Kenyeres*, 2008. 181. p.; *Sarusi Kiss Béla: Murányi tisztségviselői a XVI. században*. Archontológia és életrajzi adattár. In: Fons 11 (2004) 428–430. p. (A továbbiakban: *Sarusi Kiss*, 2004.) Johann Salius Selmecbánya leggazdagabb bányatulajdonosai közé tartozott, 1571. január 1-én két társával, Michael Syceliussal és Schall Illéssel közösen megalapította a Brenner-szövetkezet, amelyben bányatulajdonukat egyesítették és közös művelés alá fogták. Ld. *Dr. Zsámbóky László: A magyar bányászat évezredes története*. I. köt. Bp., 1997. 162–163.p. (A továbbiakban: *A magyar bányászat évezredes története*, 1997.)
- 10 Az 1571 és 1572 között delegált bizottságok munkája is jól bizonyítja, hogy az Alsó-Ausztriai és a Szepesi Kamara kapcsolata sokrétű volt, a véleményezésben illetve a döntés-előkészítésben játszott szerepük vitathatatlan. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 268–280. fol. 282–285. fol. 349–350. fol. 378–383. fol. 436–439.

Györggyel.¹¹ Ezek után a bányakamara és a pénzverde működését kellett felügyelniük, a későbbi tisztviselői gárda tagjaira javaslatokat tenniük illetve az akkori pénztárnoknak segíteni a számadás elkészítésében. A bányakamara feladatai közül kiemelt helyet kapott az instrukcióban a beváltás folyamatának javítása, a finomítás ellenőrzése, felügyelők kijelölése, illetve a pénzverés folyamatának nyomon követése. Az ércbeváltáshoz szorosan kapcsolódott a csempészet kérdése, amely az adott korszakban komoly virágzásnak indult, mivel a termelőknek jobban megérte eladni csempészeknek a kitermelt ércet, mint beváltani alacsony áron a kamarában, ez a gyakorlat azonban komoly bevételtől fosztotta meg a kincstárat.¹²

A két regestum keletkezésekor a pénztárnok Wilhelm Scheuenstuel volt, a mellette dolgozó írnok pedig Wolfgang Wenger. A bányakamara irányítását Peter Feigel látta el, mint különleges jogkörrel ellátott, rangidős kamarai tanácsos, így a pénztárnok rangban alatta állt, és első körben neki tartozott elszámolással. Peter Feigel, mint tapasztalt bányászati szakember, tisztában volt vele, hogy a munka, amellyel az Udvari Kamara megbízta, nem lesz egyszerű feladat, és hosszú ideig húzódhat. Ennek ellenére több alkalommal kérte felmentését 1573 nyarán, hivatkozva egészségügyi állapotára és a pénztárnokkal való rossz viszonyára. Az Udvari Kamara tanácsa nem mentette föl feladata alól addig, amíg 1573 szeptemberében, majd novemberében nem készítette el Wilhelm Scheuenstuellel együtt a számadást.¹³

A két közlendő forrás, mint már említettük, a kamarai ércbeváltás folyamatát rögzíti, följegyezve tételenként a beadott érc mennyiségét, az érte később kifizetett pénzösszegeket, a bányakamara működtetéséhez szükséges forrásokat és a felmerülő költségeket. A bányakamarában folyó beváltásról és azt követő ércfinomításról mind a kormányzattörténet (Ember Győző), mind a bányászat- és tudománytörténet (Péché Antal, Wenzel Gusztáv) értekezett, azonban érdemesnek tartunk két, kortársnak számító írásművet kiemelni a témával kapcsolatban. Mindkét szerző a XVI. században élt, és Erdélyben dolgoztak kamarai cementező

---

11 ÖStA HKA GBU Bd. 397. fol. 27–33. illetve *Szentgyörgyi*, 1972. 21–23. p.

12 Komoly vitát váltott ki még a kővári uradalomhoz tartozó erdők használata is. Nagybánya városa az I. Lajos által adott kiváltságlevélre hivatkozva használta a Báthori birtok faállományát, azonban a család nem ismerte el ezt a kiváltságot, és akadályozta a kitermelést. Ez azonban kiesést jelentett a bányászatban és az ércolvasztásban is, ugyanis ahhoz elengedhetetlen volt a fa-szén. Ezt a kényes problémát is a két biztosnak kellett megoldania. Ld. *Szentgyörgyi*, 1972. uo. Csempészetre ld. ÖStA HKA Ungarisches Münz-und Bergwesen (= MBW) RN 7. fol. 19–22.

13 ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 430–432 illetve RN 12b fol. 551–552.

mesterként. Kolozsvári Czementes János Nagyszébenben tevékenykedett, míg Debreczeni László munkájában példaként a nagyszébeni és a nagybányai bányakamarát hozta fel, és többször megemlékezett a kolozsvári cementezőkről is. Írását Finály Henrik tette közé az Erdélyi Múzeum Évkönyvében 1867-ben, ennek alapján értesülhetünk arról, hogy milyen módon működött a nagybányai és a szebeni kamara a XVI. század közepén.¹⁴ Debreczeni László hét részre osztotta művét, az első rész hatodik fejezetében részletesen leírta a nagybányai aranyfinomító műhely szerkezetét, berendezését és az ott folyó munkálatokat. Ezek szerint a termelők által beadott aranyat összegyűjtötték, a próbáló megállapította az érc minőségét, az írnok egy számlát állított ki a beadónak, amelyen szerepelt az érc mennyisége, minősége és az érte fizetségül járó pénzösszeg. Ahhoz hogy beüzemeljék a cementező műhelyt, legalább hetven márka ércre volt szükség.¹⁵ Majd az aranyat tégelyekbe rakták, általában két-három tégelyt használtak, arra kellett ügyelniük, hogy egy tégelybe hasonló minőségű aranyat tegyenek. A tégelyeket egy kisebb és egy nagyobb részből álló kemencébe tolták, amikor elérte a megfelelő hőmérsékletet, akkor a salakot, amely az olvadt arany tetején úszott, leszedték, és átadták a választó műnek. Ebben a salakban található az aranytól elvált ezüst, ezt a *separator* finomította tovább. Ezután tovább olvasztották az aranyat, majd a próbáló megnézte a minőségét, és ha szükséges volt, még tovább hagyták benn a kemencében. Legtöbbször huszonnégy óráig tartott egy folyamat, de általában kétszer, esetleg háromszor meg kellett ismételní a *cementatio* folyamatát.¹⁶ Ha megfelelt az érc minősége, akkor vasformában rudakat öntöttek belőle és átadták dokumentálás mellett a pénzverdének. A kamaraispánnak (1573-ban a *perceptornak*) jelen kellett lennie a beváltásnál, próbálásnál, finomításnál és a pénzverésnél is. A bányakamarától a termelők az írnok által kiállított cédula ellenében vehették fel a nekik járó pénzösszeget.¹⁷ Kolozsvári Czementes János adatgyűjteménye 1530 és 1586 között íródott, részletesen leírta a szerző a cementező műnél érvényben lévő minőségi rendszert, és hogy egyes

---

14 *Finály Henrik*: Debreczeni László aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fémmívelés és pénzverés történelméhez. In: *Erdélyi Múzeum Egyeslet Évkönyve*. IV. kötet. Kolozsvár, 1866–1867. 111–130.p. (A továbbiakban: *Finály*, 1867.) Szöveg latinul íródott, található benne több magyar rész is. A teljes címe: „Commentarius super auri praxim, qua deducitur ad consuetam puritatem, ut ex eo monetae sine ulla reprehensione cudi possint aerae. Auctore Ladislao Debrecino.”

15 1 budai márka = 4 budai ferton = 0,2455 kg. Ld. *Bogdán István*: Magyarországi űr, térfogat, súly és darabümmértékek 1874-ig. Bp., 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai VI. Levéltan és történeti forrástudományok. 7.) 454. p. (A továbbiakban: *Bogdán*, 1991.)

16 *Finály*, 1867 124–130. p.

17 Uo.

kamaráknál milyen átszámítást használnak. Emellett értekezett a finomításnál használt segédanyagok (réz, ólom, higany) megfelelő arányáról, vegyítéséről. A cementező műhely vezetője jellemezte az egyes pénzverdéket, tudósítása szerint jó minőségű arany forintot Körmöcbányán, Nagybányán és Szebenben vertek, és itt tették el a legkevesebb érc hulladékot a kamaraispánok.¹⁸

Az alább közlendő latin nyelvű számadásanyag az Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Vermischte Ungarische Gegenstände RN 12b folio 722–727. alatt található (továbbiakban ÖStA HKA VUG).¹⁹ A számadást Peter Feigel királyi biztos, és a kamarai pénztárnok Wilhelm Scheuenstuel készítette el. Az irat két részre osztható, az első rész az „A” jelzést viseli, a második rész pedig „B” jelzésű. Az első részben az arany és ezüst beváltáshoz kapcsolódó bevételeket és kiadásokat közli a biztos, egymás utáni sorrendben, név szerint, dátummal és a pontos összeggel. A bevételi sorban nyolc tétel szerepel, míg a kiadásnál tizenhét tétel. A számadás időszaka 1573. június 20-tól szeptember 27-ig tartott. A második, „B” jelzetű, iratot a biztos és a pénztárnok készítette el, ebben a beváltott érc mennyiségét, az érte kiadott pénzösszeget illetve a bányászok tartozásait tüntették fel külön-külön. Ez egy rövidített kivonata egy részletesebb számadásnak, ezt a jelentéshez szánta Feigel mellékletnek, ezért csak a leglényegesebb tételeket tüntette fel, dátummal együtt.²⁰

A „B” jelzéssel ellátott irathoz szorosan kapcsolódik a német nyelven íródott számadás, amelyet Feigel 1573. november 29-én küldött el a Szepesi Kamara számvevő hivatalába.²¹ Ez a forrás az ÖStA HKA VUG RN 12b folio 789–810 alatt található. Itt is, a fentihez hasonló metódusban, külön jegyezték fel a bevételt illetve a kiadást. A bevett érc mennyiségét és az érte járó pénzösszeget termelőként rögzítették, összesen tizenhét, jelentősebb vagyonnal bíró, magántárna tulajdonos volt ekkor Nagybányán és Felsőbányán. A beváltás legprosperálóbb időszaka júliustól szeptemberig tartott, ekkor ugyanis a tárnákban kevesebb volt a talajvíz,

18 *Herzfelder Armand Dezső*: Kolozsvári Czementes János könyve. In: *Magyar Könyvszemle*, 4. (1896) 276–301. p. illetve 350–373.p. (A továbbiakban *Herzfelder*, 1896.)

19 Kutatásaimat a Collegium Hungaricum ösztöndíj keretében valósítottam meg 2010-ben.

20 1601. november 13-án erről az időszakról is (1573–1579) készített kivonatos ellenszámadást Wolfgang Ligustius, a Szepesi Kamara számvevőmestere, a királyi bizottság kérésére. Ld. ÖStA HKA VUG RN 13a fol. 113–117.

21 A Szepesi Kamara számvevő hivatala két részre oszlott: a német és a latin irodára, az iratokat is külön őrizték, ez a rendszer egészen 1606-ig állt fenn. Ld. *Ember*, 1946. 164. p.

illetve a vízmentesítés is hatékonyabban működött.²² Ennek a számadásnak a segítségével egy rangsort lehet felállítani a legtekintélyesebb bányapolgárok között, ezt a névsort össze lehet vetni az 1574. évben kiküldött bizottság által készített névsorral, illetve az 1601-ből származóval. Az összehasonlításból megállapítható, hogy 16. század végére a korábbi komoly befolyással bíró családok nagy része eltűnik, és egy család (Herberstein família magyar ága) kezében összpontosult a magántárna vagy legnagyobb része.²³

-
- 22 A bányavíz leküzdéséhez lényeges alapfeltétel volt az állandó vízi energia-forrás, ez azonban a nyári és téli hónapokban, tározó hiányában, nem valósulhatott meg. Ennek következtében vagy csökkentették, vagy szüneteltették a termelést. Ld. *Paulinyi Oszkár: Gazdag föld – szegény ország. (Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából).* Szerk.: *Buza János.* Bp., 2005. 326. p. (A továbbiakban: *Paulinyi, 2005.*) Hasonló helyzetről rendelkezett a felsőbányai városi tanács, az 1570-es bányarendtartásban, miszerint a sáfár (felügyelő), ha a vízhiány miatt nem tudnak dolgozni, bérét egy forintra kell csökkenteni. Ld. *Wenzel, 1880.* 418. p.
- 23 Az 1574-es jelentést, Paczoth János szepesi kamarai tanácsos készítette el, az 1601-est pedig Johann Erck és Georg Vischer, a huszti váruradalom alkalmazottai. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965–968. illetve RN 13a fol. 71–80.

Forrásközlés

1.

Peter Feigel szepesi kamarai tanácsos és Nagybányára kiküldött biztos elszámolása az arany és az ezüst beváltásából származó pénzbevételekről és kiadásokról, 1573. június 20. és szeptember 27. között

Peter Feigel von Seubelsdorff számadása az arany és az ezüst beváltásából származó pénzbevételről és kiadásokról⁴

Pénzbevétel

Név	Dátum	Összeg
Johann Czeber, a Szepesi Kamara pénztárnoka	1573. július 25.	4000 magyar forint ²⁵
Johann Czeber	nincs feltüntetve	200 forint
Bognár Pál szatmári harmincados ²⁶	1573. július 10.	400 forint
Nagybánya városa, kölcsön fejében, a beváltáshoz	1573. augusztus 24.	398 forint 91 dénár
Derechkei Vital kállói harmincados ²⁷	1573. augusztus 24.	60 forint
Koekemesdi Mátyás, sztropkói harmincados (Szepesi Kamara küldte) ²⁸	1573. augusztus 28.	1000 forint

24 ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 722–727. Révay Ferenc kamarai elnök 1573. november 12-én küldte tovább az Udvari Kamarának a két számadást, a bányakamara költségeiről és a bevett ércről, amelyet még aznap tovább küldtek Kassára a pénzverdébe. Peter Feigel 246 forintról, 74 és fél dénáról nem tudott számot adni, mert nagyon súlyos betegségbe esett, majdnem belehalt. A felépülése után, ahogy Révai írta, erről elküldi a számadást a kamarának. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 720. illetve *Acsády*, 1894. 112. p. Feigel december 4-én halálozott el. *Sarusi Kiss*, 2004. 430. p.

25 1 aranyforint (gulden) = 72 garas = 360 dénár, 1 magyar (kamarai) forint = 100 dénár. Ld. *Finály*, 1867. 128. p.

26 Bognár Pál később szatmári udvarbíró lett, azonban 1576–1577-ben lefoglalták vagyonát, mert jelentős tartozást halmozott fel. Ld. *Kenyeres*, 2008. 202. p.

27 Nagykálló, Szabolcs vármegye.

28 Sztropkó, Zemplén vármegye.

Bognár Pál, szatmári harmincados	1573. augusztus 26.	100 forint
Arky István, pataki ellenőr	1573. szeptember 14.	1000 forint

(Szepesi Kamara küldte)²⁹⁵

Végösszeg**7158 forint 91 dénár***Kiadások*

Személy	Tárgy	Dátum	Összeg
A nagybányai bányaművelők	az arany és ezüst beváltásáért (próbálás után)	1573. július 24. és szeptember 14. között	1848 forint 90 dénár
Nagy Simon, nagybányai polgár ³⁰	az elválasztásra küldött arany és ezüst masszáért („B” iratban feltüntetve)	nincs feltüntetve	924 forint 8 és fél dénár
A felsőbányai bányapolgárok ³¹	az arany és az ezüst beváltásáért (próbálás után) – utalás a német számadásra között	1573. július 24. és szeptember 16.	2903 forint
Wolfgang Wenger, nagybányai bányairnok	Királytáró művelésére, és egyéb szükségletre (utalás Wenger jegyzékére) ³²	nincs feltüntetve	385 forint 32 dénár
Wolfgang Wenger,	Királytáró művelésére, érchúzáshoz két kötél vásárlására (utalás Wenger jegyzékére)	nincs feltüntetve	108 forint

29 Sárospatak, Zemplén vármegye.

30 Nagy Simon művelte Johann Lakatos és Tóth Ambrus nagybányai polgárok bányáit a két özeveg nevében, így ő lett a legjelentősebb kitermelő a városban. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965.

31 A felsőbányai termelők névsora 1574-ből: Johann Iskel bíró, Matthias Sleher, Nagy János, Ramochai Pál, Cheff Orbán örökösei, Basa János és Márton, Chorba Éliás, Pogan Kristóf, Nagy György, Deák Miklós, Wegh Ferenc. Ld. Uo. fol. 966–967.

32 ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 768–774. (1573. július 12. – október 4.)

Uradalom jobbágya	a kötél elkészítésére	nincs feltüntetve	1 forint
Wolfgang Wenger	zúzda, cementező mű szükségletére, mosóteknő vásárlására ³³	nincs feltüntetve	22 forint 50 dénár
Nagybányai bíró Wolfgang Wengertől	három mázsa vas ³⁴	nincs feltüntetve	14 forint
Soklyóssy István szatmári udvarbíró, ³⁶ Wolfgang Wenger jelenlétében	156 font salétrom szállításáért ³⁵	nincs feltüntetve	8 forint 75 dénár
Synus Simon nagybányai lakos, Wolfgang Wenger adta át	igáslovak vásárlásáért	nincs feltüntetve	100 forint
sókamara tiszdje	finomító mű számára	nincs feltüntetve	30 forint
Peter Netsch bányabíró	só	nincs feltüntetve	90 forint
Nagybánya városa	az egykori szatmári provizor által lefoglalt bor ellenében	nincs feltüntetve	298 forint 91 dénár

33 A mosóteknőre a zúzás közben keletkezett apró szemcsék felfogása miatt volt szükség, a finomításnál pedig ebben mosták ki a tégelyekből a segédek a finomító port. Ld. *Finály*, 1867 114. p. A szövegben egy 16 iccés teknőt említenek, átszámítva a vályú kb. 11 literes lehetett. Ice: justa, media, Halbe. Európai előzmény. 14. század. Nagybányai icce 0,67 l. Ld. *Bogdán István*: Régi magyar mértékek. Bp., 1987. 87. p. (A továbbiakban *Bogdán*, 1987)

34 Mázsa: centenarius, Zenter. Ismeretlen eredetű. Nagybányai mázsa 100 helyi font, azaz 55, 80 kg. Ld. *Bogdán*, 1987. 116. p.

35 Salétromot az éghető tulajdonságai miatt alkalmazták a cementezésnél. Ld. *Finály*, 1867 115.p. Font: libra, Pfund. Római és európai előzmény. 1404. Bánya font: 0,55 kg. Ld. *Bogdán*, 1987. 115. p

36 Soklyóssy István 1569–1570-ben krasznahorkai, 1570–1572 között munkácsi, 1572–1573-ban szatmári, majd 1576–1577 között egri udvarbíró. Ld. *Kenyeres*, 2008. 208. p..

Szomolnok	két hordó kénsavért (vitriol) ³⁷	nincs feltüntetve	hordónként 30 forint 2×30=60 forint
Gallus Kargel	vasmű működéséhez szükséges két mázsa réz (16 font egy-egy mázsa) ³⁸	nincs feltüntetve	fontként 29 forint 70 dénár 32×29,7 =950 forint
Munkások (Peter Feigel alkalmazottai)	munkabér	1573. június 20. és szeptember 27.	200 forint
Végösszeg			6912 forint 16 és fél dénár

[Georg Jezerniczky, a Szepesi Kamara számvevőjének megjegyzése: 246 forint, 74 és fél dénár eltérést tapasztalt, erről rövidesen jelentést készített a kamarának, és a tanács elé fogja terjeszteni]

Rövidített kivonat az arany és ezüst beváltásáról, Peter Feigel biztos úr és Wilhelm Scheuenstuel nagybányai pénztárnok elszámolásából – benyújtva a Szepesi Kamarának³⁹ („B”)

Peter Feigel bevételezése

Elsőként Peter Feigel úr, ahogy az előző irat is megmutatja, tanúk jelenlétében, a bányászat hasznából és az arany illetve ezüst beváltásából Nagybányán 7158 forintot, és 91 dénárt vett be, ebből az összegből származó költségeket a már mondott elszámolásában tételenként feltüntette, a beadott ércért átadott a

37 Hordó: vas, vasa, Fass. Hazai alkotás. 1395. 80,5–930,0 liter. (8–93 köből). Ld. *Bogdán*, 1987. 86. p.

38 Peter Feigelnek a vaskohászatot fellendítő tevékenységére ld. *Sarusi Kiss Béla*: Vasgyártás és vasgázdálkodás Murányban a XVI. században. In: *Fons* 4. (1997) 1. sz. 79–98. p.

39 ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 725–727.

nagybányai és felsőbányai polgároknak az elszámolás szerint 5675 forintot, 98 és fél dénárt.⁴⁰

Az arany és az ezüst bányakamarai adminisztrációja (Peter Feigel)

Ennek az összegnek az elszámolásába beszámította Feigel úr, számadásának értelmében, hogy Nagy Simon nagybányai polgár a bányakamarába beadott hét márka és tizenhárom pisetum aranyat, ötvenkilenc márka és két pisetum ezüstöt, mindezért a számadás szerint kapott 924 forintot, nyolc és fél dénárt.⁴¹

A mérlegelésnél a két aranyfinomító műhelyben (cementező, választó) hiányt találtak, ezt Peter Feigelnek kellett pótolnia, ez egy márka és 4 pisetum aranyat, egy márka és 18 pisetum ezüstöt tett ki.⁴²

A nagybányai és felsőbányai polgároknál hátra maradt összeg, saját megvallásuk szerint, és Peter Feigel elszámolása szerint is, behajtásáról a kamara számára Wilhelm Scheuenstuel kamarai pénztárnok gondoskodott, ez 4751 forint és 90 dénár volt.

Wilhelm Scheuenstuel, az új nagybányai pénztárnok bevételezése

Az előző számadás mellett átnézte Peter Feigel úr számadását, a pénztárnok a nagybányai és felsőbányai polgároknál tartozásként 4751 forintot és 90 dénárt jegyzett fel.

---

40 A latin szövegben Felsőbánya neve Medii Montis, németül pedig Mittelsperg. Ld. MOL E 244 5292 t. fol. 94.

41 Nagy Simon személyére ld. második táblázat. Egy márka a 16. század közepén huszonnégy karátra (karat) oszlott, egy karat pedig 2 pisetumot tett ki, így egy márka 48 pisetumnak felelt meg. Ld. *Finály*, 1867. 120. illetve 127. p.

42 A bányakamarának a finomításnál volt kétféle nyeresége, az első a tiszta nyereség volt (lucrum camerae), illetve a maradéknak nevezett nyereség (residuum/lucrum extra rationem). Ez abból következett, hogy a legfinomabb minőségű aranyból (23 és fél karát) 69 darab arany forintot vertek, de a termelőknek 64 aranyforintot és 54 garast adtak ki minden egyes márka után. Így a bányakamarának maradt 4 aranyforint és 18 garas haszna, ezen felül a verésnél még keletkezett újabb 48 garas nyereség. (1 aranyforint = 72 garas = 360 dénár). Ld. *Finály*, 1867. 128–129. p. A jogos nyereség mellett azonban sokszor előfordult, hogy a próbálásnál csaltak, és több hulladékot raktak el saját maguknak, mint amennyi elő volt írva. Ld. *Herzfelder*, 1896. 300. p.

Emellett átvett a Szepesi Kamarától három ezer forintot, ezt az összeget a kamara Őfelsége rendelése alapján a kigyósi birtok zálogba adásából kölcsönként jutatta, hogy az arany és ezüst beváltásba forgassák bele, az összeg tehát 3000 forint.⁴³

1573 novemberében a Szepesi Kamarától a pénztárnok egyéb személyek kölcsönéből és az új pénzermékből, melyeket Körmöcbányán vertek aranyból és ezüsből, átvett 2000 forintot.⁴⁴

Az összes bevétel tehát: 9753 forint és 90 dénár

Az arany és az ezüst adminisztrációja (Wilhelm Scheuenstuel)

Ezt az összeget a pénztárnoknak el kell számolnia a kamara felé, a másik irat tartalma szerint. Tizenkét részben beadott arany, amely 25 márkát, 17 és fél pisetumot tett ki, 264 márka és 25 pisetum ezüst, ez összesen 3668 forintot és 69 dénárt ért, az arany lemérését a pénztárnok végezte el és jegyezte fel november 4-én, az esküdtek jelenlétében, a kassai aranyfinomító műhelynek, nem több mint, 25 márkát és 5 pisetumot adott át.

Ennek alapján a pénztárnok számadásában 12 és fél pisetum hiány keletkezett.

Az ezüst mérlegelését is november 4-én végezte el, és a már említett kassai finomítónak átadott 263 márka és 8 pisetum ezüstit.

Így egy márka, 17 pisetum hiány keletkezett.

---

43 Mágóchy Gáspár 1573 szeptemberében vette zálogba a Szepesi Kamarától a kigyósi uradalmat, 3000 forintért. Ezt a pénzösszeget utalták át a nagybányai kamarába, hogy segítsék az újjászervezést. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 567. illetve fol. 700–701. MBW RN 5 fol. 780–781.

44 Az 1570-es évek elején több koncepció született arra, hogy a nagybányai pénzverdét bezárják, mert a térség igen veszélyessé vált. Az első tervszerint havonta kellene, az összegyűjt ércet Szatmárra szállítani, majd innen a körmöcbányai pénzverdébe, erős katonai kíséret mellett. A következő kiszemelt helyszín Kassa lett volna, ahol a híres szakembernek számító Jacob Pendtner irányította a pénzverdét. A harmadik helyszín a szatmári vár lett volna, ide helyezték volna át a nagybányai pénzverőház tartozékait, és itt verték volna pénzerméket állandó katonai jelenlét mellett. Végül egy ideig Körmöcbányán vertek pénzt a nagybányai ércből. Ld. ÖStA HKA GBU Bd. 397 fol. 30. illetve VUG RN 13a fol. 113–117. Jacob Pendtner személyére ld. *Rausch Petra*: „Rivuli Dominarum ac oppidi medii montis”—A szatmári bányavidék és a nagybányai bányakamara 1550–1580 között. In: Interdiszciplináris Doktori Iskola Kutatási Füzetek 13. (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar). Szerk.: Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt. Pécs, 2008. 176–177.p. (A továbbiakban: *Rausch*, 2008.)

A teljes arany mennyiség, amelyet a kamarának átadtak: 32 márka, 14 pisetum.

A teljes ezüst mennyiség 321 márkát és 21 pisetumot tett ki.

Az aranyban összesen 16 és fél pisetum hiány keletkezett.

Az ezüstben összesen 35 pisetum hiány keletkezett.

[A fedőlapon található oldaljegyzet: Az Udvari Kamara 1573. november 27-én kapta meg a jelentést, emellett felszólítják a szepesi kamarai tanácsosokat, hogy a többi számadást és jegyzéket is küldjék fel Bécsbe, és járjanak utána, milyen állapotban van a Királytáró, milyen bányászok dolgoznak ott, és milyen munkát végeznek. Dátum: Bécs, 1573. november 27.]

2.

A Szepesi Kamara számvevő hivatalába 1573. november 27-én benyújtott jegyzék

1573. november 5-én Wilhelm Scheuenstuel pénztárnok, Öfelsége arany és ezüst beváltásánál, az arany és ezüst beváltásáért átszámítva 2000 forintot kapott.

Ugyanő, a kigyósi uradalom zálogba adásából, amely október 5-én lett bejegyezve, 3000 forintot kapott.

Október 12-én folyósítottak neki újabb 2371 forintot és 31 dénárt.

A teljes összeg: 7371 forint 31 dénár.

*A pénztárnok kiadásai (Wilhelm Scheuenstuel)⁴⁵**Boscho Ferenc⁴⁶*

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Hátralék
Augusztus 8. és szeptember 15. között bevételezett ezüstért és aranyért Őfelségének adós ⁴⁸	150		Bozo Ferenc bemutatott 45 ezüstrudat Őfelsége szignálójának, 7 márkát adott be ⁴⁷	1217	57 és fél	76 forint 71 és fél dénár
W. Sch. ⁴⁹			Ellenjegyezte: Peter Feigel			

---

45 ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789–810.

46 Boscho/Bozo Ferenc szerepel a nagybányai tárnatulajdonosok 1574-ből származó jegyzékből, egy nagybányai tárnát (Oferzayt) művelt Nagy Simonnal közösen. Az 1599-ben kiküldött bizottság jelentése szerint Johann Rueber rendelkezése alapján 1573-ban bérbé vehetett a nagybányai városvezetés három tárnát Nagybányán három évre (Geenswar, Újkerék, Forkoshacht), Bozo Ferenc a városbíró tisztjét töltötte be. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965. illetve RN 12c fol. 1496.

47 A szignáló a pénzverde saját verőjegyét ütötte bele a fémbe az ellenőrzés céljából. A magyar verdejegy a mesterjegy-rendszerből alakult ki, a 15. század második felétől. Ld. *Gyöngyösi*, 2008. 190–191. p.

48 A termelőknak a bevett érc után urburát kellett fizetniük, az Anjou-korszaktól kezdve. Az arannyal ez a mennyiség 1/10-e, az ezüstnél 1/8-a volt. Ld. *Batizi Zoltán: A középkori bányászat*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon*. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó József. Bp., 2008. 131. p. (A továbbiakban: *Batizi*, 2008.) A nagybányai és felsőbányai polgárok több kérelemmel is fordultak a Szepeesi illetve az Udvari Kamarához, hogy őket a kiváltságaik értelmében mentesítsék az urbura-fizetés alól, azonban nem jártak sikerrel. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 497–500.

49 Wilhelm Scheuenstuel pénztárnok, a továbbiakban ezt a rövidítést fogom használni.

*Segedi Ferenc*⁵⁰

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Hátralék
Július 24. és szeptember 16. között bevételezett ezüstért és aranyért Őfelségének adós.	425		Szegedy Ferenc bemutatott 24 ezüstrudat Őfelsége szignálójának, 45 márkát és 5 pisetumot adott be			117 forint és 73 dénár
			Ellenjegyezte: Peter Feigel			
			október 15-ig a pénztárnok bevett 16 márka ezüstöt és 4 márka aranyat, ennek az értéke	558	73 és fél	
			W. Sch.			

50 Segedi/Szegedy Ferenc az egyik legtekintélyesebb nagybányai magántárna tulajdonos volt, és több ízben a városi vezetés tagja is. Az 1574-ben készült jegyzék szerint három tárnát művelt Nagybányán (Kisgepel, Nagyschlacht, Újschlacht). Egy 1579-ből származó, az ezüsttermelést feltüntető lajstromban Szegedy Ferenc neve mellett 60 márka, és 40 pisetum leadott ezüst szerepel. Ugyanebben az évben az Udvari Kamara kérésére az Alsó-Ausztriai Kamara készítetett egy bérbeadási szerződés tervezetet, amelyben Szegedy egy nagybányai társával bérbe venné a Királytárót egy évre. Komoly befolyását mutatja, hogy évekkel később, 1599-ben lefoglaltatta a felsőbányai Wandt tárnát, mert a legnagyobb helyi termelő, Friedrich von Herberstein nem törlesztette neki a felvett kölcsönt. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 966. RN 12c fol. 1130–1148. illetve 1502. MBW RN 6. fol. 231–232. ezen kívül még MOL E 244 5292. t. fol. 361. illetve Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai levéltár, Szepesi Kamara regisztratúrája, Repraesentationes, informationes et instantiae N°8 5 cs. (1577. március 16.) (A továbbiakban MOL E254)

*Bozo Márton*⁵¹

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Július 24. és szeptember 14. között a bevételezett ezüstért és aranyért Őfelségének adós.	250		Bozo Márton bemutatott nyolc ezüstrudat Őfelsége szignálójának megjelölésre 27 márkát adott be			október 30-án kapott 25 forintot
W. Sch.			Ellenjegyezte: Peter Feigel			

*Schloyr Mátyás*⁵²

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Július 24. és szeptember 14. között bevételezett ezüstért és aranyért Őfelségének adós.	400		Schloyr Mátyás Őfelsége szignálójának 8 ezüstrudat adott szignálásra, 33 márkát adott be			október 16-ig kapott Schloyr Mátyás 40 forintot, október 23-ig újabb 10 forintot, majd október 30-ig további 50 forintot a beadott ércért
			ellenjegyezte: Peter Feigel			W. Sch.

51 Bozo Márton az 1574. évi jegyzékben, mint felsőbányai tárnatulajdonos, négy tárnát (Thomoz, Kalicz, Romolcz, Kapwbania) birtokolt, az 1579-es kimutatás szerint 7 márka és 37 pisetum ezüstöt szolgáltatott be a kamarának. 1570-ben és 1575-ben a felsőbányai városvezetésben, mint esküdt, játszott szerepet, ezt bizonyítják a város által kibocsátott bányarendtartások. 1589-ben pedig a bányamesteri posztot töltötte be. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 967. illetve MBW RN 6. fol. 231–232. Az említett bányarendtartásokra ld. *Wenzel*, 1880. 418–422. p.

52 Schloyr/Sleher Mátyás az 1574-es jegyzék szerint felsőbányai termelőként három tárnát művelt társaival közösen (Thomoz, Romolcz, Kalapschacht). Az 1575-ben kiadott felsőbányai bányarendtartás bevezetőjében a városi tanács esküdtjeként szerepel. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968. illetve *Wenzel*, 1880. 419. p.

*Zchorba Illés*⁵³

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár
Augusztus 8. és szeptember 14. között bevételezett ezüstért és aranyért Ófelségének adós	100		Zchorba 6 ezüstрудat adott le Ófelsége szignálójának szignálásra, 22 márkát adott be		
		W. Sch.	Ellenjegyezte: Peter Feigel		

*Bascha Janusch*⁵⁴

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Augusztus 8. és szeptember 14. között bevételezett ezüstért és aranyért Ófelségének adós	200		Bascha Janusch beadott 6 ezüst- rudat Ófelsége szignálójának szignálásra, 19 és fél márkát adott be			Szeptember 23-ig 19 font és 1 lot, ⁵⁵ majd 15 font és 3 lot, 16 lot, 17 és 12 lot ezüstöt adott be ez 106 forintot és 68 dénárt ért

53 Zchorba Illés/Elias az 1574-es jegyzék szerint a felsőbányai termelők közé tartozott, és öt tárna művelésében vett részt (Kaliczer, Romolcz, Kapubania, Mihailurbania, Kalapschacht). Az 1579-ben készült lajstromban a neve mellé 12 márka és 21 pisetum ezüstöt jegyeztek fel. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968. illetve MBW RN 6. fol. 231–232. Felsőbánya városának vezetésében több évtizedig fontos szerepet töltött be, 1570-ben városi esküdt, 1575-ben bányamester, 1578-ban főbíró lett, 1587-ben is ő volt a bíró, 1589-ben újból esküdtként fordul elő a forrásokban. Ld. *Wenzel*, 1880. 418–422. p.

54 Bascha Janusch/János az 1574-es jegyzék szerint felsőbányai polgárként egy tárnában folytatott termelést (Mihailurbania). 1579-ben 6 márka és 25 pisetum ezüstöt adott be a kamarába. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968. illetve MBW RN 6 fol. 231–232. 1575-ben a városi tanács esküdtjei között szerepel a neve. Ld. *Wenzel*, 1880. 420. p.

55 Lat: Német eredetű, a mérték jelentésű Loth átvétele, német szövegben általában Loth-ként szerepel. A köznapi gyakorlatban a legkisebb súlyegység, a font meghatározója, a font 1/32 része volt. Budai lat = 2 budai nehezék = 1/32 budai font (1 budai font=0,56122 kg). Ld. *Bogdán*, 1991. 451–453. p.

W. Sch.	Ellenjegyezte: Peter Feigel	Aranyból 1 fontot és 34 pisetumot, majd 22 pisetumot, majd 103 pisetumot adott be, majd 132 pisetumot, mindez 135 forintot ért, a végösszeg 242 forint és 66 dénár volt, ezért még 66 dénárt fizettek a termelőnek
		W. Sch.

*Fraw Zscheff Urbanin*⁵⁶

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Július 24. és szeptember 14. között bevételzett ezüstért és aranyért	800		18 ezüstrudat adott át			Október 23-án 84 font és 6 pisetum ezüstöt adott be
Ófelségének adós			Ófelsége szignálójának, 89 márkát adott be			
Október 16-án kifizetett	40					15 fontot és 3 pisetumot
	W. Sch.		Ellenjegyezte: Peter Feigel			16 lotot

56 Zscheff Urbanin özvegye 1574-ben két felsőbányai tárnát résztulajdonosként, egyet pedig egyedül művelt (Wandt, Farkasbania, illetve Fudorbania). Ld. ÖStA HKA VUG 12 RN 12b fol. 968.

82 fontot és 13 lotot a végösszeg: 496 forint és 87 dénár

Aranyból 5 fontot és 8 ½ pisetumot, 132 fontot és 40 pisetumot adott be
végösszeg:
91 forint

A teljes összeg:
899 forint és 78 dénár

Hátralékban van még 45 aranyforint és 38 dénár (=67 forint és 88 dénár)

W. Sch.

*Petter diack*⁵⁷

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Szeptember 14-én a bevételzett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	13					Beadott 29 és fél, majd 21 és fél pisetum aranyat ebből 132 aranyforintot vertek, ezt a pénztárnok átadta 26 aranyforint és 11 dénár, 150 dénár lett kifizetve

---

57 Péter deák 1575-ben városi esküdt volt Felsőbányán. Ld. *Wenzel*, 1880. 419. p.

maradt ezen
kívül 39 forint
és 11 dénár

W. Sch.

*Nagy Janusch*⁵⁸

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Július 24. és szeptember 14. között bevételezett aranyért és ezüstért	235		Őfelsége szignálójának négy ezüstrudat adott le, 19 márkát adott be			Október 21-ig leadott 17 márka ezüstöt (finomsága: 15, 3 lot, kerekítve 16 lot) ⁵⁹
		W. Sch.	Ellenjegyezte: Peter Feigel			16 márka 11 lot és 3 negyed ezüst (átváltási ár: 6 forint)
						A beadott ezüstért a végösszeg: 100 forint 39 dénár
						Aranyból 1 márkát és 45 pisetu-

58 Nagy Janusch/Johann 1574-ben három felsőbányai tárnában volt résztulajdonos (Kapwbania, Mihailurbania, Kalapsacht). 1579-ben hét márka és 12 pisetum ezüstöt adott be a nagybányai bányakamarába. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968 illetve MBW RN 6 fol. 231–232. 1570-ben és 1575-ben ő töltötte be a főbírói tisztelet (iudex primus) Felsőbányán. Ld. *Wenzel*, 1880. 419–420. p.

59 Lot kifejezés ebben a szöveggörnyezetben az ezüst minőségére utal, amelyet a próbáló állapított meg a pénztárnok jelenlétében, a próbatüvel, általában szemmérték alapján dolgoztak, a kerekítés szabályairól mindenegyes bányakamara maga döntött. Ld. *Finály*, 1867. 122–124. p. Az ezüst próbálására ld. Báthori Gábor pénzverési engedélye a lippai Ötves Andrásnak, 1608-ból. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 5. (1898) 2. sz. 44. p.

mot (finomsága:
19 és fél karát)

Ebből 104
aranyforint és
62 dénár, illetve
137 forint
90 dénár

W. Sch.

*Ramotschi Paull*⁶⁰

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Augusztus 8. és szeptember 14. között bevé- telezett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	400		Őfelsége szignálójának 17 ezüstrudat adott le, és 55 márkát adott be			Beadott 47 márka és 19 pisetum ezüstöt (finomsága: 15,3 lat, kere- kítve 16 lat)
	W. Sch.		Ellenjegyezte: Peter Feigel			46 márkát és 11 lotot, így a végösszeg: 220 forint 12 dénár Aranyból 2 már- kát és 2 pisetu- mot (finomsága: 19 és fél karát) ebből 110 arany- forint és 25 dénár 18 pisetum arany (22 karát)

60 Ramotschi Paul/ Ramotcza Pál 1574-ben egy nagybányai tárnában volt résztulajdonos (Fechke), és további négy felsőbányai tárnában (Wandt, Kaliczter, Kapwbania, Borkutbania). Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968. 1575-ben pedig városi esküdt volt. Ld. *Wenzel*, 1880. 419. p.

ebből 22 aranyforint és 67 dénár

Ki lett fizetve a 400 forint 62 dénárán túl 66 dénár, 41 aranyforint és 150 illetve 116 dénár

W. Sch.

*Huscholÿ Janusch (Richter zum Mittelberg)*⁶¹

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár
Július 24. és szeptember 14. között bevételezett aranyért és ezüstért	235		Öfelsége szignálójának hét ezüstrudat adott le, 25 márkát és 36 pisetumot adott be		
Öfelségének adós			Ellenjegyezte: Peter Feigel		
		W. Sch.			

61 Huscholÿ Janusch/ Huzkeoll Johann 1573-ban és 1574-ben Felsőbánya bírója volt. Felsőbányán három tárnában volt résztulajdonos (Romolcz, Kapwbania, Farkasbania). Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968. 1570-ben és 1578-ban bányamester (Perkmeister) volt. Ld. *Wenzel*, 1880. 418–420. p.

*Toedt Ambrosin*⁶²

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Augusztus 9. és szeptember 15. között bevételezett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	100		Őfelsége szignálójának 11 ezüstrudat adott le, 10 márkát és 3 pisetumot adott be			Hátralékként fizet még a kamara készpénzben 100 forintot és 75 dénárt
		W. Sch.	Október 10-én beadott 8 márka 16 latos ezüstöt, és 1 márka 44 pisetum 22 karátos aranyat, ezért 200 forintot és 75 dénárt kapott			
			W.Sch.			W. Sch.

*Pogann Cristoff*⁶³

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár
Július 24. és szeptember 14. között bevételezett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	135		Őfelsége szignálójának beadott egy ezüstrudat, 5 és fél márkát adott le		

62 Toedt Ambrosin/Thot Ambrosius nagybányai művelő volt, Johann Lakatos özvegyének bányáit is művelte, azonban közben ő is meghalt, így a két özvegy bányáit Nagy Simon vette át. 1574-ben özvegye egy nagybányai tárnát tartott saját művelés alatt (Oferzayt). Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968. A közölt számadás szövegéből az derül ki, hogy már a számadás készítésének idején az özvegye kezelte a javakat.

63 Pogann Cristoff 1574-ben két felsőbányai tárnában termelt (Kaliczer, Romolcz). 1579-ben 3 márka és 22 pisetum ezüstöt adott be a nagybányai bányakamarába. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 967. illetve MBW RN 6 fol. 231–232. 1570-ben és 1575-ben városi esküdt. Ld. *Wenzel*, 1880. 418–419. p.

Október 16-ig kifizetett 32
a pénztárnok

23-án 8

30-án 6

W. Sch.

Ellenjegyezte:
Peter Feigel

*Wjgk Ferencz*⁶⁴

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Augusztus 8. és szeptember 14. között bevételezett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	135		Őfelsége szignálójának egy ezüstrudat adott be, ez 4 márkát nyomott			Október 31-én adott be még két márka és 4 pisetum 21 és fél karátos aranyat
Október 31-én a pénztárnok kifizetett	15					November 3-án 11 márka ezüs- töt (15, 3 latos)
	W.Sch.		Ellenjegyezte: Peter Feigel			W. Sch.

64 Wjgk Ferencz/Wegh Ferencz 1574-ben egy felsőbányai tárnában folytatott kitermelést (Romolcz). Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 968.

*Nagy Symon*⁶⁵

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár
Július 24. és szeptember 16. között bevételezett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	1021	91	Nagy Simon a finomító műbe beadott 15,3 latos 10 darab, 59 márka és 2 pisetum súlyú ezüstöt 7 márka és 13 pisetum 21 karátos aranyat Az ezüst márkáját 6 forintért váltják be Ezen kívül beadott még szignálásra 12 ezüstrudat, 24 márka és 33 pisetum súlyban	924	1
			W. Sch. Ellenjegyezte: Peter Feigel		

---

65 Nagy Simon Szegedy Ferenc mellett a legjelentősebb termelő volt, ő kezelte a Lakatos és Tóth vagyont, emellett Szentgyörgyi Péter deák nevelt fia volt, aki Fráter György idején irányította a nagybányai bányakamarát és pénzverdét. Nevelőapja gyanúba keveredett, ezért Lazarus von Schwendi főkapitány 1567-ben lefoglalta javait, halála után özvegye pereskedett a Szepesi Kamarával férje vagyona miatt. Nagy Simon is többször fordult az Udvari Kamarához az ügy érdekében. A Pozsonyban hitelesített végrendelete szerint Péter deáknak volt négy támaja Nagybányán, és két zúzdája. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 153–158. 214–223. illetve MOL E 244 5305 t. fol. 12–13 illetve fol. 79. Nagy Simon az 1574-es jegyzék szerint Nagybányán művelést folytatott négy tárnában, ebből egy a Lakatos vagonhoz tartozott (Fechke), a másik három örökségét képezte (Kisgepel, Nagyschacht, Újschacht). Felsőbányán pedig négy tárnában volt résztulajdonos (Wandt, Thomoz, Kapwbania, Borkutbania). Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 967–968.

*Walasto Petter*⁶⁶

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár
Július 24. és szeptember 15. között a bevételzett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	364		Szignálásra beadott 13 ezüstrudat, 31 és fél márka értékben		
Október 22-én a pénztárnok kifizetett	50		ezen felül még négy ezüstrudat adott be		
November 14-én	300				
November 22-én	12				
		W. Sch.	Ellenjegyezte: Peter Feigel		

Lakotosch Janusch úr⁶⁷

1573	forint	dénár	1573	forint	dénár	Kiegészítés
Július 24. és szeptember 15. között bevételzett aranyért és ezüstért Őfelségének adós	239		Beadott szignálásra 5 ezüstrudat, 7 márka és 23 pisetum súlyban			Lakatos János özvegyének még 96 forintot és 16 dénárt kell befizetnie

66 Walasztó Péter 1574-ben Nagybányán három tárnában volt érdekelt (Fechke, Nagyschacht és Újschacht). A város vezetésében is szerepet vállalt, ahogy az 1573-ban az Udvari Kamarához benyújtott kérelem is bizonyítja. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 638–640. illetve fol. 967.

67 Johann Lakatos a számadás készítésekor már nem élt, özvegye intézte a beadással kapcsolatos teendőket. Johann Lakatos 1571-ben készített egy 1570–1571 közötti időszakról egy ún. parciális regestumot, mint bányamester. Ez a számadás nagyon értékes forrás, mivel hetenkénti felbontásban jegyzi fel a kiadási és bevételi tételeket. Ld. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 441–448.

Forrásközlések

	Október 15-én beadott 6 márka, 10 lot 16 latos ezüstöt			Október 16-án a pénzárnok kifizetett kész- pénzben 100 aranyforintot
	1 márka és 17 ½ pisetum 21 karátos ara- nyat adott be	142	84	November 15-én 25 aranyforintot
				November 21-én újabb 25 arany- forintot
W. Sch.				W. Sch.

[Peter Feigel utasítása szerint megadtam a tartozást. W. Sch.]

Tartalom

Tanulmányok

Fazekas István

Az Osztrák Állami Levéltár nyomtatásban megjelent segédletei.
Segédeszköz kezdő bécsi kutatóknak 271

Közlemények

Póka Ágnes

Egy humanista a kormányzatban – vázlat Werner György
(1490?–1556) gazdaságszervező tevékenységének feltárásához 323

Pap Ferenc

A süveg a kolozsvári harmincadjegyzékekben (1599–1637) 343

Genealógia

Merényi-Metzger Gábor

Sándor Móric életének anyakönyvi forrásai 361

Forrásközlések

Mátyás-Rausch Petra

A nagybányai bányakamara számadásai 1573-ból 377

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.